

244480

OSZ

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KOHUT

Bismarck
és
Magyarország.

AZ ATHENAEUM
IROD. ÉS NYOMDAI R.T. KIADÁSA
BUDAPEST 1915.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

7375 14/16 72.2

BISMARCK ÉS MAGYARORSZÁG

ÍRTA

DR. KOHUT ADOLF

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA
1915

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM.

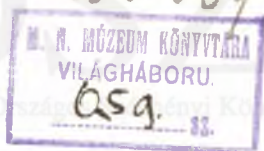
	Lap
Bismarck bécsi küldetése és magyarországi utazása 1852-ben	5
Bismarck politikai véleménye Magyarországról	24
Bismarck és I. Ferenc József, Magyarország apostoli királya	30
Bismarck és Erzsébet magyar királyné.....	53
Bismarck és gróf Károlyi Alajos	57
Bismarck és gróf Seherr-Thosz.....	78
Bismarck és a magyar légio	93
Bismarck és Jókai	104
Bismarck és Andrássy Gyula gróf.....	111
Bismarck egyéb összeköttetései miniszterekkel és politikussal	143
Bismarck és dr. Kepes Gyula ügyvéd	154

244

103. 287

Bismarck bécsi küldetése és magyarországi utazása 1852-ben.

Köztudomásu, hogy Bismarck Ottó, midőn az első szövetségi gyűlésben politikai és szónoki sikereit aratta, teljesen a junker-szellemtől volt áthatva. Értethető tehát, hogy az 1848/49.-i magyar szabadságharc ellenszenves volt előtte. A második kamarának 1849.-i egyik ülésén keserűen panaszkodik, hogy Poroszország nem vett részt Oroszország oldalán a magyarországi forradalom elleni küzdelemben.

Évek multával azonban megváltoztak Bismarck nézetei Magyarországról, még pedig annál mélyrehatóbban, minél inkább a nagy német államférfiúvá nőtt a reakciós pártemberből. Felfogásának megváltozását az a körülmény is okozta, hogy 1852-ben a »lázadó« országot saját szemeivel ismerte meg és így eddigi előítéleteit helyesbíthette.

Bismarck emlékirataiban elmondja, hogy a frankfurti szövetségi gyűlésen Ausztria képviselőjével heves összeütközésbe került, különösen a flottaügyben, amely alkalmas lett volna Poroszország hatalmi és pénzügyi megkárosítására, sőt majdan megbénítására is. Erre IV. Frigyes Vilmos

porosz király Potsdamba rendelte és 1852 május 28-án kinyilatkoztatta előtte azt az elhatározását, hogy Bécsbe óhajtja küldeni a diplomácia magas iskolájába, egyelőre mint a súlyosan megbetegedett Arnim gróf porosz követ helyettesét, majd mint későbbi utódját. Küldetése az volt, hogy a Poroszország és Ausztria közti vámpolitikáról és vámtörvényekről a tárgyalásokat vezesse. Az volt az utasítása, hogy vámszövetség helyett a két állam között kereskedelmi szerződést létesítsen. Ez a küldetés rendkívül békés szándéku volt, mert a királynak az volt a törekvése, hogy a meglevő nehézségeket elsimítsa és a császári állammal békésebb viszonyokat teremtsen. 1852 április 5-én meghalt Schwarzenberg herceg, a befolyásos és tehetséges osztrák külügyminiszter, néhány héttel utóbb pedig megbetegedett Arnim gróf, a porosz követ. Szükség volt tehát a császárvárosban egy olyan porosz diplomatára, aki a vámszövetségi kérdésből támadt feszültséget ügyesen meg tudja szüntetni, anélkül, hogy a dolog lényegében bármit is engedne. Bismarck éppen erre a helyre termett férfi volt. Bő alkalma nyíltott úgy Bécsben, mint Pesten, hogy diplomata-képességeit érvényesítse, dolgokon és emberekben rögtön átlásson, a mindenkori cselekvések rugóit felismerje és véleményét éles, levelekben odavetett vázlatokban kifejezze. Mellesleg a királynak az a szándéka, hogy ha a frankfurti követ Bécsben, a »diplomácia magas iskolájában« a helyét megállja, azt Arnim gróf utódjának nevezze ki, ez utóbbi felgyógyulása folytán meghiusult.

Bismarck ennek csak nagyon örült, mert a bécsi állásról tudni sem akart. Szinte ijedten írja Frankfurtból 1852. júl. 25-én Bernát fivérének, mielőtt Arnim gróf felgyógyulásáról értesült volna: »Nagy az aggodalmam, hogy Bécsbe küldenek, ha Arnim nem akar oda visszamenni. Ez minden tekintetben kellemetlen csere volna, amely ellen az illendőség végső határáig küzdeni fogok«. Hasonló értelemben írja ugyanannak három héttel később: »Bécsben rettentően unalmas életem volt. Voltaképp még most is ott kellene ülnöm, míg Arnim Ischlben fürdőzik. De sikerült egy 14 napos szabadsággal onnét megugranom és most mindenféle kifogásokat felhasználva, itt vagyok Frankfurtban«.

IV. Frigyes Vilmos a frankfurti diplomatát Ferenc József császárnál egy nagyon megtisztelő kézírással vezette be, mely bizonyítja, hogy a porosz királynak már akkor is nagy véleménye volt küldöttjének rendkívüli államférfíui tehetsége felől. A Potsdamban 1852. június 5.-ről keltezett felette érdekes kézírás eképpen szól:

»Császári Felség!

Kegyelmesen engedtessek meg nekem, hogy e kézírásom átadóját udvarába bevezessem. Bismarck-Schönhausen úr ősi nemes családból való, mely házamnál is régebben törzsökös Brandenburgban. Családja kipróbált erényei benne csak megerősödve testesültek meg. Hogy országunk sík földjein örvendetes állapotok voltak fenntarthatók és megerősíthetők az elmúlt év szerencsétlen napjaiban, azt az ő

félelmet nem ismerő, tetterős fáradozásainak köszönhetjük. Felséged tudja, hogy Bismarck úr a szövetség-tanácsban követi állást tölt be. Minthogy Arnim gróf követemnek mostani egészségi állapota időleges távollétét teszi szükségessé, és mivel udvarainknak viszonya felfogásom szerint helyének alantas személyiséggel való betöltését meg nem engedi, ezért is Bismarck urat szemeltem ki arra, hogy Arnim gróf teendőit annak távollétében ellássa. Megelégedéssel tölt el az a gondolat, hogy Felséged benne oly férfiút ismer meg, akit nálunk lovagias, szabad engedelmes-sége és a forradalom iránti engesztelhetetlen ellen-szenve miatt sokan tisztelnek, és számosan gyűlölnek. Barátom ő és hű szolgám, aki teljesen osztja alapelveimet, megértője és friss, eleven, szimpatikus átérzője akaratomnak és Ausztria, valamint Felséged iránt érzett szeretetemnek. Bismarck úr, mint csak kevesen, képes lesz Felségednek és legmagasabb tanácsosainak sok dologról kellő felvilágosítást adni, ha ezt tőle kívánni kegyeskednek. Mert, hacsak hallatlan, régtől fogva előkészített félreértések nagyon mélyen gyökeret nem vertek, amit Isten kegyelmesen elhárítson, akkor bécsi hivataloskodásának rövid ideje valóban áldást hozó lehet. Bismarck úr Frankfurtból jön, ahol a *rajnai szövetségtől viselő*s Középállamok elragadtatással szemlélik az Ausztria és Poroszország közöttiellentéteket. Bismarck úr e dolgokat és az erős visszhangot keltő mozgalmat éles és helyes nézéssel kísérje figyelemmel. Megparancsoltam neki, hogy Felségednek és minisztereinek erre irányuló kérdéseire úgy feleljen, mintha

magam intéztem volna azokat hozzá. Ha Felséged a vámszövetség kérdéséről óhajtaná kegyesen felfogásomat megismerni, úgy bizonyos vagyok benne, hogy ha nem is lehet szerencsém tetszését kinyerni, mégis számíthatok becsülésére. Drága, Felséges Miklós császár látogatása valóságos szívbeli örömöm volt. Él bennem a régi és erős remény, hogy Felségeddel egyek vagyunk abban az igazságban, hogy csakis hármas, rendíthetetlen, hites és tetterre kész egységünk képes Európát és a rakoncátlan és mégis annyira szeretett német hazát mostani válságából kimenteni. Ez a tudat hálával tölt el Isten iránt és fokozza régi, hűséges szeretetemet Felséged iránt. Őrizze meg a számomra, drága barátom, szeretetét, emlékezve a Tegernsee mellett töltött napokra és erősítse bizalmát, és oly fontos, hatalmas és a közös hazára nélkülözhetetlen barátságát. Teljes szívemből ajánlom magam ebbe a barátságába Császári Felségednek hű és benső szeretettel bátyja, testvére és barátja, Frigyes Vilmos«.

Midőn Bismarck 1852 június 24.-én Ferenc Józsefnek átadta uralkodójának sajátkezű írását, a habsburgi fejedelem megjegyezte, hogy mindenkor legfőbb törekvése lesz a két német állam között szerencsére fennálló szoros és baráti viszonyt abban az értelemben, amelyben a porosz királynak kézírása jelzi, fenntartani és erősíteni. Jóllehet a két kabinet között anyagi kérdéseket illetőleg eltérő felfogás uralkodik, ez nem lehet akadály a annak, hogy Poroszország és Ausztria a politika más területein együtt ne haladjanak. A vámkérdést illetőleg úgy vélte a császár,

hogy a vám-unió programja mellett kell megmaradnia. Mert meg van róla győződve, hogy csupán az anyagi érdek egybeolvadása adhatja meg a konszolidáltság oly fokát, melyre belső biztonsága, valamint európai hatalmi állása zálogakép szüksége van. Míg Poroszország királya nem osztja ezt a nézetet, addig a császár legalább azt várja el, hogy a két nagyhatalomnak egyértelmű állásfoglalása megalapozza a Bundestagnak hatalmasabb és az eddiginél átfogóbb helyzetét Németországban. A szövetségi kérdést, folytatta tovább a császár, Buol gróf osztrák külügyminiszter fogja tárgyalni Poroszország képviselőjével. Egyébiránt még mindig remélhető, hogy a szorosabb eszmecsere megegyezést hozhat létre a vámkérdésben is. Bismarck azt válaszolta, hogy parancsa van királyától annak szóbeli megismétlésére, hogy a két udvar közti szoros szövetség megerősítése és további kiképzése urának nem csupán személyes óhaja, hanem különösen a mostani időkben inkább, mint bármikor, politikai szükségesség. Királya kész mindent megtenni, amit Poroszország helyzete megenged, hogy a császár kívánságának megfeleljen. A porosz követ azután a vámkérdésről beszélt, kifejtette a porosz kormány ebbeli nézetét. A császár figyelmesen hallgatta meg Bismarck előadását, majd néhány kérdést intézett a diplomatához, végül kegyes szavakban más tárgyra terelte a beszélgetést.

Tréfálódzva írja 1852 május 3.-án szeretett feleségének, midőn kevés ideig Berlinben tartózkodott és a parlamenti tárgyalásokban résztvett: »A kamarai cselszövényeket szerfelett ízetlennek és méltatlannak

találom. Ha az ember mindig benne él, akkor még csak áltatja magát valahogy, mintha tudj' Isten micsoda csoda volna. Frankfurtból elfogulatlanul kerülök ide s úgy érzem magam, mint az egyetlen józan a részekek között. Bárcsak Konstantinápolyba küldenének, legalább nem kellene minden pillanatban ideutaznom. Konstantinápolyba ugyan nem küldték, hanem, amint látjuk, Bécsbe, ahol ugyancsak nem érezte jól magát. Legalább ezt árulják el levelei, amelyeket a szép kék dunamenti városból feleségének írt. Így pl. 1852 június 11.-én ezt írja: »Sehogyssem tetszik itt nekem, pedig 1847-ben olyan kedves időket éltünk itt együtt. De nemcsak a Te hiányodat érzem, hanem nyomaszt az a tudat is, hogy fölösleges vagyok itten, és ez rosszabb, mint ahogy a te nempolitikus kedélyed azt megérthetné. Hacsak mulatságból volnék itt, akkor nem volna panaszra okom. Akikkel itt megismerkedtem, mind nagyon szeretetreméltóak; a város ugyan forró, az utcái szűkek, de mégis pompás város. Az ügyek azonban nagyon lanyhán folynak. Az embereknek, úgy látszik, nincs szükségük reá, hogy velünk rendbe jöjjenek, azt hiszik, hogy erre inkább nekünk van nagyobb szükségünk. Tartok tőle, hogy a megértés alkalmát elmulasztjuk. Ennek rossz utóhatása lesz, mert nálunk azt hiszik, hogy az én küldetésem a békülékenységre való nagy hajlandóságnak volt a kifejezője. Ezért aztán nem fognak egyhamar valakit ismét ideküldeni, aki hajlandó volna az egyeztetésre és amellet annyira szabad keze volna, mint nekem. Bocsáss meg, hogy politikáról írok, de akinek tele van

a szíve stb. Szellemileg egészen elszáradok ebben a foglalkozásban és csak attól félek, hogy végül még kedvemet is lelem benne».

Egy nappal előbb Schönbrunnban volt és ismét visszaemlékezett 1847-iki nászútjára, amely bájos és fantasztikus volt. Az új pár holdvilágos éjen át kószált az égnek meredő nyírott sövények és fehér szobrok, zöld bokrok között : az öt év előtti emlékek élénken felújultak lelkében. Ismét megnézte a titkos kis kertet, amelybe akkor először tévedtek be, ahová még most is tilos a belépés, úgy hogy az őrszem, amely már akkor is ott állt volt, még azt sem akarta megengedni, hogy egy pillantást vessen oda.

Sokkal érdekesebb és elmemozdítóbb volt Bismarcknak Magyarországra való utazása, amelyre nem önként vállalkozott, hanem I. Ferenc József császár után kellett Budára utaznia. Ez az utazás nemcsak gyönyörűségére szolgált, mely látható nyomokat hagyott lelkében és kedélyében, hanem visszahatással volt politikai gondolkodására is. Közvetlen szemléletből ismerte meg az országot, amely sajátos őseréjével azt a gondolatot keltette benne, hogy ez az állam egykor hatalmas tényező lehet Poroszország és Ausztria egymáshoz való viszonyára vonatkozó politikai számvetésében, mellyel már akkor is sokat foglalkozott.

Magyarországi időzéséről és utazásáról nagyon érdekes levelek tanuskodnak, melyeket feleségéhez, főnőkéhez, Manteuffel báró miniszterelnökhöz és IV. Frigyes Vilmos királyhoz intézett, melyekből

nyilvánvaló, hogy Magyarország és népe rendkívüli módon megnyerte rokonszenvét. Habár politikai küldetése a vámkérdésben nem vezette kielégítő eredményre és Poroszország és Ausztria között a köteléket szorosabbra nem fűzhette, mégis maradandó jelentőséggel volt ránézve a magyarországi kirándulás. Bécsből hajóval érkezett Budára, ahol az osztrák császár éppen udvart tartott. Ebből a keleti, de szép világból nem mulasztja el feleségének 1852 július 13-ikán életjelt adni magáról. A császár, úgymond, a várban volt kegyes szállást jelölni ki a számára. Egy nagy boltíves teremben lakik, nyitott ablakain át Pest felől behallatszik az esti harangszó. A kilátás elragadó. A vár magasán van, alatta a Duna, a Lánchíd merész ívével, mögötte Pest és messzi, messzi végtelen rónaság, mely a városon túl az est kékes pírjába vész. Pestről balfelé, a Dunán felfelé a jobbparton Buda terül el, mögötte kék hegyek, melyek aztán barnavörösen nyúlnak az estéli ég felé, mely mögöttük izzik. A két város közt széles víztükör terül el, melyet a Lánchíd és egy erdős sziget szakít meg. Maga az út is Budáig, különösen Esztergomtól fogva, gyönyörű volt. Ahajón sok útas volt, szerencsére angol nem akadt közte. Ezek, úgy látszik, még nem fedezték fel Magyarországot. Az útasok közt egyaránt képviselve voltak a legkülönbözőbb keleti és nyugati népek, piszkosak és tiszták vegyest. Ő maga majdnem az egész időn át egy szeretetreméltó tábornokkal társalgott.

A levélfíró rajongóvá válik, mint valami romantikus ifju, midőn a szeme előtt eltáruuló természeti

szépségeken gyönyörködik. »Az ablaknál fekszem, félig a holdvilágnál ábrándozva, félig Hildebrandra, kimaradó szolgálomra várakozva, mint ahogy az ember kedvesét áhítja, mert — tiszta inget szeretnék váltani. Hacsak egy pillanatra itt lehetnél és nézhetnéd velem a bágyadt, ezüsthényben csillogó Dunát, a homályos háttérből sötétlő hegyeket és a Pest felől felcsillanó fényt! Bécs becse nagyon megcsökkenne Pesthez képest, amint a magyar mondja.« Másnap sem mulasztja el, hogy szíve választottjának rajongással csevegjen a főváros természeti szépségeiről. »Az egész környék, úgymond, csillogó, égető napfényben úszik, úgy hogy szinte belekápázik az ember szeme a nézésébe.« Kedves melegséggel emlékezik meg a budai várban rendelt szállásáról is. »Mielőtt látogatásaimat megkezdeném, úgymond, itt ülök reggelinél dohányozva tágas, négyszobás lakosztályomban. A szobák mind nagyok, akkorák, mint az ebédlőnk Schönhausenben, vastag, boltozatos falakkal, óriási diófaszekrényekkel, kékselyem bútorokkal, melyeken régi, nagy fekete foltok vannak. A hevült fantázia vérnek képzelné, de én határozottan tintafoltoknak tartom. Valami hihetetlenül ügyetlen kancellista tanyázhatott itt valamikor vagy pedig valami második Luther dóbálódzhatott nagy tintatartókkal. Egy nagyon barátságos, sárga libériás öreg szolga osztja meg a teendőket Hildebranddal; egyáltalán nagyon szeretetreméltóak hozzám... Lent a Dunán hosszú tutajokon nagyon különös, barna, széleskalapos, bőgatyájú emberek mozognak. Sajnálom, hogy nem vagyok rajzoló; mennyire

szeretném Neked megmutatni ezeket a hosszuhajú, villogó szemű alakokat páratlanul festői ruházatokban !»

Budáról I. Ferenc József császárral és az egész udvarral kirándulást tesz a hegyekbe, a Szép Juhász-néhoz, aki már nagyon, nagyon régen meghalt és a népies hagyomány szerint Korvin Mátyás királynak volt a kedvese. Onnét ellátni a budai hegyvidék szikláira és a síkságra is. Bismarck el van ragadtatva a népünnepélytől, melyet a császár tiszteletére rendeztek. »Közel és távolról sok ezren sereglettek össze ; a nép újongott, hogy uralkodója fesztelenül elvegyült a nép közé. Körülfogták és sok ezer torok riadó éljenben tört ki. Csárdást táncoltak, énekeltek, a fákra másztak stb. Egy gyepes lejtőn húsz személyre volt felterítve, de csak egysorjában, hogy szabad legyen a kilátás az erdőre, a várra, városra és a sík földre. Fejünk felett a bükkfák ágai közt ügyesen kúszó sihederek, mögöttünk közvetlen közelben sűrűen tolongó nép, odébb kürtös zene, ének, vad cigánydalok, világítás, holdvilág, esti pirkadás és az erdőben lobogó fáklyafény. Az egész minden változtatás nélkül egy romantikus operában hatásos jelenet lehetett volna. Mellettem a fehérhajú esztergomi primás ült feketeselyem talárban, piros átvetőben, másik oldalomon egy nagyon szeretetreméltó lovas-tábornok. Mint látod, a kép gazdag volt ellentétekben. Aztán fáklyakíséret mellett haza kocsikáztunk.«

Miután Bismarck Magyarország földjének és népeinek festői, sajátos bájáról ízelítőt kapott, elhatározta magát más magyar városok fölkeresésére,

hogy a lakossággal közelebből megismerkedhessék. Így néhány nappal később a Tiszavidékre utazott Szolnok városába. Ez útazásában meglátogatta W. herceget Albertiirsán. Nagy sajnálatára a porosz követet nem engedték egyedül utazni, amint szeretne volna, hanem kíséretet rendeltek melléje, mert a vidéket lovas betyárok bizonytalanná tették. A Duna és Tisza közt a Kúnságon át vitte az útja, melynek leírása romantikus mellékíze mellett kulturtörténeti, néprajzi szempontból egyaránt érdekes. »Bőséges reggeli után, melyet egy terebélyes hársfa alatt fogyasztottunk el, egy nagyon alacsony parasztszekérre szálltam fel, melynek ülése szalmazsák volt. A három tüzes pusztai ló mint a szélvész, úgy repült velem és kíséretemben a töltött karabélyos ulánusok. Hildebrand, egy magyar inas és a kocsis ültek az első zsákon. A kocsis barnára égett képű parasztember volt, nyalka bajusszal, széles karimájú kalappal, hosszú, hókafényű fekete hajjal, inge gyomra tájékáig ért és barna bőréből kilátszott egy tenyérynyi széles darab, ahol aztán fehér gatyája kezdődött, melynek egy-egy szára akkora széles volt, mint egy asszonyi pendely, de nem ért lejjebb a térdénél, ahol sarkantyús csizmája kezdődött. Képzeld el a kemény gyöpös mezőt, amelyen a messze láthatárig mértföldekre egyéb nem látszik, mint a gémes-kút magas, kopasz fája, szanaszét ezérel a félig vad, fehéresbarna ökrök karóhosszuságú szarvakkal, melyeket lompos apró lovaikon félmeztelen csikósok őriznek lándzsaformájú botokkal, megszámlálhatatlan sertécsürhe, köztük egy-egy sza-

már a pásztorbundájával, a nyúl csapatostul, egy-egy pocsolyás víz körül vadliba, réce, kibic. Ezek a képek röptek el szemeink előtt három órán keresztül, míg egy kis csárdai tartózkodás után Kecskemétre értünk. Kecskemét, ha az ember a lakosainak számát nem tudja, a mi Schönhausen-ünk faluvégére emlékeztet, csak hogy a lakosainak száma 45 ezer. Utcái nincsenek kövezve, alacsony keleties házai a nap felé csukottak és nagy baromudvarok veszik körül. Idegen követ náluk teljességgel szokatlan jelenség volt és magyar szolgám az excellenciás címezést oly fennen hangoztatta, hogy csakhamar díszőrséget rendeltek mellém és a hatóság is megjelent előttem. Az estét néhány kedves tiszt társaságában töltöttem, akik nagyban erősködtek, hogy a kíséretet továbbra is magammal vigyem és egész csomó rablóhistóriát meséltek el. Éppen azon a vidéken, a Tisza mentén, úgy állították a tisztek, vannak a legveszedelmesebb rablófészek, ahol a mocsarak és pusztaságok szinte lehetetlenné teszik kiirtásukat. A betyárok tizenöt tagból álló bandákban, kitűnő lovakon megrohanják az útasokat és másnap már húsz mértföldnyire vannak a tetthelytől. Tisztességes emberekkel szemben udvariasak. Készpénzem nagyobb részét W. hercegnél hagytam és csak némi fehérneműt vittem az útra. Nagy kedvem lett volna ezeket a lovas-betyárokat megismerni, amint nagy bundájukban, kezökben duplacsövű puskával, övükben pisztollyal tovaszáguldanak. Vezéreik fekete álarcot viselnek és úgy hallatszik, hogy olykor a kis nemesség köréből kerülnek ki. Néhány nappal ezelőtt több zsan-

dár elesett üldözésük közben, de két rablót elfogtak és Kecskeméten statáriummal agyonlövették. Ilyesfélét a mi unalmas vidékünkön meg nem él az ember. Midőn ma reggel fölébredtél, aligha gondoltad, hogy én abban az időben a Kúnság mezején, Félegyháza és Csongrád környékén Hildebranddal száguldó galoppban repülök, mellettem egy kedves, napbarnított ulánustiszttel, a nyeregkápában töltött pisztolyokkal és mögöttünk egy kis csapat ulánuslegény, karabélyuk ravaszát felhúzva. A három gyors ló, Rózsa, Csillag és Betyár a kocsis szünetlen, kérőnőgatása mellett száguldó galoppban rohant tova, — mily pompás érzés! De a rablókat nem láthattuk; amint kedves, napbarnított hadnagyom mondta, a betyárok már hajnal előtt megtudták, hogy fedezettel utazom. Ámde az állomásokon látott tisztas parasztok közt ott lehetett egyik-másikuk, amint ujjnélküli báránybőrbundájukban komolyan szembenéztek velünk és tisztességtudóan Istenáldja meg-gel köszöntöttek bennünket. A nap állandóan forrón tűzött, és arcom veres lett, mint a rák. Tizennyolc mérföldet 12 óra alatt tettünk meg, de ebből legalább 2—3 órát le kell számítani a fogatváltásra és a várakozásra, mert még előbb össze kellett fogni a 12 lovat, melyre magunknak és kíséretünknek szükségünk volt. Amellett az útnak legalább egyharmadrésze a legmélyebb homok volt. Öt órakor érkeztem meg, az utcákon magyar, tót, oláh népesség sűrű csoportokban nyüzsgött. Szobámba a legvadabb és legduhajabb cigánynóták hallatszottak be. Az asszonyok általában jó növésűek, némelyik egyenesen

gyönyörű. Szurokfekete hajuk hosszú fonatokban lóg a hátukra, benne piros szalag. Fejükön élénkzöld-piros kendők, vagy aranyhímes pirosbársony pártá, vállukon és mellükön nagyon szép sárga selyemkendő, rövid, fekete szoknyájuk, piros szattyáncsizmájukig ér, barnássárga arcukból nagy, égő fekete szemük világít ki. Egy ilyen asszonycsoport tarka színjátéka bizonyára nagyon tetszenék Neked. Megérkezésem után, míg ebédre vártam, megfürödtem a Tiszában, megnéztem egy csárdás táncot. Nagyon sajnáltam, hogy a mesébe illő alakokat le nem rajzolhattam a számodra. Aztán paprikáscsirkét ettem, utána kecsagét és tokot, sok magyar bort ittam, írtam és most le akarok feküdni, ha a cigányzene aludni engedne. Jó éjszakát. Istem adiamek.◊

Az alföldi betyárvilág különös zsentlménjeire ismételten visszatér a frankfurti követ egy 1852 június 28.-áról Pesten keltezett és feleségéhez intézett levelében. A rablóvilágról tett közléseit kiegészítve, elmondja feleségének, hogy immár belátja a melléje rendelt ulánus-kíséret jogosultságát. Mert ugyanakkor, mikor ő Kecskemétről dél felé tartott, a Kőrös városa felé elindult 63 kocsit két órával később föltartóztatták és kifosztották. A rablók a véletlenül a kocsisor előtt lovagló ezredesre lőttek és egy lónak a nyakát keresztül lőtték. De a ló nem hullott el, az ezredes pedig két szolgájával viszonzta a tüzet, majd gyors iramban elvágattak. Erre a betyárok jobbnak látták a többi útasokhoz közeledni. »Egyébiránt nem bántottak senkit, csak né-

hány embert kifosztottak, vagy helyesebben megsarcoltak. Nem vesznek el mindent az embertől, hanem az illetőnek vagyona és a saját szükségletük szerint követelnek egy bizonyos összeget. Így például 40 forintot nyugodtan kiolvastatnak egy 1000 forintot tartalmazó pénztárcából, anélkül, hogy a többihez hozzányulnának. Ezekkel a rablókkal tehát lehet beszélni. »

Mielőtt Pestet elhagyta volna, még egyszer megakarta nézni a budai hegyeket és pedig a pesti oldalról. Asík földről, melynek istenhozzádót mondott, nagyon tiszta levegőben 12—13 mértföldnyi távolságban megpillantotta a Kárpátok körvonalait. Délre és keletre végtelen rónaság terült el, az első irányban Törökországig, a másikban Erdélyig. A perzselő hőség lehámlasztotta a bőrt arcáról és a pusztá felől szárgululó szélvész oly forró és heves volt, hogy a házak megremegtek belé. Nem mulasztotta el, hogy a Dunában megfürödjék és a pompás Lánc-hídat alulról megnézzék. A sétányon igen jó cigányzenét hallgatott, a hegedűsök arca szürkésfekete volt, ruházatuk mesébe illő. A gyerekeknek viszont a nyakukban lógó üveggyöngy-füzér volt egyetlen öltözetük. A cigányasszonyok arcvonása szabályos és általában tisztábbak és kiöltözöttebbek voltak férjeiknél.

Bismarck ezekbe a szavakba foglalja össze ítéletét Magyarországról : »Különös egy nép, de nekem nagyon tetszik !«

Több napra terjedő igen kellemes magyarországi kirándulása után, június 30-án ismét visszatért

Bécsbe. Még az osztrák fővárosból is elragadtatással ír feleségének arról az élvezetről, melyet magyarországi tartózkodása szerzett számára. Míg felesége a koblenzi várból a Rajnára tekint, addig ő a budai várból nézte a Dunát és a fiatal császárral egy ablakmélyedésben, egy ebédutáni beszélgetésben a porosz katonai szervezetről tárgyaltak. »Sajátságos módon éppen ugyanaz nap tettem sétakocsizást a vár felett emelkedő citadella körül és a budai hegyek közt, amidőn Te Ehrenbreitsteinbe és Stolzenfelsbe tettél kirándulást. A citadelláról bámulatos kilátás nyílik, mely Prágára emlékeztet. De a háttere hatalmasabb és messzibbre ellátni róla. A Duna is nagyszerűbb a Moldvánál.«

Fivérének, Bernhardnak is élénk hangulatban ír magyarországi útjáról. »Magyarországon jól mulattam, ámbár az utazás kissé bizonytalan. Kíséretemben egy tiszt vezetése alatt állandóan egy kis lovascsapat volt, markukban lövésre kész karabélyuk. De az utazás olcsó. Tizenhat lovas előfogatért és 4 szalma-üléssel kocsieért összesen két forintot fizettem egy-egy kétmérföldes állomásra. Mint tolmácsom utólag elmondta, egy ízben abban a veszélyben forogtam, hogy kiszabadítanak. T. i. politikai fogolynak tartottak, akit katonai fedezet alatt Munkácsra szállítanak. Minthogy erre semmi hajlandóságot nem mutattam, néhány sajnálkozó éljennel útamra eresztettek. Pestről a Tisza torkolata felé mentem, majd a folyón fölfelé, mely az országnak legbizonytalanabb része. Számos rajtaütésről hallottam, melyek a közelemben történtek. De a híres lovasbetyárok közül

csak egyet láttam, ezt is csak agyonlövétése alkalmával. Ezt az orvosságot t. i. meglehetősen bőkezűen alkalmazzák velük szemben.»

Örömtől áthatva írja 1852 június 25.-én barátjának és pártfogójának, Gerlach tábornoknak : »Talán annak a veszélynek teszem ki magam, hogy fecsegőnek fog tartani, mégis írok önnek néhány sort a budai pasa székhelyéről. A császár Ő felsége nagy kegyesen a vár egy boltíves termében jelölte ki a lakosztályomat, ahonnét pompás kilátás nyílik Buda városára, a kék hegyekre, a Bakony-erdő nyúlványaira, a Dunára, az impozáns Lánchídra, Pest szép kikötőpartjára és a mögötte elhúzódó homoksivatagra. E pillanatban a dühöngő vihar mázsaszámra ragadja a homokot magasan a levegőbe, úgy, hogy a szemhatár szinte füstbe borul tőle, elhomályosítja a várost, föl a várhegyig.«

Koronás pártfogójához, IV. Frigyes Vilmoshoz ugyanazon a napon kelt jelentésében külön szerep jut a magyarországi kirándulásnak. Lényegében nincs benne sok új részlet, de ez a hivatalos írás élénk tanubizonysága annak, hogy Bismarck nagy jelentőséget tulajdonított a magyarsággal való érintkezésének. »Estére, úgymond, meghívást kaptam egy kirándulásra, melyet az udvar a közeli hegyek közt, a Szép Juhásznénál rendezett. A környékről ezrével gyűlt oda már előző napon a lakosság. A császár gyalogosan elvegyült a csárdást táncoló magyarok közé és hosszasan elgyönyörködött az ékesen kiöltözött szomszédos svábok valcerében. Az éljenző tömeg néha úgy körülfogta a császárt,

hogy a kormányzó főherceg és az udvar nem tudott közvetlen közelében maradni. Az is megesett, hogy a császárt látni vágyó tolongó tömeg a fel nem ismert felséges urat félreszorította. Az ebédet húsz személy számára a szabadban terítették oly ponton, ahonnét szabad kilátás nyílt Budára. Szomszédom az esztergomi hercegprimás volt, egy nagyon öreg úr, aki társalgás közben különös nyomatékkal hangoztatta büszke magyar nemzetiségét. A hercegérseki jövedelmeket, amelyek annakelőtte évi 800.000 forintra rúgtak, a forradalom, úgy hallom, erősen megcsökkentette. A visszatérés fáklyás-kíséret mellett történt.

Bécsben különösen gyakran érintkezett egy erdélyi magyar főúrral, Jósika Sámuel báróval, akivel 1851-ben ismerkedett meg Karlsbadban és aki őt Frankfurtban meglátogatta volt. Eziránt a konzervatív magyar mágнас iránt különös előszeretettel viseltetett.

Jósika báró ismételten előadást tartott Bismarcknak Magyarország és Erdély egymáshoz való jogi viszonyáról. Tüzes hazafiként a legmelegebben védte honfitársainak álláspontját és a későbbi porosz miniszterelnöknek Erdély iránt tanúsított vonzalma Jósika báró befolyására vezethető vissza.

Bismarck politikai véleménye Magyarországról.

Bismarck véleménye Magyarország nemzetközi helyzetéről és Szent István birodalmának politikai jelentőségéről az idők folyamán bizonyos változásoknak volt alávetve. Amikor először lép a nyilvánosság elé, a magyarokat, kik a császár és Ausztria ellen lázadoztak, mint rebelliseket ítélte el. Csak később, amikor az országot és népét közvetlenül ismerte meg, amikor küzdeni kezdett Poroszország és a németiség vezetőszerepéért Ausztriával, változott meg igazán véleménye Ausztria állítólagos hűbéri tartományáról. Előítéletét meleg rokonszenv váltotta fel. Későbbi években lassanként kialakult az a meggyőződése, hogy Ausztriával való küzdelmében éppen Magyarországon találja meg egyik leghatalmasabb szövetségését. Éppen Magyarországnak Poroszország iránti rokonszenve a német-osztrák és német-francia háborúban, valamint Andrássy Gyula grófnak és más magyar államférfiaknak nagyszerű és felemelő közreműködése készítette arra, hogy 1879-ben megkösse az osztrák-magyar-német szövetséget, mely immár 35 év óta a középeurópai államok meg nem rendíthető alapjává lett.

Amikor 1862-ben Bismarck Poroszország vezető-államférfia lett, szilárd volt az az elhatározása, hogy a német kérdést vagy békésen, Ausztriával való megegyezéssel, vagy pedig vérrel és vassal oldja meg. Ebben a politikai számításban pedig Magyarországnak igen fontos szerepe jutott. Erről tanuszkodik *Seherr-Thoss* gróf is, ki Párisban számkivetésben élt. Amikor 1862-ben Bismarck Párisban volt, hogy III. Napoleonnak bemutassa követségi visszahívó-levelét, *Seherr-Thoss* gróf az újonnan kinevezett porosz miniszterelnökkel egy megbeszélésre jött össze. Többek közt beszéltek Magyarország és Ausztria egymáshoz való viszonyáról is. Bismarck így szólt : »Én nagyra akarom tenni Poroszországot és Németországban meg akarom keresni számára azt a helyet, melyhez neki, mint tisztán német államnak joga van. Nem ismerem félre azt az értéket, amelyet a magyarok esetleges segítsége nekünk hozhat. Azt is tudom, hogy a szó mindennapi értelmében nem lázadók a magyarok. Különben az öreg Nagy Frigyes tárgyalta már egyszer a megelégedetlen magyar mágnásokkal. Ha mi győzünk, Magyarország is felszabadul. Ebben ön megbízhatik !«

Bismarck a berlini osztrák követtel, Károlyi Alajos gróffal szemben is hasonló nyilatkozatot tett. Azt tanácsolta az osztrák követnek, hogy Ausztria súlypontját Bécsből Budára helyezték át.

Minél inkább kiélesedett Poroszország és Ausztria között a helyzet és minél inkább elkerülhetetlenné vált a háború a két állam között, annál inkább ismét Magyarország felé fordította Bismarck

figyelmét. Jól tudta, hogy Magyarország a Habsburg-dinasztiával szemben jogai, törvényei és állami függetlensége miatt a leghevesebb ellenzékét alkotta. Bismarck forradalmi eszközöktől sem ijedt vissza, hogy a német kérdést a maga felfogása szerint oldja meg. Ezt bizonyítja a magyar légióval való összeköttetése is.

Nagy örömmel töltötte el az 1867. évben létrejött dualizmus. Jól tudta, hogy Magyarország sohasem lesz kapható egy Németország elleni háborúra. A magyarok nem akarnak olyan háborút, amelynek a célja Ausztria fennhatóságának helyreállítása lenne Németországban. Magyarország tudja, hogy ismét a régi függő viszonyba sülyedne vissza, ha Ausztria ismét elnyerné régi hatalmát Németországban.

Ahol csak lehetett, Bismarck mindenkor igyekezett külpolitikájában Magyarország érdekeit megvédeni. Így 1869 január 27.-én Károly román fejedelem a német kancellárnak köszönetet mondott azért az érdeklődésért, amellyel egy Magyarország és Románia közti entente cordiale eszméje iránt viseltetett, sőt porosz részről kedvezően fogadott. Károly fejedelem biztosította a kancellárt, hogy teljes figyelmet fog erre a kérdésre fordítani. Ha a magyarok visszaadnák a magyarországi románoknak azokat a jogokat, amelyeket ez utóbbiak az osztrák uralom alatt birtak, akkor sikerülne neki a román liberális-pártot Magyarország iránt kedvezően hangolni. Bismarck Románia fejedelmének 1869 február 2.-án felelt. Ez a felelet világosság tekinteté-

ben mi kívánni valót sem hagy és bizonyosága annak a tiszteletnek, amelynek a kancellár Magyarország és annak állami sérthetetlensége iránt tanusított. Ime a levél jellemző szavai: »Minden porosz miniszter a leghatározottabban védekezne oly gyanú ellen, mintha bizonyos romániai aspirációkkal egyetértene Erdéllyel szemben. Nem kételkedem benne, hogy Fenséged úgy a magyarokban, mint a törökökben jó és becsületes barátokat nyerhet. A magyar politikának minden más rezsimnél inkább kívánatos a fejedelemségnek független törökbarát politikája. A magyarok nem kívánják Románia annexióját, mert államuk veszélyeztetése nélkül nem szaporíthatják a nem-magyar alattvalók számát. Épp oly kevésbé volna kívánatos reájuk nézve, ha a szomszédos Románia valamely idegen nagyhatalom befolyása alá kerülne. Én úgy látom, hogy Magyarország lényegesen érdekelve van a jelen állapotnak és Fenséged uralmának erősödésében.« Bár Bismarck még a dualizmus megalkotása előtt is rokonszenvezett Magyarországgal és a német-osztrák-magyar szövetség megkötése előtt is barátsággal gondolt rá, még sem akarta Szent István birodalmát Ausztria rovására erősíteni. Egy politikai ebéd alkalmából 1876 december 1.-én, tehát három évvel a német-osztrák-magyar szövetség megkötése előtt, élénken magyarázta meg vendégeinek, hogy Német-Ausztria fennállásának életbevágó fontossága van a monarchiára, amely viszont a német államnak létérdeke. Magyarország és a szláv részek Német-Ausztria nélkül nem életképesek. Ellenben Ausztriával együtt Magyarország jóval életrevalóbb,

mintsem azt róla sokan feltételezik. Németország érdeke, hogy az osztrák-magyar barátság mentől bensőbbé váljék. Ha ez a birodalom majdan súlyos megpróbáltatásba vagy éppen életveszedelembé sodortatnék, Németországnak szükségből és kötelességből egyaránt hathatósan kell majd segítenie Ausztria-Magyarországot.

Újra és újra hangsúlyozza parlamenti beszédeiben, felköszöntőiben, hivatalos írásaiban és magánbeszélgetésekben is a magyarok hazaszeretetét és az uralkodóházhoz való ragaszkodását. A magyar nép összeforrott az uralkodócsaláddal.

A 70-es évek közepén mondja Bismarck: »Ha egy szép napon I. Ferenc József huszáregyenruhában végiglovagolna Magyarországon, harsogó éljen fogadná mindenütt és népei páratlan, odaadó szeretete.« Más alkalommal pedig azt mondja, hogy »Ausztria élető ereje sokkal inkább Magyarországon és Erdélyben gyökeredzik, mint Bécsben. Ha ott egykor megszűnnék az alkotmányos élet, akkor a dualizmus megszűnése után is megmaradna Magyarország ereje, mely országban pedig különösen a vidéki népesség határtalan ragaszkodással csüng a Habsburg-dinasztián«.

Amikor a múlt század 80-as éveiben *Pultney Biggelow* orosz publicista egy cikkben ama véleményének ad kifejezést, hogy Bismarck Magyarországnak csakis azért tett engedményeket, hogy azt a szövetségnek megnyerje: Bismarck hevesen utasította vissza egy magánjellegű beszélgetés alkalmából ezt a feltevést és azt hangsúlyozta, hogy a hármas-

szövetség alapköve mindig is Magyarország volt. A magyarok annyi melegséggel és lelkesedéssel pártolták mindig Poroszország és Németország érdekeit, hogy nem volt szükség semminemű ígéretekre, hogy azzal a hármasszövetségnek megnyerjék.

Fel volt háborodva Bismarck, ha a magyarok ellenségei azzal magyarázták meg gyűlöletüket, hogy Magyarországon a németek üldözéseknek vannak kitéve. 1892 május 2-án a la platai németek egy 800 tagu küldöttségét fogadta. C. Brendel orvos Montevideo-ból volt a küldöttség szónoka. Brendel később így nyilatkozik erről a találkozásról: »Hogy Bismarck mily kevésbé közlékeny, azt én is tapasztaltam. Szóba került Magyarország és én odavetettem, hogy mennyire sajnálatos, hogy a magyarok oly kevésbé rokonszenveznek erdélyi fajrokonainkkal. Bismarck fagyos tekintettel nézett végig rajtam és gyógyíthatatlan süketségben látszott szenvedni«.

Tudvalevő, hogy Bismarck meglehetősen tudott magyarul. Midőn Szögyény-Marich gróf, a későbbi berlini nagykövet még külügyminiszteri osztályfőnök volt Bécsben, meglátogatta a herceget, aki örvendve fejezte ki előtte, hogy mindenkor szívesen lát igazi »magyarembert«, akik azonban, sajnos, csak kevesen akadnak.

Bismarck és I. Ferenc József, Magyarország apostoli királya.

Rendkívül érdekes volt az évtizedes viszony Bismarck és I. Ferenc József, Magyarország apostoli királya között. A lovagias uralkodó mindig a jóindulat érzésével becsülte meg a zseniális államférfiút és mint ember, még azokban az években sem neheztelt Bismarckra, amikor Ausztria ellenségét, vagyis Németország Ausztria-ellenes politikájának a vezetőjét kellett látnia benne. Mikor pedig a két közép-európai állam között helyreállott ismét a normális viszony és Bismarck diplomáciai ügyessége megteremtette a német-osztrák szövetséget, akkor I. Ferenc József megint csak igen sok jelét adta iránta való kegyének. A habsburgi uralkodó és a német államférfiú viszonyának a krónikájából egy-két különösen jellemző momentumot emelünk itt csak ki röviden.

1852 június 24-ikén, amikor a már említett misszióban járt el Ferenc József császárnál, volt tudvalevőleg Otto von Bismarck porosz szövetséggyűlési képviselőnek először alkalma, hogy magánkihallgatáson beszélhessen a fiatal uralkodóval.

A fogadtatásról és arról, hogy milyennek találta az uralkodót, ezt írja feleségének, Johannának : »Sokat voltam ma uniformisban. Megbízó levele-met hivatalos audiencián ez ország fiatal uralkodójának átadtam. Nagyon jó benyomást tett rám«.

Másnap így számol be a császárról Leopold von Gerlach tábornoknak Budáról : »Ez ország fiatal uralkodója igen jó hatással volt rám. Húsz esztendőös lángolás párosul benne az érett kor méltóságával és megfontoltságával, a szeme szép, különösen ha megélenkül és a nyíltság megnyerő kifejezése sugárzik róla, főként, mikor mosolyog. Ha nem volna császár, éveihez mértén kissé túlságosan komolynak tartanám. A magyarok oda vannak, amiért az ő hangsúlyozásukkal beszéli a nyelvüket és attól az eleganciától, ahogyan lovagol«.

Ugyanarról a napról van keltezve az a levél, amelyet Otto von Manteuffel miniszterelnöknek írt : »Őfelsége arra az utazásra terelte a beszédet, amelyet éppen akkor tett Ausztria-Magyarországon. Őfelsége nagyon meg volt elégedve azzal a ragaszkodással, amelynek a nép mindenütt élénk jelét adta, leírta a bejárt vidékek sajátosságait és azokat az eredeti lovas parasztcsapatokat, amelyek állomásról állomásra kísérték«.

Már néhány nappal előbb igen rokonszenves jelentést küldött a császárról Manteuffelnek : »A fiatalabb uraktól hallom, hogy a császár az ő korához képest ritka mértéktartást mutat mindenben, kivéve uralkodói kötelességeit és alkalomadtán a vadászatot. Testét túlságosan fárasztja tánccal,

lovaglással és kevés alvással. Négy órakor kel, kintartóan dolgozik, minden hivatalnokkal csak a szakdolgoiról beszél, a nem megfelelő tanácsokat és kérdéseket egy-kettőre leinti, a maga önálló nézeteit, amelyek formásak és szakszerűek, érvényre juttatja, röviden, határozottan közli. Mert jómaga megfeszített erővel teljesíti kötelességeit, ugyanazt az erőfeszítést mint valami magától értetődő dolgot teszi fel másokban is és elámul, ha valakiben nincs meg. De azért nem rideg a formákban. Dícsérik igazságszeretetét. E megítélések nőtől erednek, de jó forrásból».

Bismarck és Ferenc József császár második találkozása csak nyolc évvel később történt meg. 1860 október 21-ikén volt ugyanis Oroszország, Ausztria és Poroszország uralkodóinak találkozója Varsóban, ahová Bismarck — akkor szentpétervári porosz követ — szintén elment. Ez alkalommal nem kerülte el a figyelmét, milyen aggasztó szellem fogta el Lengyelország régi fővárosának egyes köreit, mely szellem a feldarabolt ország három uralkodójának a találkozásán különösmód egész nyíltan is jelentkezett. Hogy Porsorsország és Ausztria között a kapcsolat akkor már csaknem megszakadt és ennek következtében Bismarck sem volt már Ferenc József császárnál persona gratissima, az már az akkori porosz külügyminiszterhez intézett közléseiből is látható.

1863 július második felében Vilmos porosz király Bismarck kíséretében fürdőkúrára Gasteinba utazott. Augusztus 3-ikán itt látogatta meg Ferenc

József császár, hogy egy előterjesztett emlékirat alapján a német szövetség viszonyait megbeszélje vele. Ez az emlékirat rendkívül sürgősnek mondotta a szövetségi reformot. Így szólt többek között: »A császár korszerű intézményeket tartozik adni birodalmának. Föltétlenül elismeri, hogy a maga összességében a német nép is joggal várja politikai alkotmányának az újjáalakítását és mint az ország fejedelme, kötelességének tartja, hogy előterjessze fejedelemtársainak, mit tart ebben a tekintetben lehetségesnek és minek a megvalósítására kész a maga részéről«. A habsburgi uralkodó azt jegyezte meg erre előszóval, hogy legközelebbre a fejedelmek kongresszusának az összehívását tervezik, amely már augusztus 16-ikán Frankfurtban gyűlne össze, hogy a szövetség élére fejedelmekből álló direktórium kerülne, hogy a birodalomgyűlés folytatná a folyó ügyek tárgyalását, de azért arra is gondolnak, hogy a szövetség uralkodóiból egy időnként összeülő felsőházat és az egyes államok országgyűléseinek küldötteiből a tanácsadás attribútumai-val felruházott alsóházat alakítsanak. Ezt a megbeszélést ugyanaznap még két másik követte. A porosz király ezeken a tanácskozásokon nem utasította vissza kereken az osztrák tervet, de bizonyos kétségei voltak, amelyeket a közben ismét elutazott császárhoz intézett levelében augusztus 4-ikén megismételt. Noha János szász király, akit Vilmos király igen nagyra becsült, miniszterével, Beusttal mindent elkövetett, hogy Vilmos királyt egy frankfurti utazásra rábírja, Bismarck mégis meg tudta

győzni az uralkodót, hogy azzal használ legjobban országának, ha nem vesz részt a fejedelmek kongresszusában. Bismarck állítólag azzal is megfenyegette volna a szász miniszterelnököt, hogy szükség esetén katonai segítséget is kér a rastatti porosz parancsnoktól ura további zaklatásának a megakadályozására, ha önként meg nem szünnék. Bismarck 1863 augusztus 21-ikén az osztrák reformtervekről ezt írta többek közt a porosz birodalomgyűlési képviselőknek: »Nézetünk szerint sem a porosz monarchia jogosult helyzetének, sem a német nép érdekeinek nem felelnek meg. Poroszország csak lemondana helyzetéről, amelyet hatalma és története teremtet meg neki az európai államok közt és abba a veszedelembe jutna, hogy az ország erőit olyan célok szolgálatába állítaná, amelyek ellenkeznek az ország érdekeivel és amelyeknek az irányítására nem rendelkezünk a befolyásnak és az ellenőrzésnek azzal a mértékével, amelyet joggal megkívánhatunk«.

»Gondolatok és visszaemlékezések« című munkájában pompás históriát mond el a kancellár a gonosz véletlenségről, amelynek annyiszor jut szerep az életben és a történelemben. Elbeszél egy gasteini epizódot. Ott ült 1863 augusztus 2-ikán az Ache mély völgyzugában, jegenyefenyők alatt a Schwarzenberg-parkban, fölötte egy cinegefészek. Elővette az óráját és így figyelte, mennyi hernyót és rovar visz a madár az ő fiókáinak percenként. Amint nézegeti ezeknek a madárkáknak a hasznos tevékenységét, észreveszi, hogy a völgyzug túlsó oldalán, a Schiller-téren ott ül magányosan egy padon

Vilmos király. »Mikor itt volt már az ideje, hogy átöltözzem és ebédre a királyhoz menjek, a lakásomon levélkét találtam Őfelségétől, hogy a Schiller-téren vár, mert beszélni akar velem a császárral való találkozásról. Tőlem telhetőleg siettem, de mielőtt a király lakását elértem volna, a két felséges úr tárgyalása már megtörtént. Ha valamivel kevesebb ideig foglalkoztam volna a természet megfigyelésével és hamarabb találkozom a királlyal, akkor talán más lett volna az első benyomás, amit a császár kijelentései a királyra tettek. A király — jegyzi meg ehhez a kedves epizódhoz Bismarck — egyáltalában nem érezte azt a leki-csinylést, amely ebben a megrohanásban, ebben a sebtiben odavetett meghívásban rejlett. Az osztrák javaslat talán azért tetszett neki, mert megvolt benne a fejedelmi szolidaritás eleme a parlamenti liberáлизmussal szemben, amely ellen harc folyt, s amely Berlinben jómagát is szorongatta. Erzsébet királynő, IV. Frigyes Vilmos özvegye, akivel Gasteinből Badenbe utaztában Wildbadban találkoztunk, szintén arra unszolt, hogy Frankfurtba menjek. Ezt feleltem: »Ha a király nem dönt másképpen, akkor odautazom és eljárrok az ügyekben, de nem térek vissza mint miniszter Berlinbe.« A királynő, akit mintha nyugtalanított volna ez az eshetőség, abbahagyta a királynál a küzdelmet a felfogásom ellen...»

Aztán újabb alkalma nyílt megint Bismarcknak, hogy Ferenc József császárral értekezzen, még pedig 1864 augusztus 22-ikén. Schönbrunnban

történt ez a találkozás, ahol a habsburgi uralkodó és I. Vilmos porosz király miniszterei bevonásával tanácskoztak. Ezen a tárgyaláson Bismarck megkísérelte, — a Schleswig-Holsteinnal szerencsésen megvívott háború után, — hogy rábírja az osztrák császárt a Poroszországgal való szövetségi politikára. Szóról szóra ezt mondotta: »A politikai közösségre történelmileg hivatottan, dinasztikus és politikai szempontból mindkét részen egyaránt jobban járunk, ha özetartunk és átvesszük Németországnak a vezetését, amely csak nekünk juthat, mihelyt egyek vagyunk. Ha Poroszország és Ausztria azt a feladatot tűzik ki maguknak, hogy nemcsak közös érdekeiket, hanem kölcsönösen egymás külön érdekeit is előmozdítják, akkor a két nagy német állam szövetségének messze kiható jelentősége lehet a németiségre és Európára. Az osztrák államnak semmiféle érdeke sem fűződik a dán hercegségek alakulásához, de annál inkább Poroszországgal való viszonyához. Nem következik-e ebből a kétségtelen igazságból az olyan politikának a célszerűsége, amely jóakarató Poroszország iránt, a két német nagyhatalom meglévő szövetségét állandósítja és hálát ébreszt Poroszországban Ausztria iránt? Ha közös szerzeményünk nem Holsteinban, hanem Olaszországban volna, ha háborúnk Schleswig-Holstein helyett Lombardiát juttatta volna a két hatalomnak, királyomnál bizonyára nem törekedtem volna arra, hogy szövetségesünk némely kívánságainak ellene szegüljünk, vagy valamely ekvivalensre való igényünket bejelentsük, ha ilyen

ekvivalens egyidejűleg nem állana rendelkezésre. De hogy Schleswig-Holsteinért ó-porosz földről mondjunk le a javára, ez alig volna lehetséges, még ha a lakói kívánnák is ; ez ellen Glatzban még az ott letelepedett osztrákok is tiltakoztak. Az az érzésem, hogy a német nagyhatalmak barátságának legkedvezőbb eredményei sem volnának lezárva a holsteini kérdéssel és hogy ha most bármily távol esnek is az osztrák érdekszférától, más alkalommal sokkal közelebb lehetnek, s hogy üdvös volna Ausztriára, ha Poroszország iránt most bőkezű és szíves lenne».

Bismarck úgy vélte, hogy annak a perspektívának, amelyet feltárt, megvolt a hatása a császárra. Az osztrák uralkodó beszélt ugyan a közvélemény akadékoskodásáról, hogy Ausztria minden kárpótlás nélkül kerül ki ebből a szituációból, ha Poroszország akkora haszonhoz jut, mint Schleswig-Holstein, de végül megkérdezte, szilárdan elhatározta-e Poroszország ennek a területnek a követelését és a tartomány bekebelezését ? A császár fölvetette továbbá azt a kérdést, hogy arra az esetre, ha a bekebelezésre vonatkozó elhatározás nem történt még meg, megelégednének-e Berlinben a hercegségeket illetőleg bizonyos jogokkal, amint azokat később, az úgynevezett februári feltételekben állapították meg ? A király hallgatott és ezt a hallgatást Bismarck törte meg. Így válaszolt a császárnak : »Nagyon örülök, hogy felséged legkegyelmesebb uram előtt terjeszti elő ezt a kérdést. Reményilem, hogy megtudom ez alkalommal a nézetét». Bismarck tudni-

illik sem szóban, sem írásban nem kapott még addig a királytól leplezetlen felvilágosítást a hercegségeket illető végső elhatározásáról. Habozva és zavartan jegyezte meg Vilmos király, hogy hiszen nincs is joga a hercegségekre és így hát igénye sem lehet rájuk? Ezzel a kijelentéssel Bismarck, mint később maga is mondotta, a császárral szemben természetesen harcvonalon kívül jutott. Az értekezés során aztán még a két német nagyhatalom egységének a fenntartása mellett kardoskodott, ezt kellő rövidséggel írásba is foglalták, de Schleswig-Holstein jövője ezúttal eldöntetlen maradt. Gróf Reichberg, Ausztria akkori külügyminisztere és Bismarck csinálta meg az okmány vázlatát és a két uralkodó hozzájárult.

Bismarck természetesen Schönbrunnban is vendége volt Ferenc József császárnak. Két hajtóvadászat, amelyet erdőn-mezőn szarvasra és kisebb vadra rendeztek, nagy élvezetet szerzett a miniszternek.

Hogy Ausztriának előbb vagy utóbb le kell mondania a közös birtokról, Schleswig-Holsteinről, ezzel Bismarck már jókor tisztában volt. Egyáltalában azon is csodálkozott, hogy az osztrákok Schleswig-Holsteinban válllvetve harcoltak Poroszországgal. Erről mondotta 1864 április 22-ikén Schleswigből Flensburgba utaztában magántitkárának, Robert von Keudellnek: »Nem könnyű megérteni, minek is jöttek velünk ide tulajdonképpen az osztrákok, amikor úgy sem maradhatnak itt. Diplomáciailag évek óta mindenesetre Dánia ellen voltak érdekelve.

Több ízben is nyomatékosan felszólították, hogy teljesítse a londoni szerződést. De a katonai kényszereljárást nekünk magunknak engedhették volna át. Egyébként talán nagyon is kapóra jött a császárnak, hogy csapatai egy részének téli hadjárat útján alkalmat adjon harcratermettségének a bebizonyítására . . . De hogy velünk tartottak az osztrákok, annak a főoka valószínűleg az az aggodalom volt, hogy Németországban nagyon is hatalmasakká lehetnénk, ha a dán kérdést egymagunk visszük dűlőre»,

Az 1866-iki háború kitörése előtt, ha hinni lehet annak, amit Moritz Busch »A mi kancellárunk« című könyvében mond, aki ezt az értesülését állítólag megbízható forrásból merítette, Bismarck elküldte Bécsbe az osztrák császárhoz von Goblentz osztrák tábornok akkor Berlinben élő fivérét, hogy békejavaslatokat terjesszen elő a német dualizmus és a Franciaország ellen irányuló szövetség elve alapján. Elhitette Őfelségével, hogy Poroszországnak 6—700.000 embere van fegyverben és neki is nagy a hadserege, mégis csak jobb volna tehát, ha megegyeznének és egy nagy kanyarulatot, nyugat felé egy nagy frontváltoztatást csinálnának és pedig mind a ketten egyszerre, Poroszország északon és Ausztria délen. Ennek az együttműködésnek a célja pedig az volna, hogy Elzászt Franciaországtól ismét elvegyék és Strassburgból ismét szövetségi várat csináljanak. Franciaország most gyöngye Poroszország—Ausztria ellen. Semmiféle igazságos ok nincs ugyan ebben a pillanatban Franciaország ellen

a háborúra, de mind a két európai hatalom azzal mentegetődzhetnék, hogy Franciaország sem járt el igazságosan, amikor elvette tőlünk Elzászt és béke idején Strassburgot. Az új dualizmusba majd csak beletörődnének a németek, ha nászajándéku odaadnák nekik Elzászt. Ők, az osztrákok délen uralkodnának, a poroszok pedig északon. Németországban egyébként ősrégi a dualizmus. Bizonyíték: az ingävonok és istävonok, a guelfek és ghibel-linek, a hochdeutschok és plattdeutschok. Javaslatával Goblenz a király elé jutott ugyan, aki nem idegenkedett éppen a dologtól, de azt mondta, hogy meg kell előbb hallgatnia gróf Mensdorffot, a külügyminisztert. Ő ugyan nem volt az ilyen eszmének az embere, de nem is volt éppen ellenére az ügynek, ami abból látszott, hogy kijelentette, beszélnie kell a többi miniszterrel. De azok a poroszokkal való háború mellett kardoskodtak volna. A pénzügyminiszter úgy vélekedett, hogy előbb Poroszországtól 500.000 millió hadisarchoz, vagy pedig valami jó alkalomhoz kell jutnia, hogy az államcsődöt bejelentse. Az osztrák hadügyminiszternek sem volt tulajdonképpen kifogása Bismarck javaslata ellen, csak úgy vélte, hogy előbb verekedni kell, s aztán ki lehet békülni és együtt rajtaütni a franciákon. Így aztán Goblentz eredmény nélkül tért vissza és néhány nappal később I. Vilmos király és minisztere elutazott a cseh harcmezőre. »Sajnos, a régi egyetértés, vagy inkább egyenletlenség volt ez! A frankfurti szövetség felbontásáról volt szó, ami azonban kifelé nem festene szakítás-

nak. Az északi szövetség és a déli szövetség a külfölddel szemben szűkebb szövetségre lépne birtokolt területük kölcsönös biztosításával.»

Sokkal bensőségebb volt a két uralkodó és vezető minisztereiknek a találkozása 1871 augusztusában Gasteinban és ugyanez év szeptemberében Salzburgban. Robert von Keudell különösen erről az utóbbi kirándulásról ad szép eleven képet. Ebéd után a Salzburgtól nyugatra fekvő főhercegi Kleszheim-kastélyba kocsizott ki az illusztris társaság. Alkonyatkor, amikor egy széles terraszon voltak együtt, keleten és nyugaton örömtüzek gyulladtak ki a hegyeken. A környék felett uralkodó Untersbergen fel egészen a legmagasabb csúcsig valami harminc ilyen örömtűz lángolt; jobbra a Hohenstaufen és két másik hegy is tele volt lángtömegekkel; a Gaisbergen (Salzburgtól keletre) a legmagasabb csúcstól kezdve a hegy egész szélességében különösen sok tűz lobogott. Hatalmas farakások éghettek mindenütt, különben nem hathatott volna el ilyen erősen mérföldes távolságokra a világosság. A csillagos éjszakában tért vissza a társaság a császári kastélyba és egész úton gyönyörködhetett ebben a különösen nagyszerű látványban. A völgyek tágas öble teljes homályba borult; a még fölötte lebegő örömtüzek a több mint száz év óta természetes forrásból táplálkozó gyűlölség nagylelkű feledését, s a hatalmas dunai birodalom vidám Istenhozottját hirdették. Így kezdtek megvalósulni a jövőből azok a képek, amelyeket a nehéz nikolsburgi napokban Bismarck látnoki szemmel előre látott:

a jelen homályos zavarai felett ott világol a barátság és az áldott békeévek ragyogása.

Hogy Gasteinban és Salzburgban a legteljesebb elismeréssel emlékeztek meg a császár első tanácsadójának nagy és hervadhatatlan érdemeiről, az magától értetődik. Mint I. Vilmos, Bismarck is nagyon meg volt elégedve azzal a szíves fogadtatással, amiben Ausztria-Magyarország uralkodója részesítette. A kötelék egyre szorosabb lett, s a koronás osztrák barát és végül az új német birodalom szövetséges társa érthető módon tisztelte azt az államférfiút, akinek fáradhatatlan tevékenysége és kimagasló lángelméje hozta létre elsősorban ezt a fényes eredményt. Mesterien értett Bismarck ahhoz is, hogy a viszonyt évről évre mind szorosabbá és barátságosabbá tegye.

Amikor a német-osztrák szövetség még csak a levegőben lebegett és pedig három évvel a megkötése előtt, Bismarck már akkor is a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott parlamenti ebédein a habsburgi uralkodóról. Így 1876 december elsején az egyik ilyen ebéden azt mondta, hogy sok évi balszerencse ellenére is sok ragaszkodás él az egész osztrák államban a dinasztia iránt. Bárhová megy is a császár, akár Magyarországra, akár Csehországra, vagy Tirolba, népei lelkesedésének hullámai csapnak feléje. Az osztrák állam fenntartása föltétlenül szükséges az európai egyensúly javára, nem szabad letűnnie. Oly nagy Németországnak az érdeke, hogy Ausztriával jó viszonyban legyen, hogy már korábban is voltak pillanatok, amikor arra érezte magát

indíttatva, hogy a népszövetséget ajánlja fel Ausztriának. Sokkal nagyobb Ausztriának az élet-ereje, semmint némelyek hitték, ami csak akkor derülne ki, ha Ferenc József bizonyos körülmények között maga fordulna népéhez. Hogy mennyire teljesült Bismarcknak ez a csaknem negyven évvel ezelőtt tett prófétaí kijelentése, az kitűnt a mostani világháború kitörésekor, amikor I. Ferenc József kiáltványt intézett népeihez és Ausztria-Magyarország összes népei mint egy ember állottak talpra, hogy Szerbiát, a moszkovitizmust és az osztrák-magyar monarchia többi ellenségét ráncba szedjék. Nincsenek többé pártok és nemzetiségek ebben a monarchiában. Szólt az uralkodó és ők mind, mind hadba szálltak !

Más esetben is ismételten megragadta a birodalmi kancellár az alkalmat, hogy magasztalja Ferenc József szövetségi hűségét, nyílt jellemét és államférfiúi bölcs gondolkodását, mely kiváló tulajdonságai a német-osztrák szövetség megkötésekor is rendkívül beváltak. Olvassuk csak el, mit írt Moritz Busch arról a tárgyalásról, amelyet 1879 október 6-ikán folytatott Bismarckkal. A publicistának arra a kérdésére, hogyan viselkedett Ferenc József az egész idő alatt, ezt válaszolta a herceg : »Nagyon szeretetreméltóan és okosan. Egyenesen az én kedvemért jött vissza vadászatáról Bécsbe, elfogadta minden eszmémet, s mindenre kész volt, amit a béke érdekében javasoltam«. Ugyanilyen szellemben nyilatkozott 1888 március 9-ikén : »A császár még miniszterelnökénél, Andrássynál is job-

ban pártolta a szövetséget . . . Ferenc József császár becsületes és megbízható volt».

Újra meg újra hangsúlyozta Bismarck, még a vele meghitt viszonyban lévő politikusokkal és politikai barátaival folytatott beszélgetéseiben is, hogy sohasem volt szándéka az osztrák császár birodalmának a megkárosítása és csökkentése. Ő csak arra törekedett, hogy kiküzdje Poroszországnak Németországban való vezető szerepét.

Igy 1879-ben Franckenstein birodalomgyűlési képviselővel beszélgetvén, kijelentette, hogy mindenáron le akarta beszélni Vilmos királyt arról a tervéről, hogy a königgrätzi csata után Ausztria-Magyarország megkárosításával Poroszország érdekében területhódításra törekedjék. Mikor pedig a király megmaradt az elhatározásánál, Nikolsburgban nemcsak a lemondását nyújtotta be, hanem három napra a miniszteri működését is abbahagyta. Sőt mást is tett. Versaillesban azt javasolta, hogy az első pénzből, amit a franciák hadisarcul fizetnek, térítsék meg Ausztriának a tőle 1866-ban vett hadisarcot. De ez a javaslat nagy felháborodást idézett elő, sőt azt is mondták, hogy Bismarck nyilván részeg volt.

A háború, amelyet Poroszország Dánia ellen vívott Ausztriával, megmutatta, mire képes együtt a két középeurópai hatalom. A semleges államok mindannyian háborúellenesek voltak akkor, de egyikük sem mert Dánia segítségére menni. Az 1866-iki háborút kínos szükségesség okozta. A német dualizmus nem maradhatott fenn tovább, anélkül, hogy ne károsította volna meg Németországot. Ferenc

Józsefben már 1866 előtt megvolt a hajlandóság arra, hogy elfogadja Bismarck javaslatát, ha miniszterei nem bírják rá más véleményre. Az a gyakran hangoztatott nézet, hogy Bismarck újabb területeket akar szerezni Németország számára, még pedig Ausztria-Magyarországban, a legnagyobb képzelenségek közül való. Csak a politikai tudatlanságát árulta volna el az a porosz miniszter, akinek valaha ilyesmi az eszébe jut. Ellenkezőleg, csakis arra gondolt mindig, s ettől nem tárgított, hogy Európa békéjének az a legjobb biztosítéka, ha Németország és Ausztria karöltve halad. Éppen ezért nem tűrte, hogy 1866-ban Ausztriától akár csak egy göröngynyi földet is elvegyenek, mert ez nagy kedvetlenséget idézett volna elő hosszú időre. Sőt inkább valami szoros és benső alkotmányos viszony lett kívánatos a két állam között. Amióta Ausztria és Németország egységbe került, közös erővel minden ellenséggel szembeállhat, legyen az akár Franciaország, Anglia vagy Oroszország. Ilyen eszméket közölt ő Ferenc Józseffel, rögtön az első találkozás alkalmával, a német-osztrák háború után.

A »Gondolatok és visszaemlékezések«-ben, a nagy államférfi politikai végrendeletében is kifejezésre jut Ferenc József személye és jelleme iránt érzett teljes elismerése és tisztelete. Egy helyen így szól többek között a szerző: »Ferenc József császár becsületes jellem... Az a politika, amely 1792-től 1795-ig, mialatt Ausztriával harcban állottunk, zavarokat hozott ránk és cserben hagyott bennünket, nem ismétlődhetik meg... Azt a hajlandóságot,

amely ilyen útra akart térni, magának Ferenc József császárnak személyes becsületessége és hűsége fojtotta el.

Ha a birodalmi kancellárnak évekig nem is volt alkalmja, hogy Ferenc Józsefnek személyesen mutassa be hódolatát, bizonyos alkalmakkor távirat útján többször is érintkezett vele. Elképzelhető tehát csalódása és elkeseredése, amikor 1892-ben Bécsben, ahová fiának, gróf Bismarck Herbertnek, Hoyos Margit grófnővel való esküvőjére utazott, arról kellett meggyőződnie, hogy gróf Caprivinek, a birodalmi kancellárságban utódjának a politikai beavatkozására kísérlet történt arra, hogy a habsburgi uralkodót ellene befolyásolják. Berlinből ugyanis a következő táviratot küldték Reuss hercegnek, a bécsi császári nagykövetnek : »Tekintettel gróf Bismarck Herbertnek Bécsben küszöbön lévő esküvőjére, tisztelettel értesítem hercegségedet stb., Őfelségénél tett előterjesztés szerint a következőkről : Azok a hírek, amelyek Bismarck hercegnek Őfelségéhez, a császárhoz való közeledéséről szólanak, alaptalanok ; mert nincs meg mindenekelőtt a volt birodalmi kancellárnak az azt elengedhetetlenül megelőző első lépése. De a közeledés, még ha ez a lépés meg is történnék, sohasem fejlődhetik oda, hogy a közvéleménynek joga legyen annak a föltevésére, hogy Bismarck herceg bármilyen befolyást is kapott az ügyek vezetésére. Ha a herceg, vagy családja közelednék hercegséged házához, erre az esetre kérem, méltóztassék beérni az udvariasság formáival és kitérni az esküvőre való esetleges meghívás elől.

A miheztartásnak e rendszabályai a nagykövetség személyzetének is szólnak. Hercegséged... megbizatik, hogy erről a legalkalmasabbnak tetsző módon gróf Kálnoky^{*)} is rögtön értesítse.

Gróf Caprivi.

Ennek az »Uriáslevél«-nek meg is volt a hatása. A hivatalos arisztokrata körök, akik érzelmi kapcsolatban voltak mértékadó berlini személyiségekkel, nagy tartózkodásba burkolódtak az öreg birodalmi kancellárral szemben. Már az első estély a magyar gróf Pálffy házában, ahol Bismarck lakott, ugyancsak fagyasztóan hűvös volt. Nem voltak ott a bécsi német nagykövetség tagjai és Reuss herceg is a távollétével tündökölt. Egy müncheni lap így jellemezte találóan ezt az esetet: »Ünnepi fény és a szívek jogos haragja, a nép lelkesedése és az udvarok rideg elfordulása, a menyasszony megdicsőült mosolygása és az államférfi-családok komoly fontolgatásai — mindez együtt mint valami érdekfeszítő kép jelentkezett, amelyet csak a fantázia találhat ki«.

Bismarck herceg házilapjának, a »Hamburger Nachrichten«-nek értesülése szerint Caprivi fáradozásai mindenekelőtt állítólag annak a meghiusítására irányultak, hogy Ferenc József a birodalmi kancellárt fogadja. Reuss hercegné, a bécsi német nagykövet felesége, a weimari nagyherceg leánya,

^{*)} A külügyek és a császári ház akkori minisztere Bécsben.

aki hű barátnője és lelkes tisztelője volt Bismarck hercegnek, hír szerint már jóval az esküvő előtt Hohenlohe herceg osztrák főudvarmesterhez fordult, annak a kipuhatolására, fogadná-e Ferenc József az ő házának kipróbált, régi barátját. A válasz természetesen az volt, hogy igen. Hiszen negyven évnél hosszabb ideig érintkezett ez a német államférfiú a bécsi udvari körökkel és ha Ausztriával együtt sok jót és rosszat értek is meg, a kölcsönös nagyrabecsülés mindig megmaradt közöttük. Maga a habsburgi uralkodó is a legmelegebben óhajtotta az agg államférfiú viszontlátását, de Berlinből minden aknát felrobbantottak, hogy a tervezett audienciát megakadályozzák. Közvetlen befolyásokat érvényesítettek az akkor Budapesten tartózkodó udvartartásra és az egész dolgot annyira titokban intézték, hogy a herceg csak az utolsó pillanatban tudta meg kérelmének az elutasítását, amikor már nem vonúlhatott vissza.

A »Hamburger Nachrichten« szerint Caprivi rendeletének az éle nemcsak Bismarck herceg, hanem az osztrák és magyar arisztokráciának azok ellen a tagjai ellen is irányult, akik a lakodalmi ünnepeket rendezték és a meghívókat szétküldték. Bismarck herceg családostul a lakodalom alkalmából gróf Pálffy, gróf Andrássyné és gróf Hoyos vendége volt. »Igy aztán joggal érezhették magukat megbántva a vendéglátók, amiért a nagykövetség tagjai minden különösebb ok megjelölése nélkül visszautasították azt a meghívást, amelyet néhány nappal előbb már köszönettel elfogadtak.

A gyöngéd érzésü nagykövetet annyira bántotta a dolog, hogy belebetegedett.»

Az »Uriáslevél« nagyon elkésérítette a kancellárt. Hamburgi lapja hetekig foglalkozott a dologgal. A »Norddeutsche Allgemeine Zeitung«-nak arra a kérdésére, vajjon hazafias-e távozása után Bismarck okvetetlenkedő magatartása, a hamburgi lap azzal a kérdéssel felelt, hazafias-e az az eljárás, hogy Uriáslevelekkel kísérték olyan rangu és multu embernek a megjelenését, mint amilyen Bismarck, amivel lehetetlenné is tették, hogy kihallgatáson fogadja őt az az uralkodó, akivel negyven évig hivatalos és személyes viszonyban volt? S ha akadtak is köztük olykor személyes nézeteltérések, ez sohasem zavarta meg Ferenc József kegyét Bismarck s a herceg tiszteletét az uralkodó iránt. A szóbanlevő ujság így fejezte be fejtegetését: »Meg vagyunk győződve róla, hogy Ferenc József császár és a volt kancellár találkozása semmiesetre sem lett volna káros, sőt talán még kedvezően is hatott volna a két állam barátságos viszonyára, amelyet éppen ez az államférfiú teremtett meg. Abban az eljárásban, amit követtek, hogy kedvét szegjék az osztrák császárnak Bismarck herceg fogadásától, úgy amint az eredetileg szándékában volt, mintha az a törekvés rejlett volna, hogy lekicsinyeljék és csökkentsék a herceg társadalmi állását, aminek természetesen személyes bántásúl kellett hatnia. Hogy Bismarck herceg kihallgatásra akart menni Ferenc József császárhoz, az múlhatatlan következménye volt annak a negyven éves hivatalos és személyes viszonnak,

amely Ferenc József császár és a volt kancellár közt fennállott. Egyenesen udvariatlanság lett volna Bismarcktól, ha nem jelentkezik Bécsben audiencián, s ha nem nyilvánítja azt a vágyát, hogy fogadják. Hogy berlini befolyások őt azoknak a személyiségeknek a kategóriájába utalják, akiket nem lehet fogadni, ez az egykor szokásos befeketítő levelekre emlékeztet, amelyekkel idegen udvaroknál egyeseknek a hitelét megrontották és a velük való érintkezéstől az embereket óva intették. Sehogy sem tudunk olyasvalamit találni Bismarck multjában, ami az ilyen sértő osztályozásra okot adhatott volna. A »Nationalzeitung« megírja, hogy az az eljárás, amivel vágyának megvalósulását, hogy Ferenc József őt fogadja, meghiusították, »erősen felingerelte« Bismarckot. Amit azzal a módosítással említünk meg, hogy az »erősen« szót törölni kell. Sőt talán a »felingerelte« kifejezés sem felel meg annak a lelkiállapotnak, amelyben az ember bizonyos udvariassági tekintetektől, a melyekkel neveltségénél fogva számot vetett, mások viselkedése miatt fölmentve érzi magát ...»

Ferenc József egyébként, melleleg megjegyezve, tájékozva volt azokról az okokról, amelyek Bismarck herceg fölmentését előidézték, mert 1890 április elseje után II. Vilmos császár rögtön Bécsbe küldötte sajátkezű írásával akkori szárnysegédét, gróf Wedelt, hogy a herceg visszavonulásának az okairól felvilágosítást adjon. Erre az írásra hamarosan meghozták azt a megnyugtató választ, hogy Németország és Ausztria-Magyarország viszonyát

nem zavarja a német politika vezetésében beállott változás. Ferenc József kevéssel ezután állítólag sajátkezű írását küldte Berlinbe és Rohnstockban — a Ferenc József jelenlétében Sziléziában 1890 szeptember 17-én tartott hadgyakorlatok alkalmával — még szóbeli eszmecsere is volt ebben a kérdésben.

Bismarckhoz közelálló körből akkor erősen hangoztatták, hogy a német államférfiu visszavonulása, akivel Ferenc József annyi döntő tanácskozást folytatott és akivel tizenegy évvel a herceg lemondása előtt, az allianszot megkötötte, az uralkodót őszinte sajnálattal és gonddal töltötte el. De arról természetesen szó sem lehetett, hogy Bismarck herceg visszahívása érdekében bármilyen formában is közbenjárt volna az uralkodó, amint hogy a habsburgi monarchia hasonló ügyeiben Bécs sem fogadott volna el német tanácsokat. Hogy Ferenc József mindamellett egy pillanatra sem vonta meg Bismarck hercegtől a rokonszenvét és jóindulatát, az többek között Sidney Whitman angol író érdekes közléseiből is kitűnik, aki Bismarckról szóló könyvében a habsburgi uralkodó egy mondását említi meg, amelyet Whitman valószínűleg magától a birodalmi kancellártól hallott. Elbeszéli, hogy a császár, mikor egyik udvari embere azt a véleményét kockáztatta, hogy Bismarck fölmentése Ausztriára nézve csak üdvös, ezt jegyezte meg: »Bárcsak ide adnák nekem!»

Mikor Bismarck, öt év óta már mint szolgáltonkívüli birodalmi kancellár, Friedrichsruheban nyolc-

vanadik születésnapját ülte, Ferenc József nem mulasztotta el, hogy a következő megleghangú üdvözlő-táviratot ne intézze hozzá : »Szívből üdvözlöm hercegségedet nyolcvanadik születésnapja alkalmából és ahhoz a nagy elégtételhez, amelyet önnek a megbecsülés ez ünnepe kell, hogy jelentsen. Adja Isten, hogy jókívánságaim teljesüljenek és ön sok évig éljen zavartalan boldogságban.« Bismarck még aznap ezzel a távirattal köszönte meg a figyelmet : »Kérem felségedet, hogy születésnapomra vonatkozó kegyes szerencsekívánataiért legalázatosabb köszönetemet elfogadni méltóztassék.«

Ha Bismarck »Gondolatok és visszaemlékezések« című művének harmadik kötete is megjelenik és a császári levéltárak Bécsben a történetírók számára megnyílnak, akkor kínálkozik csak valóban értékes és gazdag anyag annak a viszonyoknak a megítélésére, amely a habsburgi trón nemes és tiszteletre méltó uralkodója és a német államférfiú között fennállott.

Bismarck és Erzsébet magyar királyné.

Bismarck egyik legőszintébb bámulója volt a fejedelmi szépségű és szellemes, de mennyire szerencsétlen *Erzsébet magyar királynénak*, akiért tudvalevőleg II. Vilmos császár is rajongott. Elsőízben 1865 augusztus 21-ikén Ischlben találkozott a kecses asszonynyal, ahol alkalma volt arra, hogy urának, I. Vilmosnak az oldalán a magyar királynét meglátogassa és hódolatát neki bemutassa.

Már egy évvel azelőtt is eljutott olyan helyekre, ahol a nemes asszony megfordult. Erről is ír többek között 1864 augusztus 20-iki kelettel a feleségének Schönbrunnból, ahol Ferenc József vendége volt : »Igazán csodálatos, hogy éppen azokban a földszinti szobákban lakom, amelyek az elkülönített titkos kertekre nyílnak, ahová körülbelül éppen tizenhét évvel ezelőtt holdvilágnál bemerészkedtünk. Ha jobbfelé hátra tekintek, akkor egy üvegajtón át éppen azon a homályos bükkfasoron látok végig, amelyen a tilosnak a boldogító élvezésével egészen azokhoz az ablakokhoz sétáltunk, amelyek mögött most lakom ; akkor ez a császárné lakása volt és

akkori bolyongásunkat most sokkal kényelmesebben ismétlem meg a holdvilágos éjszakában».

Bizalmas körben nagy elismeréssel magasztalta az elbűvölően szép fejedelemasszonyt, aki mindig aggodalmasan óvakodott attól, hogy a politikába avatkozzék és felséges férjét politikailag befolyásolja. A leghatározottabban visszautasította azokat a kísérleteket is, amelyek bizonyos részről arra irányultak, hogy a porosz politikát a nemes császárné és királyné dicső nevének a palástja alatt nemtelen célokra felhasználják. Azért kellett például akkori házi publicistájának, Moritz Buschnak a német-francia háborúban, 1870 december 5-ikén Versaillesban az újságok számára azt a cikket megírnia, amely pellengérre állította az orleansi család eljárását. Az Orleansok ugyanis abban fáradoztak, hogy abból a körülményből, hogy az alençoni herceg révén a habsburg-lotharingiai házsal rokonságban vannak, tőkét kovácsoljanak és a németeket befolyásuknak abban az irányban való érvényesítésére bírják, hogy a franciák a francia trón esetleges betöltésekor nekik kedvezzenek. Ez a cikk, amelyet Bismarck diktált, így szólt többek között: »Az orleansi házból való hercegek, amikor jelentkeztek, hogy részt vegyenek az ellenünk vívott harcban, tudvalevőleg tagadó választ kaptak Trochutól. Az »Indépendance« most arról értesít bennünket, hogy az alençoni herceg, a nemoursi herceg másodszülött fia, aki betegsége miatt nem csatlakozhatott akkor nagybátyjai és unokatestvérei elhatározásához, immár szintén ezen az úton próbál szerencsét, aztán jelentősen

teszi hozzá : »Az alençon herceg tudvalevőleg férje az osztrák császárné nővérének«. Elértjük a célzást és azt hisszük, hogy a német politika értelmében beszélünk, amikor ezt feleljük rá : Az Orleansok szakasztottan épp annyira ellenséges indulatúak velünk szemben, mint a többi dinasztia, amely Franciaország koronájára les. Sajtójuk hemzseg a hazugságoktól és az ellenünk való gyalázkodásoktól. Felejthetetlen nekünk az orgyilkos franktirőrökről szóló szép dicshimnusz, amelyre Joinville herceg gyújtott rá a wörthi csata után. Franciaországban számunkra csak az a kormány lehet kellemes, amely legkevésbé árthat nekünk, mert nagyobbrészt magával és azzal a feladattal van dolga, hogy vetélytársaival szemben védekezzék. Egyébként pedig orleanista, legitimista, imperialista és republikánus, az nekünk egészen mindegy. Ami pedig azt az osztrák rokonságra való célzást illeti, hát ebben a tekintetben csak azon kell lennünk, hogy felvértezzük magunkat. Van Ausztria-Magyarországban egy párt, amely Németországgal tart és egy másik párt, amely Németország-ellenes, s amely szívesen látná, ha a hétesztendő háborúban követett Kaunitz-politikát, a német érdek ellen a Franciaországgal való örökös összeesküvés politikáját folytatnák. Az a politika ez, amelyet az utóbbi időben mindig Metternich nevével összekapcsoltan 1815-től 1866-ig üztek és amelyet azóta több vagy kevesebb eréllyel folytatni is próbálnak. Az a párt ez, amelynek vezetőjét az öreg Metternich herceg epigonjában, az ifjabb Metternichben kell látni, aki a Németország

ellen való francia-osztrák alliansznak néhány év óta legbuzgóbb szószólója és aki a most dühöngő háborúnak a fő-fő felkavarója volt. Ha az Orleansok azt hiszik, hogy Ausztriával való összeköttetésüknél fogva jó kilátásaik vannak, akkor tudják meg, hogy éppen ezért legalább tőlünk, semmi remélnivalójuk nincs.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Bismarck és gróf Károlyi Alajos.

Bismarck, amint »Gondolatok és visszaemlékezések« című művében maga beszéli el, már mint a szövetséggyűlés követe Majna melletti Frankfurtban jutott arra a meggyőződésre, hogy a bécsi politika, ha a hegemoniát Németországban győzelmesen meg akarja tartani, bizonyos körülmények között semmiféle kombinációtól sem riad vissza és Velencét, vagy a Rajna balpartját is feláldozza, ha ezzel a balparton szövetségi alkotmányt szerezhet Ausztriának Poroszország felett biztosított túlsúlylyal. Mindinkább belátta, hogy Poroszország Franciaországgal szemben nem remélheti Ausztria hűséges szövetségét és nem lehet arra sem számítani, hogy Ausztria önként járuljon hozzá Poroszország helyzetének Németországban való megerősítéséhez. Ezért, mikor 1862 szeptember 22-ikén porosz miniszterelnökké nevezték ki, egy pillanatig sem habozott, hogy a német kérdést az őt jellemző elszántsággal föl ne vesse. Már néhány nappal azután mondotta el a porosz országgyűlés szövetségi bizottságában híres beszédét, amelynek az volt a

csattanója, hogy a célt, tudniillik Németország egyesítését nem beszédekkel, szövetkezésekkel és többségi határozatokkal, hanem csakis harccal lehet elérni, amelyet *vassal és vérrel* kell eldönteni. Abban a programmban, amelyet I. Vilmos király előtt kifejtett, a porosz politika leggyöngébb pontjául Ausztria iránt való gyöngeségét jelölte meg, amelyet Olmütz óta, különösen az olasz válság utolsó esztendeiben tanusított. Ha a német feladatot Ausztriával való egyetértésben lehetne megoldani, az nagyon kívánatos volna, de ez bizony alig remélhető. Ennek a lehetősége csak akkor volna meg, ha Bécs arra a meggyőződésre jutna, hogy Poroszország az ellenkező esetben a szakítástól és a háborútól sem riadna vissza. Kifejtette továbbá azt a gondolatot, hogy könnyebb megtartani az összeköttetést Oroszországgal Ausztria ellen, mint Ausztriával.*) Poroszország tehát készüljön fel és küldjön Ausztriának ultimátumot, hogy vagy elfogadja a berlini kabinet föltételeit, vagy legyen elkészülve, hogy megtámadják. Mikor pedig politikájának itt kifejtett alapelveihez királyának a hozzájárulását megkapta, egy pillanatra sem habozott, hogy munkához lásson és Ausztriának az ultimátumot megküldje.

Ausztria képviselője a berlini udvarnál akkor gróf Károlyi Alajos, a tehetséges magyar államférfiú volt. Tíz évvel fiatalabb Bismarcknál és 1860 óta követ Berlinben. Ebben a diplomatában, aki abban

*) »Gondolatok és visszaemlékezések.« I. kötet, 237. oldal.

az időben, amikor ő mint porosz követ működött Péterváron, ott Ausztriát képviselte, már régóta nem bízott. Kitűnik ez azokból a levelekből, amelyeket főnökének, báró von Schleinitz akkori külügyminiszternek küldött. Így az egyikben — Pétervár, 1859 május 29-ikén — ezt írja : »A német kollégák krónikus bajt jelentenek számomra, amelynek fájdalmi különösen érezhetőkké lettek reám nézve legutóbb a mi (porosz) protektorátusunk alatt álló szegényház dolgában tartott értekezletünkön és amelynek orvosi kezelésére nézve nem vagyok még tisztában. Noha frankfurti előzmények és rágalmozások következtében nem vagyok előttük persona grata, azon az alapon, hogy földiek vagyunk, megkívánják, hogy politikai értesüléseket bocsássak a rendelkezésükre, mivel úgyszólván sohasem látják Gorcsakow herceget, aki nagypolitikáról egyébként csak a legszorosabban vett hivatalos korlátok között áll velük szóba. Az a merészség, amivel ezen a téren a legindiszkrétebb kérdéseket szegzik nekem à brûle-pourpoint, rácáfol a jól nevelt politikus minden előrelátására és különösen gróf Károlyi tanusítja ebben a tekintetben a legkíméletlenebb elszántságot, mindig barátságos szövetségi viszonyunk ürügye alatt. És bármint viselkedjem is az efféle kérdezősködésekkel szemben, sohasem menekülhetek meg attól, hogy a felvilágosításaimmal visszaélés ne történjék«.

Azokban a megbeszélésekben, amelyeket gróf Károlyi Alajossal 1862. december első napjaiban folytatott, Bismarck már jóelőre tiszta bort öntött

a pohárba, a leghatározottabban tisztázva a maga álláspontját.

— Ausztriával való viszonyunknak — mondotta többek között — múlhatatlanul vagy jobbra, vagy rosszabbra kell fordulnia meggyőződésem szerint. I. Vilmos király kormányának legőszintébb kívánsága, hogy az előbbi eshetőség következze be. De ha a császári kabinetnek erre szükséges előzékenysége huzamosan elmarad, bekövetkezik ránk nézve az a szükségesség, hogy megfontoljuk a másik eshetőséget és arra készülünk fel.

Ezekkel a kijelentésekkel szemben gróf Károlyi azokra az ismert jóindulatú érzelmekre hivatkozott, amelyekkel az osztrák császári ház Poroszország iránt mindig viseltetett. Csakhogy a porosz miniszterelnök és külügyminiszter nem fogadta el ezt az ellenvetést.

— Azokban az évtizedekben, amelyek az 1848-iki eseményeket megelőzték, — szólt az ellenvetése — a két nagyhatalom között mindenesetre hallgatólagos egyesség állott fenn, amelynek alapján Ausztria biztos lehetett európai kérdésekben Poroszország támogatása felől, nekünk pedig meghagyta Németországban a csonkítatlan befolyást, amint az a vámunió létrehozásában megnyilvánult. Ilyen körülmények között a szövetség bizonyos mértékig egyseget, kifelé pedig olyan irányzatot mutatott, amelyenre azóta sem került többször sor. Mellőzzük itt azt a kérdést, ki volt az oka annak, hogy a szövetség helyreállítása után nem alakult ki ugyanilyen viszony, de ezidő szerint éppen azokban az államok-

ban, amelyekkel való barátságos viszonyra, földrajzi helyzeténél fogva Poroszországnak súlyt kell helyeznie, a császári kabinet ellene ösztökélő befolyása érvényesül sikeresen. Lehet, hogy Ausztria ezzel a szövetség általános viszonyainak a rovására ez államok kormányainak a rokonszenvét megszerzi, de Poroszországot mindenesetre eljátszsa.

De gróf Károlyi nem értett egyet Bismarck e kétségeivel, vagy legalább is úgy tett, mint hogyha nem állhatnák meg a helyüket.

— Nyugodt vagyok — jelentette ki neki — hogy Ausztriát fenyegető bármily háborúban a két nagyhatalom mindenesetre szövetséges társakul találja meg újra egymást.

Ezt az állítást azonban élénken megcáfolta Poroszország politikai sorsának a vezetője.

— Ebben a föltevésben — így vélekedett — néztem szerint veszedelmes tévedés rejlik, ami mind a két kabinetre végzetes világossággal derül majd ki a döntő pillanatban. Éppen azért kérve-kérem excellenciádat, hogy ezt a tévedést, amennyire csak módjában van, Bécsben megakadályozza. Már az utolsó olasz háborúban (1859) is üdvösebb hatása lett volna Ausztriára nézve a Poroszországgal való összeköttetésnek, ha a két hatalom nem küzd az előző nyolc évben a német politika terén végre is csak másokra nézve hasznos módon, s ha nem rontja meg a kölcsönös bizalmat. Ha Ausztria akkori zavarát Poroszország a maga javára még sem zsákmányolta ki, sőt inkább a támogatására fegyverkezett, akkor ebben csak az egykori meghittebb vi-

szonynak az utóhatását lehet látni. De ha ez a viszony nem támadna fel újra, akkor hasonló körülmények között Poroszországnak Ausztria valamely ellenfelével való szövetsége éppen oly kevésbé volna kizárva, mint ellenkező esetben a két német nagyhatalomnak hűséges és szoros kapcsolata a közös ellenségek ellen. Jómagam legalább nem határozhatnám el magamat hasonló helyzetben arra, hogy a királynak a semlegességet tanácsoljam. Ausztriának módja van arra, hogy abba hagyja eddigi poroszellenes politikáját, amely a középállamok koalíciójára támaszkodott, vagy lemond arról, hogy velünk becsületes kapcsolatban legyen. Őszintén kívánom, hogy ez az utóbbi eset következze be, de ez csak úgy érhető el, ha a reánk nézve ellenséges tevékenységet Ausztria a német udvaroknál beszünteti.

— És miben találja meg Ausztria a kárpótlását — kérdezte csodálkozva gróf Károlyi — azért, ha a századok történelméből eredő, s szerződésekkel szentesített régi nagyhatalmi állását Németországban feladja?

— Helyezze át Ausztria a súlypontját *Budára* — felelte a kérdezett erre nyugodtan.

— Ez lehetetlen, — tiltakozott a követ izgatottan, — a császári ház sohasem mond le és nem is mondhat le a német kormányokra való hagyományos befolyásairól.

— Kétségsbe kell vonnom az ilyen hagyományt — felelte Bismarck. — Éppen azok az államok, amelyekben az osztrák befolyás most a legsikere-

sebben működik, Hannover és Hessen, száz év óta, a hétéves háború kezdetétől fogva, túlnyomóan a porosz befolyást követték és Metternich herceg korszakában Poroszország és Ausztria egyetértése következtében Bécsből is határozottan abba az irányba terelték őket. Az osztrák császári háznak ez a hagyománya tehát csak Schwarzenberg hercegig vezethető vissza s az a rendszer, amelyből ered, nem bizonyult éppen kedvezőnek a német szövetség megerősítésére.

Mindezekben a beszélgetésekben Bismarck különösen hangsúlyozta, hogy már korábban fáradozott azon, hogy Ausztriával a jelzett értelemben megegyezésre jusson. Így a Majna melletti Frankfurtban, ahová mint Poroszország képviselője az 1851-iki szövetségi gyűlésre ment, rögtön a megérkezése után beható megbeszélést folytatva az akkor a Johannisbergben időző Metternich herceggel, a mértékadó osztrák körökben azt a meggyőződést iparkodott fölkelteni, hogy éppen a habsburgi monarchia érdekében való a Poroszországgal való jó viszony. Meg kell adni Poroszországnak azt a lehetőséget, hogy a német szövetségben olyan helyet foglaljon el, amelyért egész erejével érdemes a közös érdekekért síkra szállnia. Ezek a törekvései azonban nem jártak sikerrel, sőt az osztrák politika nyilvánvalóan inkább még arra törekedett, hogy a szövetségben Poroszország kedvét szegje, helyzetét megnehezítse és ezeknek az államoknak az értésére adja, hogy másféle támasztékokat keressenek maguknak.

— Az az egész mód, ahogyan a bécsi kabinet Poroszországgal elbánt — mondotta szószerint — mintha azon a föltevésen alapulna, hogy inkább, mint bármely más államot, fenyegetnek bennünket külső támadások, amelyekkel szemben idegen segítségre van szükségünk s hogy ezért azoktól az államoktól, amelyektől ezt a segítséget várjuk, kíméletlen bánásmódot kell eltűrniünk. A porosz kormánynak, amely a királyi háznak és saját hazájának az érdekét a szíven viseli, az tehát a feladata, hogy ennek a föltevésnek a téves voltát tettekkel oszlassa el, ha szavainak és kívánságainak nem volna fogantaja.

Amikor gróf Károlyi arra szólította fel a minisztert, hogy említsen közelebbi adatokat, amelyekből a bécsi kabinetnek poroszellenes érzületére következtethessen, akkor a delegációs tervezetre mutatott rá, amelyet Ausztria az ő würzburgi szövetségeseivel a porosz tiltakozás ellenére is a szövetségben előterjesztett.

— 1848 előtt — mondotta — képtelenség lett volna, hogy valamelyes jelentőségű kérdést a szövetségben fölveessenek, mielőtt mind a két nagyhatalomnak a hozzájárulását megszerezték volna. Még ha kevésbé hatalmas államok tiltakozása merült is fel, mint ahogy például a délnémet szövetségi várak kérdésében történt, még akkor is jobbnak találták, hogy az ennyire fontos és sürgős ügyek elintézését évekig függőben hagyják, semhogy a tiltakozókat majoritással elnyomják. Manapság ellenben Poroszországnak nemcsak valamely indít-

vány, hanem annak alkotmányossági szempontból való tiltakozását is figyelemre nem méltó epizódnak tekintik, amelytől a megválasztott csapáson kitűzött eljárásban nem engedik magukat megzavartatni.

Hogy milyen nagy feltűnést keltettek ezek a beszélgetések, illetőleg Bismarck leleplezései és különösen gróf Károlynak adott tanácsa, hogy Ausztria helyezze át Budára a súlypontját, azt egy pompás és igaz anekdóta is bizonyítja, amelyet Robert von Keudell mond el »Fürst und Fürstin Bismarck« című visszaemlékezéseiben. Mikor titkári minőségben a vezető államférfiú szolgálatába lépett, meglátogatta őt egy diákkori barátja, dr. Neumann tudós történet-tanár, hogy óva intse új gazdájától. Neumann néhány évig Schleinitz és Bernstorff és végül néhány hónapig Bismarck alatt a külügyi hivatalban a sajtónak dolgozott.

— Bismarck — mondotta — nagyon súlyos idegbajban szenved, s azt tartom, hogy néha-néha nincs egészen beszámítható állapotban. Ha például utasításokat adott a sajtó számára, gondolatai olykor valami különös vágtatásba csaptak át, amelyet alig lehetett követni és közben egészen kivihetetlen dolgokat is követelt. A berlini diplomatáknak túlnyomóan az a véleményük, hogy idegbajos és nem él már sokáig.

Betegsége egyik tünetének tartotta Neumann azt a beszélgetést is, amelyet Bismarck gróf Károlyival folytatott. Mert hogyan is mondhatta volna teljesen egészséges ember Ausztria képviselőjének azt, hogy: »Jó volna, ha a súlypontot Budára helyez-

nétek át!« Ifjúkori barátjának és iskolatársának szóló figyelmeztetését Neumann így fejezte be :

— Társadalmi tekintetben nagyon kellemes lehet Bismarck, de ha belépsz a minisztériumába, akkor korhadt hajóra szállsz.

Magától értetődik, hogy gróf Károlyi értesítette Bécset azoknak a beszélgetéseknek a tartalmáról, amelyeket Berlinben az »új gazdával« folytatott és hogy a császári udvar mértékadó körei pontosan tájékozva voltak Bismarcknak Ausztriára vonatkozó nézeteiről. Hogy pedig Bismarck rendkívüli súlyt helyezett arra, hogy kívánságai és törekvései tekintetében a legcsekélyebb félreértés se álljon fenn, az abból is kiderül, hogy báró Werther, a bécsi porosz követ azt a megbízást kapta, hogy hasonló beszélgetést folytasson gróf Reichberggel, az akkori osztrák külügyminiszterrel.

A gróf Károlyival történt beszélgetésekről szóló körtáviratokban is behatóan kifejtette Bismarck Poroszország és Ausztria viszonyára vonatkozó álláspontját.

Hogy már majnamelletti Frankfurtban működésének a kezdete óta is megvoltak azok a nézetei, amelyeket gróf Károlyi előtt és a miniszterelnöki szék elfoglalásakor körtávirataiban nyilvánított, azt nagyszámú átiratai is mutatják, amelyeket mint a szövetségi gyűlés követe a főnökének, báró Otto von Manteuffel akkori porosz külügyminiszterhez intézett.*)

* V. ö. többek között Heinrich v. Poschinger: »Preussen im Bundestage« című művével. I. kötet, 34. oldal.

Már egy-két kivonat ezekből a fontos okiratokból is megerősítheti ezt. Így 1851 december 22-iki kelettel a Poroszországgal szemben folytatott új osztrák politikát elítélve, azt írta, hogy a bécsi kabinet magatartása, amióta belső viszonyainak rendezésével Ausztria ismét abba a helyzetbe jutott, hogy a német politikában részt vehessen, ellentmondást kell hogy kihívjon. Fürstenberg herceg nem elégszik meg azzal, hogy az osztrák császárság pusztán csak azt a helyzetét foglalja el újra, amelyet a szövetségi alkotmány 1848-ig megadott neki. Inkább az a szándéka, hogy azt a fordulatot, amely Ausztriát csaknem a végpusztulásba vitte, messzemenő tervek megvalósításához alapul felhasználja. Ausztria a széthúzó fejedelmeket azzal kecsegteti, hogy saját alattvalóikkal szemben lehetőleg függetlenekké és egyeduralkodókká teszi őket.

Ugyanilyen nézetek vörös fonálként húzódnak végig Manteuffel miniszterelnökkel való egész levelezésén. Az a körülmény, hogy Ausztria zokon vette Bismarck szembeszállását Poroszországnak a szövetséggyűlés részéről tervezett majorizálása ellen és hogy ellene és az általa képviselt Poroszország ellen a leghevesebb agitáció folyt, megerősítette őt abban a meggyőződésében, hogy Ausztria alighanem valami rosszban töri a fejét vetélytársaival szemben.

Nemcsak diplomáciai iratokban és aktákban, hanem újságcikkekben és röpiratokban is szembeszállt Ausztria vámpolitikájával, közben legbuzgóbban törekedve arra, hogy a veszélyeztetett gazdasági vámegegyesség iránt Dél-Németországban

meglévő sok rokonszenvet megőrizze, befolyásos személyiségekkel összeköttetéseket teremtsen, a kamarához intézendő petíciókat hozzon létre és így tovább.

Azokról a politikai és diplomáciai lépésekről, amelyeket Bismarck 1852-iki bécsi küldetése alkalmából tett, már szólottunk és arról is megemlékeztünk, hogy fáradozásainak nem lett meg az eredménye. A saját személyes tapasztalatai alapján mindinkább megerősödött benne az a meggyőződés, hogy előbb vagy utóbb bekövetkezik a létért való küzdelemnek a szükségessége, amelyben vérrel és vassal kerül kenyértörésre a dolog. Egy magánlevelében például, amelyet 1856 április 26-ikán Mantuffelhez intéz, s amelyet IV. Frigyes Vilmos porosz királynak is megmutattak, ezt írja egyebek közt: »Kimondom azt a meggyőződésemet, hogy létünkért elég hamar harcba kell szállnunk Ausztriával és nincs hatalmunkban, hogy ennek útját álljuk, mert a dolgok mai állása szerint nincs más kivezető út Németország számára. Poroszország nem mehet el addig az önmehtagadásban, hogy a saját existenciánkat kockáztassuk Ausztria integritásának a védelmére és pedig reménytelen harcban a nézetem szerint . . . Ha megmarad a béke, akkor hálából, amiért a német érdekek szolidaritása dolgában meleg szövetségi érzületünket tanusítottuk, szavunknál fog, hogy a vámegyességet kezünkől kicsavarja. Ha kitör a háború, akkor összes garanciális szerződéseai birtokában nem fog habozni, hogy épp oly rohamosan mint határozottan odafurakodjék, ahol a legjobb kilátása van a németországi uralomra,

amelyre mostani germanizáló centralizációjánál fogva inkább van szüksége, mint valaha. Eszébe juttattam gróf Károlyinak, hogy az 1848-iki eseményeket megelőző évtizedekben a két nagyhatalom között hallgatólagos megegyezés állott fenn, amelynek értelmében Ausztria európai kérdésekben biztosítva volt Poroszország támogatásáról és ennek ellenében részéről nem zavart csorbítatlan befolyást hagyott meg nekünk, amint az a vámegegyesség megalakításában is nyilvánult. Ilyen körülmények között a német szövetség bizonyos fokú egységet mutatott bent és kifelé, tekintélyt, amelyet azóta sem lehetett ismét elérni. Nem bolygattam azt a kérdést, ki a hibás abban, hogy a szövetséggyűlés rekonstituálása után miért nem jött ismét létre a kellő viszony, mert nem a multa vonatkozó rekriminálás, hanem a jelen gyakorlati alakítása a célom. Ez utóbbira nézve azt tapasztaljuk, hogy éppen azokban az államokban, amelyekben földrajzi helyzeténél fogva Poroszsországnak különös súlyt kell helyeznie a barátságos viszony ápolására, sikerrel érvényesült a császári kabinetnek velünk szemben ellenségeskedést szító befolyása. Figyelmébe ajánlottam gróf Károlyinak, hogy Ausztria ilyen módon az általános viszonyok rovására a szövetségben talán megszerzi az államok kormányainak a rokonszenvét, de elveszti Poroszországot. A császári követ rendületlenül azzal vigasztalta magát, hogy valamely Ausztriát fenyegető háborúban a két szövetséges mindenestre mégis csak szövetségestársakul talál majd ismét egymásra. Ebben a föltevésben nézetem sze-

rint veszedelmes tévedés rejlik, ami mind a két kabinetre végeztes világossággal derül majd ki a döntő pillanatban, éppen azért kérve kértem gróf Károlyit, hogy ezt a tévedést, amennyire csak módjában van, Bécsben megakadályozza. Hangsúlyoztam, hogy a szövetségnek már az utolsó olasz háborúban sem volt olyan üdvös hatása Ausztriára, mint amily mértékben lehetett volna, ha a két hatalom az előző nyolc évben nem küzd a német politika terén végtére is csak másokra nézve hasznos módon és ha nem rontja meg a kölcsönös bizalmat. És ha Ausztria zavarait 1859-ben Poroszország még sem zsákmányolta ki a maga javára, sőt inkább Ausztria támogatására készült fel, akkor ebben inkább csak az egykori meghittebb viszonynak az utóhatását kell látni. De ha ez a viszony nem támadna fel újra, akkor hasonló körülmények között Poroszországnak Ausztria valamely e lenfelével való szövetsége épp oly kevésbé volna kizárva, mint ellenkező esetben a két német nagyhatalom hűség és szoros kapcsolata a közös ellenségek ellen. Jómagam legalább, amint azt gróf Károlyi előtt sem titkoltam, nem háttározhatnám el magamat hasonló helyzetben arra, hogy a királynak a semlegességet tanácsoljam. Ausztriának módja van, hogy vagy folytatja eddigi poroszellenes politikáját, amely a közép-államok koalíciójára támaszkodik, vagy becsületes kapcsolatot keres Poroszországgal. Őszintén kívánom, hogy ez utóbbit érjük el.

Gróf Károlyi mindig azon iparkodott, hogy megvédélmezze Ausztria-Magyarország érdekeit azzal

a meghitt ellenséggel szemben, aki őt diplomáciai lángelmében messze felülmulta. Hangsúlyozandó, hogyha nézeteik igen gyakran élesen különböztek is és például 1866 előtt napirenden voltak köztük a konfliktusok, társadalmi és kollégialis érintkezésük a legkifogástalanabb és lekötelezően szíves formák közt történt.

Hadd következzenek itt néhány momentum, amely a két államférfi viszonyát különösen jellemző módon világítja meg.

1864 április 28-ikán a gróf a porosz miniszterelnöknek jegyzéket adott át, amely Ausztria nevében felajánlotta bizonyos feltételek mellett a trónörökösnek schleswig-holsteini hercegeként való beiktatását Augustenburghan, arra az esetre pedig, ha visszautasítják, ki átásba helyezte a vitás kérdéseknek a szövetséghez való áthárítását és a holsteini Landwehr behívását. De a Poroszország és Ausztria között kötött gasteini szerződés e felmondására nem jött válasz.

1865 március 16-ikán az osztrák követ hivatalosan azt a kérdést intézte Bismarckhoz, vajjon Poroszország csakugyan meg akarja tehát szegni a gasteini egyezményt és meg akarja-e zavarni a szövetségi békét? A porosz miniszterelnök erre így válaszolt:

— Nem, sőt ellenkezőleg azt kívánjuk, hogy Ausztria a bécsi és gasteini szerződéseket pontosan betartsa.

Károlyi aztán azt kérdezte Bismarcktól, adhat-e biztosítékot arra nézve, hogy Poroszország nem

fegyverkezik. Erre a kérdésre kereken tagadó volt a válasz. Az osztrák követ ezek után megjegyezte, hogy ha Ausztriában, bár nincs róla tudomása, folytatnának bizonyos fegyverkezéseket, azok csak defenzív jellegűek lehetnek, mert arra éppenséggel nem gondolnak, hogy Poroszországot megtámadják.

— Az ilyen defenzív előkészületek — jegyezte meg Bismarck némi gúnnyal — reánk nézve mindig veszedelmesek. Ha már százötvenezer embere van Ausztriának a határon, könnyen akad ok a szakításra, megértünk már ilyesmit 1850-ben.

Jellemző volt az a beszélgetés, amelyet 1865 február 8-ikán kevéssel az úgynevezett »februári feltételek« fölvetése előtt folytatott Bismarck és Károlyi Berlinben. Ez alkalommal mind a ketten meg voltak győződve róla, hogy a provizórium folytatása Schleswig-Holsteinben csak annexióra vezethet.*) Károlyi felolvasta Bismarcknak azt az utasítást, amit kapott, s amelynek egy pontja úgy szólt, hogy Poroszország nyilván húzni, halogatni akarja a dolgokat.

A német államférfiú rögtön félbeszakította. Annak a bizonyosága ez, hogy arra gondolt, mennyire hamisan fogják fel Bécsben a helyzetet. Ausztria szemrehányásokat tesz Poroszországnak, holott ez az állam koncessziókat tett amannak.

— Koncessziókat? — kérdezte Károlyi. — Hogyan?

* Bismarck és Ausztria 1866-ig. Irta G. Rathlef, Revul 1893., 66. oldal.

— Hiszen már az is koncesszió, — jelentette ki Bismarck, — hogy a státuszkvó megváltoztatásáról egyáltalában tárgyaltunk, holott az jobb reánk nézve, mint bármi együttvéve, amit eddig Ausztria nekünk felajánlott. Elvárhatnók, hogy Ausztria elfogadható javaslatokkal álljon elő arra nézve, amivel ezt a státuszkvót helyettesíteni kell. Az annexió olyasvalami volna, amit el lehetne fogadni, csakhogy ezt kizárja Ausztria.

— De hát nem tarthat csak örökké a provizórium, — vetette közbe Károlyi, — egyszer mégis csak be kell következnie az állandó állapotnak.

— Miért? — kérdezte Bismarck — s miért ne lehetne maga a mi közös birtokunk ez a végleges állapot? Nyugodjék meg egyébként, — tette hozzá, mikor Károlyi ezeknél a szavaknál felriadt, — mi megtartjuk a szavunkat; feltételeinket előterjesztjük. De ebben aztán kitartunk: ez az egyetlen koncesszió és nem fogadunk el szemrehányásokat, amiért nem most rögtön intézzük el a dolgot. Látja — folytatta jókedvűen — a hercegségek kérdésében úgy vagyunk, mint két vendég, akinek pompás fogást tálaltak fel, de az egyik, akinek nincs étvágya és nem akar hozzálátni, erélyesen eltiltja a másikat is attól, akit pedig izgat a csemege, hogy hozzányúljon és lakmározzék. Várjuk be tehát, amíg megjön a kellő pillanat. Egyelőre meglehetősen jól érezzük magunkat mai helyzetünkben és csak akkor változtatunk rajta, ha kielégítő feltételeket ajánlanak fel nekünk.

Bismarck kifejtette aztán, mik lesznek a következményei annak a magatartásnak, amelyet Ausztria

kilátásba helyezett és azok hogyan idéznék fel Poroszországnak a szövetséggel való konfliktusát, amelytől Ausztria tart és nem Poroszország. Kimutatta, hogy a poroszellenes tendenciáknak Ausztriában való felülkerekedése Ausztria és Poroszország szakítására vezetnek, aztán így folytatta: — Ha Ausztriának annyira sürgős a dolog, hát tegyen maga javaslatokat, amelyek eléggé elfogadhatók számunkra a státuszkvó megváltoztatásához.

— Mi csak abból az egyszerű okból sürgetjük a dolgot, — mondotta Károlyi, — hogy az európai békét veszély fenyegeti mindaddig, amíg a dolog nyílt kérdés marad.

— Ez nagy tévedés! — felelte Bismarck. — Amíg egyik vagyunk, egyetlen nagyhatalom sem mozdul meg a státuszkvó ellen. Csak a közép államok elégedetlenek és avatkoznának bele a dologba addig, amíg Ausztria támogatásában bizakodnak.

— Nem, nem, — ismételte Károlyi, — a nyílt kérdés veszedelmet jelent és Ausztriának a biztosított békére van szüksége!

— Az elhamarkodott döntésben rejlik a nagyobbik veszedelem — mondotta erre Bismarck. — Ugyan örüljenek azoknak az előnyöknek, amelyeket a közös birtoklás Ausztriának is jelent.

— Nem tehetjük — fejezte be Károlyi. — A mi helyzetünk oda van kötve a kérdés megoldásához, a státuszkvó fennmaradása pedig azonos volna az annexióval.

Ekkor mondotta Bismarck a grófnak azokat a híressé lett szavait;

— *Sajnos, válaszüthoz értünk s menetjegyünk eltérő vonalakra szólnak. Én csak azt kívánom, hogy ne térjünk el túl messze egymástól.*

Az 1866-iki háború befejezése után kiváló szerep jutott ismét Károlynak. A nikolsburgi fegyverszünet tárgyalása idején az osztrák meghatalmazottakat az osztrák követ vezette. Mensdorff grófnő vendégszerető morva kastélyában volt a német főhadiszállás és Bismarckkal együtt Károlyi is a grófnő vendége volt. A tárgyalások során azt követelte, Franciaország kívánságának megfelelően, hogy Szászországot ne az északnémet szövetségbe vegyék fel, hanem hogy csak a délnémet államokhoz csatlakozhasson.

— Akkor újra kezdhethjük a háborút — jelentette ki Bismarck.

Ezzel el volt intézve ez az epizód s csakhamar meg lehetett kötni a végleges békét.

Miután Poroszország és Ausztria-Magyarország között 1866 után a kapcsolat ismét barátságosabb lett, gróf Károlyival meghitt viszonyban volt. Egyre jobban elismerte az osztrák-magyar nagykövet lovagias és igazán előkelő jellemét és »Gondolatok és visszaemlékezések« című művében magasztalja is egyenes és lovagias viselkedését.

1871-ben Bécsben és Berlinben nagykövetségeket szerveztek az eddigi követségek helyett. A berlini osztrák-magyar nagyköveti állás betöltése dolgában a német birodalmi kancellár 1871 márciu 22-ikén tárgyalt a habsburgi uralkodó küldöttjével, gróf Bellegarde-dal. A gróf előtt, aki azzal a megbizatással

jött, hogy Ferenc József üdvözlő iratát nyujtsa át Vilmos császár születésnapjára, Bismarck azt az óhaját fejezte ki, hogy az első osztrák-magyar nagyköveti állásba gróf Károlyi Alajost, a kipróbált követet nevezzék ki. Magától értetődik, hogy kívánságát habozás nélkül respektálták és teljesítették.

Mikor pedig a bécsi porosz nagyköveti állás betöltésére került a sor, akkor Bismarck érintkezésbe lépett gróf Károlyival és nagyon örült, hogy gróf Stolberg kinevezéséhez, akit I. Vilmos császár és jómaga ajánlott, az osztrák-magyar nagykövet is hozzájárult.

Hadd következzen itt végül egy történelemszichológiai érdekesség, amely gróf Károlyi Alajos nevéhez fűződik. Abból az alkalomból, hogy Ausztria és Oroszország császárai Berlinben időztek, nagykövetjeiket, Károlyit és Oubrilrt Bismarck indítványára végül porcellánvázákkal akarták megajándékozni, de Vilmos császár Bismarck erre vonatkozó beadványára azt a széljegyzetet írta, hogy nem találja ezt illendőnek. Adják nekik inkább a fekete sasrendet. Bismarck távol volt éppen és azért a császári leirat von Thile államtitkárhoz került. A herceg a császárokkal a tempelhofi szemlén volt. Thile, mivel úgy gondolta, hogy Őfelségének kedvére lesz, ha a kitüntetett urak ezen az estén a záróünnepségeken már a fekete sasrenddel ékesítve jelennek meg nála, azért a rendjelirodából rögtön elhozatta és átadatta nekik a jelvényeket. Másnap Bismarck magántitkára, Robert von Keudell, már kilenc órakor reggel meg-

jelent Thile úrnál és felszólította, hogy jöjjön el hozzá valami komoly ügyben. A kancellár, mikor Keudell a dolgot neki elmondotta, olyan lett, mintha villám sujtotta volna le. De hiszen ez hallatlan! Menjen rögtön, Keudell és mondja meg az államtitkárnak, hogy Bismarck szóba sem akar vele állni többé. Mit tehetett Thile? Azt felelte a kancellár küldöttjének, hogy kérni fogja a fölmentését, csak kinél jelentkezzék ez ügyben, Bismarcknál-e, vagy a császárnál? A herceg, amint azt Keudell később elmondotta, a császárhoz utasította, s egyúttal teljes határozottsággal kijelentette, hogy látni sem akarja többé Thile gyűlöletes arcát. Vilmos császár az így félre tolt férfiút saját kérelmére magához idézte. Egy órahosszat tárgyalt vele, eleinte nem akarta elfogadni a lemondását és aztán is csak abba egyezett bele, hogy rendelkezési állományba helyeztessék, de csakhamar ott kellett hagynia az állami szolgálatot. És mindez a fekete sasrendért!

Bismarck és gróf Seherr-Thosz.

Épp oly érdekes, mint tanulságos volt arra a politikára, amelyet Bismarck azelőtt, az 1866-iki háborútól a prágai békekötésig Ausztriára vonatkozólag folytatott, *gróf Seherr-Thosz Arturhoz*, a magyar politikushoz való viszonya. Ez a német nevű magyar eredetileg porosz volt és mint tiszt szolgált a porosz hadseregben. De különféle kellemetlenségek, így egy elvesztett örökség miatt való elkeseredése s a véletlen is arra indították, hogy a porosz állam kötelékéből kilépjen és magyar állampolgárrá legyen. 1881-ben »Visszaemlékezések«*) címen kiadott emlékiratában bővebben is kifejtette azokat az okokat, amelyek ezt az elhatározását megérlelték. Elragadtatva Magyarország arany napsugarától, asszonyainak szépségétől, férfiainak meleg őszinteségétől és attól a vendégszeretettől, amely Magyarországon mindenfelé fogadta, nem sokáig habozott és hazájául választotta Árpád földjét. 1839 őszén mint földbirtokos telepedett le Zemplén megyében, »az Andrássyak megyéjé«-ben. Egyik barátjától, nemeskéri Kiss Miklós ezredestől,

*) »Deutsche Rundschau« 1881-iki évfolyam.

aki Párisban Magyarország érdekeit képviselte, halott elsőször egy porosz diplomatának, Otto von Bismarcknak feltűnő magatartásáról, aki bizalmas körben leplezetlenül kifejezést adott osztrákelleses érzületének. Az említett ezredes közlése szerint Bismarck, a külügyminiszter egyik ebédjén Kissné egyik rokona, monsieur Thouvenel előtt úgy nyilatkozott, hogy az ő feladata Ausztria legyűrése, hogy megizmosítsa Poroszországot azon a részén, ahol kissé ösztövé. A fanatikus magyarbaráttá lett gróf Seherr-Thoszban ekkor az a gondolat támadt, hogy szorosabb kapcsolatba lép Bismarckkal. Az volt a célja, hogy ezzel előmozdítsa Magyarország politikai ideáljainak a megvalósulását. 1850 óta különben is az volt a fölfogása, hogy Magyarország sem Franciaország, sem Olaszország útján nem nyeri vissza jogait és törvényes szabadságát, hanem csakis Poroszország által, mihelyt az Németországban való nemzeti hivatásának a tudatára ébred és elég hatalmas lesz arra, hogy ezt a hivatását teljesítse is.

Gróf Seherr-Thosz, mikor 1862 utolsó hónapjaiban Párisban időzött, miután előbb levélben kérte tőle azt a kegyet, hogy vele Magyarország ügyeiről tárgyalhasson, meg is látogatta a német államférfiút, aki tudvalevőleg azért tartózkodott akkor Párisban, hogy mint porosz követ III. Napoleon császárnak átnyujtsa a visszahívó levelét.

Ugyancsak drámai módon írja le gróf Seherr-Thosz ennek a beszélgetésnek a történetét :

»Két nappal a levél elküldése után reggel öt órakor felriaszt álmomból egy udvari vadász, aki

nagyon aggodalmasan igyekezett megbizonyosodni, hogy csakugyan az vagyok-e, akit ő keres. Aztán tudtomra adta, hogy a porosz miniszterelnök kéret, jelenjek meg nála reggel nyolc órakor. Pontos időben állítottam be Bismarcknál, aki akkor fényes, de küzdelmes pályájának a legelején tartott. A miniszterelnök mindenekelőtt engedelmet kért, amiért pongyolában fogad, de hát csak négy órakor jött a st.-cloudi ünnepségről, amelyre Napoleon császár meghívta. Azt is sajnálja, hogy ilyen korán kellett magához kéretnie, de hát Metternich (az akkori párisi osztrák nagykövet) gyöngéd figyelméből kémek környezik, s azt a kívánságát fejezte ki, hogy azok észre ne vegyenek. Akkor aztán felszólított, hogy számoljak be Magyarország állapotairól s az emigráció és az ország legkiválóbb embereiről. Arra a kérdésére, hogyan értesülünk ilyen pontosan úgy az udvar, mint a kormányzás és a hadsereg viszonyairól, megmagyaráztam neki, hogy egyrészt azért, mert emigránsaink nagy része a társaság legmagasabb köreiből valók, amelyeknek úgy az udvarnál, mint a hadseregben jóbarátaik vannak, másrészt azért, mert az ország hazafias érzésű férfiai minden alkalmat megragadnak, hogy az otthoni eseményekről bennünket rögtön értesítsenek. Bismarck erre ahhoz a ponthoz jutott, amely bennünket összehozott.»

Amikor az érdeklődő gróf azt kérdezte tőle, igaz-e, hogy azzal a gondolattal foglalkozik, hogy Poroszország számára Németországban a hegemoniát kiküzdje és Ausztria túlkapásait a kellő mértékig visszaszorítsa, Bismarck így válaszolt :

— Az ön föltevései helyesek ; céloomul tűztem ki, hogy az olmützi gyalázatot megboszuljam és legyűrjem azt az Ausztriát, amely a legméltatlanabb módon bánik velünk, amely vazallusaivá szeretne bennünket lealacsonyítani.

Arra a kérdésre, hogyan biztosíthatja majd magának Franciaország semlegességét, amely mindenestre területátengedést fog követelni, Bismarck így felelt :

— Erre nincs többé gondom. Két óra hosszat értekeztem ma III. Napoleon császárral és ő megígérte a föltétlen semlegességet. Mindenesetre szólott egy kis határkiigazításról, ahogy a dolgot nevezte. A saarbrückeni szénterületet kívánta, én azonban kereken kijelentettem, hogy egyetlen falut sem adunk oda; mert ha én megadnám is, a király sohasem egyeznék bele. Erre aztán megadta a császár az ígérletét. Most gyöngének tart bennünket, vagy túlbecsüli az osztrákokat, mert többször is óva intett. Mikor pedig látta, hogy figyelmeztetései mellett is jókedvű vagyok, így szólt : »Hát cselekedjék, ha már elkerülhetetlen !«

Bismarck felszólította a grófot, hogy küldjön neki időnként tudósításokat Magyarország politikai viszonyairól és az ottani dolgok menetéről, de olyan fogalmazásban, hogy a király (I. Vilmos) elé is terjeszthesse őket. S mikor a gróf megkérdezte, milyen úton-módon juttassa el a porosz miniszterelnöknek ezeket a tudósításokat, hogy illetéktelen szem beléjük ne tekinthessen, Bismarck azt felelte, hogy küldje jelentését Párisba, dr. Bamberg porosz kon-

zulhoz, aki föltétlenül megbízható férfiú. Az ő közvetítésével aztán a legnagyobb pontossággal és lelki ismeretességgel érkeznek meg majd a levelei.

Gróf Seherr-Thosz rögtön értesítette magyarországi politikai barátait Bismarckkal való e beszélgetéséről és vagy egy évig küldötte a kívánt tudósításokat a helyzetről a megjelölt címre. De feleségének súlyos megbetegedése miatt, amely arra kényszerítette, hogy 1863 őszén Nizzába utazzék és a telet ott töltsse, a tudósításait abba kellett hagynia.

Ha hinni lehet gróf Seherr-Thosznak, akkor a magyar emigránsok odakünn már 1866 tavaszán tudták, hogy Poroszország és Ausztria között föltétlenül háborúra kerül a dolog. A háborúra való fölkészülődés a legnagyobb csendben történt és Klapka György tábornokot, a komáromi győzött tanácskozássra többször Berlinbe hívták. Berlinben hozzájárultak egy magyar légió megalakításához, amelynek szervezőjéül gróf Csákyt szemelték ki.

A grófnak az volt a legsürgősebb dolga, hogy Párisból, ahol a német-osztrák háború kitörése óta tartózkodott, a magyar légió tagjául jelentkezzen. 1866 július 5-ikére volt kitűzve elutazása a légióhoz, s amikor ezen a napon délelőtt elment hazulról, egész Páris fel volt lobogózva abból az alkalomból, hogy Ausztria III. Napoleon javára lemondott Vencéről. Gróf Seherr-Thosz a Palais-Royalba ment, hogy Napoleon hercegtől (Plonplon), a császár unokaöccsétől, akivel ismeretségben állott, elbúcsúzzék. Az éppen III. Napoleontól jött és pedig igen komoly hangulatban.

— Jó, hogy jön — mondotta. — Egy szíveséget kell nekünk tennie.

A herceg arra kérte, hogy utazzék egyenesen Vilmos porosz király főhadiszállására, hogy Bismarckot valami elhamarkodott békétől vagy fegyverszünetről megóvja. Mert Ausztria, ha nem végképpen győzik le, súlyos megtorlással él majd, amint feléje fordul megint a hadiszerencse. Ausztria már a háború kitörése előtt is azt üzenté Párisba, hogy Szilézia lesz győzelmének a díja és összes német szövetségestársainak — s azok szép számmal vannak ! — területbeli kárpótlást kell kapniok Poroszország területéből. Félórahosszat fáradozott a herceg annak a fejtegetésével, hogy nem annyira a maga nevében, mint inkább azért tárgyal, mert tudatában van a császár titkos kívánságának, ha vállalt közvetítő szerepénél fogva hivatalosan a békét is kell tanácsolnia. Emlékezzék vissza Bismarck arra, hogy a császár már korábban, Olaszországban kétszer is felhasználta a herceget ilyen bizalmas politikai közlésekre. A megbízásnak főbb pontjait egy kis naplóba jegyezve, a gróf távozott a hercegtől, a porosz követségre sietett, hogy ott Berlinbe szóló útlevelet kérjen (amelyet gróf Goltztól, a nagykövettől rögtön meg is kapott) és július 5-ikén délután öt órakor elutazott.

Az utazás hosszadalmas és kényelmetlen volt. A háromnapos úton Páristól a csehországi Pardubitzig csak kétszer volt alkalma, hogy valami meleget egyék. Útközben arra kérte táviratban a külügyi hivatalt, hogy útja folytatásához a hadügyminisz-

tériumtól útlevelet szerezzen a számára. Berlinben, mikor július 6-ikán este tíz órakor oda megérkezett, Lothar Bucher, Bismarck jobb keze, átnyújtotta neki a kívánt útlevelet és Bismarcknak titkos jeles táviratot adott fel, amelyben jelezte Seherr-Thosz utazásának a célját. Július 7-ikén Görlitzbe érkezve, egy futári minőségben utazó tábori vadász közbenjárására helyet kapott az éppen induló postakocsiban. Este Gicsinben negyedórai ideje volt ; a vendéglőben semmiféle ennivaló sem akadt, de az udvarias kapitány kisegítette. Július 8-ikán korán reggel Szadován és a még sok holttesttel borított csatatéren utazott át. Néhány órával később Pardubitzba érkezett.

Bismarck nem volt a lakásán, a királyhoz ment éppen. A téren, az előtt az egyemeletes épület előtt, amelyben a király lakott, rengeteg tábornok volt együtt. Fáradtan az utazástól, a gróf nem messze onnan egy kőre ült le, hogy bevárja Bismarckot. Stiehle ezredes odalépett hozzá, a nevét kérdezte és az iránt érdeklődött, hogy mit kíván? Az urak nyilvánvalóan kíváncsiak voltak és Párisról szerettek volna valamit tudni, mert csakhamar bemutatták Károly porosz hercegnek és a többi tábornoknak, akik mind nagyon mulattak Páris népén, amely fellobogózta a házait, noha a francia fegyverek egyetlen győzelmet sem vívtak ki. Ekkor megjelent Bismarck a német trónörökössel. Mindenfelől a legnagyobb hódolattal üdvözölték és jobbra-balra visszaköszöngetve, Bismarck szerény őrnagyruhas magas alakja úgy vonult fel, mintha maga Jupiter isten lett

volna. Lassan odament a grófhoz és felszólította, hogy kövesse a lakásába.

Alig fejezte be a gróf a közléseit, Bismarck visszasietett a királyhoz. Meg akarta akadályozni, hogy Gablentz altábornagyot, aki fegyverszünet kötése végett másodszor jött a király főhadiszállásra, a király fogadja. Negyedóra múlva visszajött Bismarck és székkal kínálta meg.

— És most gyújtsunk rá! — mondotta, egy ládika havannát nyujtva feléje — ön is junkernek, reakcionáriusnak tartott. A látszat csal. Azért kellett ezt a szerepet játszanom, hogy elérjem a céljaimat. A királynál mindenfelől mint titkos demokratát gyanúsítottak meg. Teljes bizalmát csak úgy nyerhettem meg, hogy megmutattam, nem riadok vissza a kamarától sem és keresztül viszem a hadsereg újjászervezését, ami nélkül a háború lehetetlen és még az állam biztossága is veszélyeztetve volt. Csakhogy ez a háború nekem az idegeimbe, az életerőmbe kerül! De legyőztem mindannyiukat! Mindannyiukat! — kiáltott fel nagyszerű haraggal, öklével hevesen az asztalra csapva és három nevet mondott, amelyek nyilván különösen sok bosszúságot okoztak neki. Tíz perc alatt két győzelmi távirat érkezett Közép-Németországból. Gróf Seherr-Thosz megkockáztatta azt a kérdést, mi lesz most már a délnémet országok sorsa?

— Nincs szükségünk ezekre az ultramontanokra, — felelte a hatalmas férfiú, — különben is csak annyit ehetünk, amennyit meg is tudunk emészteni.

Említsük még meg, hogy gróf Seherr-Thosz,

mint elbeszéi, Berlinben be akart lépni a magyar légióba és hogy magyar kinevező okiratát a porosz király nevében megerősítették. Bár a magyar légió bemasírozása egészen donquihoteszerű volt és a maroknyi magyar rebellis éppen semmit sem érhetett volna el az osztrák csapatok ellen, az egyébként okos és előrelátó gróf kitartott a fölkelők mellett.

Elmondja még aztán, hogy osztrák katonák elfogták, haditörvényszék elé állították, halálra ítélték, de kegyelemből tizenhat évi súlyos börtönt kapott. Hogy nem végezték ki, azt ennek köszönheti: Klapka György, a magyar légió fővezére, mikor egy huszárjárőr hírül hozta, hogy gróf Seherr-Thoszt elfogták, Bismarcknak jelentést tett a dologról. 1866 augusztus 11-ikén Bismarck magához hívatta gróf Csákyt, a légió berlini főképviselőjét és elmondta neki, hogy kieszelte, hogyan menekülhetne meg gróf Seherr-Thoszt a bosszútól. Ha azzal fenyegetődnék, hogy megtorlásul a grófért tíz osztrák törzstisztet lövet agyon, ez semmit sem használna, mert jól tudják Bécsben, hogy Poroszország képtelen ilyen barbárságára.

— Hanem fogságban van nálunk közönséges bűncselekmény miatt tíz trautenaui polgár, velük egész másként áll a dolog. Ausztria el fogja hinni, ha megfenyegetem, hogy kivégzem őket, éppen azért nem idézheti fel magára a világ megrovását azzal, hogy tíz hű polgárt áldoz fel egyetlen magyarnak a megbosszulására. Követünknek Prágába ma táviratot küldtem, amelyben becsületszavamra jelentem ki, hogy a tíz trautenauit rögtön

agyonlövetem, ha Seherr-Thosznak csak egy hajaszála is meggörbül és megbíztam a követet, kérjen az osztrák kormánytól írásbeli elismervényt arról, hogy üzenetemet tudomásul vette.

Bámulatos, hogy annyi súlyos államgondja közepett arra is akadt Bismarcknak ideje, hogy ennek a dolognak így a végére járjon! Hogy becsületszavát adta Bismarck, ez egészen kétségtelenné tette fenyegetésének komolyságát, azzal pedig, hogy írott elismervényt kért, egészen világosan jelezte szándékát, hogy Ausztriát esetleg pellengére állítja Európa közvéleménye előtt. Mind ennek ellenére hajszálon mult, hogy Seherr-Thoszt főbe nem lőtték és végre is csak egy hivatalnok lelkiismeretességétől függött, hogy a gróf és vele együtt a derék trautenauiak is áldozatul nem estek.

1869 decemberében bizonyos ügyek Berlinbe szólították a grófot, aki Ferenc Józseftől időközben kegyelmet kapott. Abban a meggyőződésben, hogy Bécsben még mindig bizalmatlansággal vannak iránta, arra kérte gróf Andrássy Gyulát, az akkori magyar miniszterelnököt, tudassa az elutazását gróf Beusttal, az osztrák külügyminiszterrel, hogyha esetleg úgy tetszik neki, Seherr-Thosz lépéseit Berlinben ellenőriztethesse. Andrássy, aki gondolkozásmódjában, cselekedeteiben mindig kifogástalan volt, ezt a kívánságot visszautasította. Kijelentette, hogy sokkal jobban ismeri a grófot, semhogy bármiféle illojalitást tegyen fel róla és ez neki elég. A bécsi bizalmatlansággal pedig ne törődjön.

— Sőt, még egy szolgálatot is tehetsz ott

nekünk — folytatta. — A sajtóháború, ami a német és az osztrák-magyar lapok között jó ideje tart már, itt és odaát elkeseríti a hangulatot és ennek végre is rossz következményei lehetnek, kívánatos volna véget vetni neki. Közben, amint tudod, egy csomó porosz ügynök járja be az országot, akik Ausztriával szemben békétlenségre izgatják az embereket. Ha keresem, mi az oka e porosz izgatók szereplésének, akkor csak arra gondolhatok, hogy Poroszország át akarja lépni a Majna-vonalat és ezért monarchiánk két államát szét akarja választani, hogy erről a részről ne találjon nehézségekre. A prágai békében megállapított Majna-vonal nekünk közömbös; az nem Ausztria, hanem Franciaország műve. Ha alkalma lesz arra, hogy Berlinben mértékadó személyiségekkel beszélj, — mert engem eltilt az állásom attól, hogy a külfölddel közvetlenül érintkezzem, — akkor megmondhatod, hogy amíg a helyemen vagyok, nem akadályozzuk meg Poroszországot a Majna-vonal átlépésében. De mond meg azt is, hogy hiábavaló fáradság Magyarországnak a dinasztia ellen való felbujtása; mert az ilyen agitációnak nincs többé tere Magyarországon. A király megkoronáztatása óta Magyarországon még egy tucat ember sincs, aki az ilyen rágalmat elhiszi.

Azt az ügyet, ami Seherr-Thoszt Berlinbe vitte, negyvennyolc óra alatt elintézte, elment tehát a külügyi hivatalba, hogy Keudell urat, akit már régebb idő óta ismert, meglátogassa. Azzal az ürüggyel, hogy meg akarja köszönni Bismarcknak, amiért 1866-ban érte közben járt, arra kéri Keudell urat, hogy esz-

közöljön ki nála a számára audienciát. Mikor pedig Keudell azt felelte, hogy a kancellár igen ideges hangulata miatt ez bajos, akkor feladatában nála járt el, s arra kérte, hogy használja fel kellően közléseit. Keudell csak ámult-bámult.

— Hogy lehet az, — mondotta — hogy a magyar kormány olyan rosszul van értesítve és elhiszi, hogy ügynököket küldtünk Magyarországba! Jómagam kezelem a titkos alapokat és szavamat adom önnek, hogy egyetlen tallért sem fordítottunk efféle célra. Egyébként, ha erről a dologról van szó, a miniszterelnök bizonyosan fogadja önt.

— Seherr-Thosz azzal a megjegyzéssel búcsúzott, hogy három napig vár az audienciára.

— 1869 január 2-ikán este nyolc órakor — így cseveg a magyar gróf — egészen útra készen álltam, amikor Keudell úr eljött, hogy Bismarckhoz vezessen. A miniszter egyedül volt kis dolgozószobájában.

— Na, hajsza! hía, hogy fel nem akasztották önt, nagyon örülök, hogy épségben látom — így szólt hozzám, helytel kínált egy pamlagon, karosszéket tolt elébe és beszédbe fogott, amely néhány megszakítással másfél órahosszat tartott. A kancellár, úgy mint három nappal ezelőtt Keudell, mindenekelőtt azon való csodálkozását fejezte ki, hogy Pesten nincsenek jobban értesülve arról, kitől erednek a vélt porosz izgatások. Aztán így folytatta: »Mondja meg Andrásy grófnak, hogy becsület-szavamra ezer aranyat adok minden ügynökért, akiről kiderül, hogy én küldöttem és nemcsak

magam nem küldöttem agent provocateuröket, hanem a román kormányt is megfenyegettem, hogy rögtön visszahívom követünket, ha a román agitáció két hét alatt meg nem szűnik Magyarországon. Arra az ellenvetésre, hogy Magyarországon csakugyan vannak agent provocateurök, csak azt felelhetem, hogy az ilyet akárki könnyen megteheti. Csak fel kell bérelni néhány porosz embert és porosz tallérokak nyomván kezükbe, porosz ügynökökül kell őket szerepeltetni. Arra a kérdésre, hogy ki küldi és pénzeli ezeket az ügynököket, nem akarok felelni. Fogdossák össze a fickókat és akkor majd kiderül, ki küldötte őket. Poroszországnak semmiféle érdeke nem kívánja, hogy Ausztria és Magyarország között viszályt támasszon. A Majna-vonal átlépésére éppen-séggel nem gondolunk. Minden érdekünk arra irányul, hogy az osztrák-magyar monarchia megerősödjék, velünk szoros barátságban éljen. Ennek a kívánságnak az őszintesége éppen Ausztria és Magyarországnak mostani átalakulásán alapszik. A monarchia dualisztikus alakulásával jár, hogy erről a részről nem igen kell tartanunk támadástól és nagyon ügyetlennek kellene lennie annak, aki a jövőben a helyemre kerül, ha nem tudná elhárítani. *Sőt Ausztria-Magyarország mint szövetségstárs nagyon értékes ránk nézve.* Bécsben nem felejtették el még nekünk 1866-ot. De majd megenyhülnek, mikor rájönnek, milyen erőt meríthet Ausztria-Magyarország a velünk való benső összeköttetésből. Közben Beust egyre intrikál ellenünk úgy Párisban, mint a délnémet udvaroknál, Franciaországgal meg-

lesz a háborunk. Nem tudja elfelejteni nekünk Szadovát, mintha csak francia vereség volna. Minél később kerül a sor a háborúra, annál jobb ránk nézve. De bizonyos, hogy meglesz. Győzni fogunk, igen, győzni fogunk, mert katonáink épp olyan jók, mint a franciák, a tábornokaink pedig jobbak. Aztán hosszabb időszak következik, amely alatt résen kell lennünk Franciaországgal szemben. Szükség lesz talán még egy második háborúra is, annak a bebizonyítására, hogy egyenlő rangúak vagyunk Franciaországgal. Mihelyt a franciák rájönnek erre, nincs ok, hogy a franciák és németek jó szomszédok ne legyenek. *A művelt Németország számára aztán megmarad ellenségnek Oroszország. Ha Oroszország a vasúthálózatát kiépíti, a hadsereget újjászervezi, két millió katonával vonulhat fel s akkor Európának szövetkeznie kell, hogy ennek a hatalomnak ellentállhasson.*

Ez után a jövőbe vetett pillantás után, amely részben prófétai módon már valóra is vált, a birodalmi kancellár visszatért azokra az ármányokra, amelyeket Bécsben Poroszország ellen szőnek. Seherr-Thosz biztosította, hogy Andrássy egész befolyását latba fogja vetni, hogy a jelzett intrikáknak véget vessen, de egyúttal arra is megkérte a kancellárt, gondoskodjék annak a hivatalos tollharcnak a beszüntetéséről, amely akadályára van Ausztria és Poroszország őszinte köztedésének. Bismarck herceg azt felelte, hogy nem a német újságok azok, amelyek a harcot megkezdték.

— Mindegy, — felelte Seherr-Thosz. — Ön az

erősebb és Bécs még sajog a szenvedett vereségtől. Vessen számot ezzel az érzéssel és adja bizonyosságát őszinteségének, nyujtsa ön elsőnek békére a kezét.

A kancellár elgondolkodott kissé, aztán beleegyezett. A »Norddeutsche Allgemeine Zeitung« néhány nap mulva nyilatkozott, hogy a tollharcot beszünteti és új kihívásokra nem felel.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Bismarck és a magyar légió.

Nem volt túlzás Bismarck részéről, ha ritka önismerettel azt vallotta, hogy életének egyetlen nagy szenvedélye: a politika, vagyis az a forró kívánság, hogy megtörje a német dualizmust és megszerezze szűkebb hazájának, Poroszországnak azt a vezető szerepet, mely azt történelmi fejlődésénél és nemzeti öntudatánál, majdnem tisztán német lakosságánál fogva megillette.

Ha meg is volt győződve a porosz sereg katonai fölényéről, izzó hazaszeretetéről és rendszeres hadi felkészültségéről, mégsem számíthatta ki előre matematikai biztonsággal hogy a hadviseléshez és győzelemhez szokott osztrák seregek nem fognak-e mégis diadalmaskodni versenytársaik fölött. Az a gond is gyötörte, hogy nem fog-e bele szólni ama hatalmas párbajba, melyet a két állam 1866-ban vívott egymás ellen, III. Napoleon vagy egyik-másik uralkodó. Mindenkor szokása volt két vasat tartani a tűzben és szilárdan el volt tökéelve, hogy vagy győzni fog, vagy pedig elpusztul. Minden eszközt és fegyvert megragadott tehát, hogy szerencsés véget biztosítson vállalkozásának.

»Flectere si nequeo superos Acheronta movebo!« ez a démoni jelszó vezette Poroszország és Ausztria közt felidézett döntő mérkőzésében.

Bismarck 1847-ben Metternich reakciós politikájában látta minden államkormányzati művészet eszményképét és Ausztria iránt határtalan tisztelettel volt eltelve. Idők folytával azonban a junkerből nagystilű német-nemzeti államférfiú fejlődött, egy vérrel és vassal kúráló radikális orvos. Onnét vette a segítő csapatait, ahol találta. Ha céljai érdekében jónak látta, fölösleges teherként dobta ki azokat az elveket, amelyekhez a konzervatív párt szívós kitartással ragaszkodott. Nem riadt vissza attól sem, hogy a forradalommal szövetkezzék, — amitől pedig ifjúságában mint a pokoltól, irtózott, — ha ezzel eleven politikai ideáljait megvalósítani remélte.

Ámbár rendíthetetlenül bízott a porosz kard hatalmas erejében, nem hagyta figyelmen kívül a sikerhez vezető mellékösvényeket sem.

Ez a nagy reálpolitikus úgy vélte, hogy a magyar függetlenségi eszme párthíveinek erőteljes tömörítésével és felbuztatásával a bécs kormánykörökre erős nyomást gyakorolhat. Számított a porosz seregek győzelmén kívül arra a hatásra is, amelyet egy magyarországi forradalmi mozgalom Bécsben kelthet.

Nagy figyelemmel kísérte ezért a magyar emigránsok működését, akik a szabadságharc leveretése után nem szüntek meg külföldről szítani az elégedetlenség lappangó parazsát és nem adták fel azt

a hitüket, hogy egy kellően megszervezett fölkeléssel visszanyerhetik azt, amit 1849-ben elveszítették.

Különben Bismarck ezúttal csak tovább fonta azt a fonalat, amely Poroszországot és a protestáns Magyarországot egymáshoz fűzte. *) A múlt század ötvenes éveiben a német Gusztáv Adolf-egyesület évente sok ezer forintot küldött Magyarországra illtőlag oly célból, hogy az evangélikus egyházakat és iskolákat a »jezsuita inváziótól« megvédjék. Poroszország, egyértelműen Angliával és Franciaországgal, ellentállásra buzdította a szultánt, midőn 1849-ben Ausztria és Oroszország Kossuthnak és az oda menekült magyar emigránsoknak kiszolgáltatását követelte. Mindamellettt ügylátszik, hogy a magyar emigránsok tervei és a berlini hivatalos körök közt nem volt semmiféle összeköttetés. Legalább Kossuth 1860-ban egyaránt tartott a porosz, mint az orosz beavatkozástól egy magyar fölkelés esetében **)

A helyzet azonban egy csapásra megváltozott, midőn Bismarck lépett a porosz minisztérium élére. Már a krími háború után eltökélte volt magában, hogy a szükséghez képest oly politikát kell folytatnia, amely esetleg szemben áll a nép közvéleményével vagy amely olyan hatalmakkal szövetezik, amelyek a forradalomnak köszönhetik eredetüket.

*) Walter Rogge: Österreich von Világos bis zur Gegenwart, I. köt. 357. l. Krones: Geschichte der Neuzeit Österreichs, 716. l.

**) Kossuth: Irataim az emigrációból, II. köt. 556. l.

Már 1857-ben egy emlékiratában ellene fordul annak a véleménynek, mely szerint legitim monarchiának nem szabad szövetkeznie oly hatalommal, mely a forradalomból eredt. Midőn a miniszterium vezetését átvette, teljesen szabad kezet nyert Ausztriával szemben. Ezért is szívesen fogadott minden Ausztria ellen irányuló szövetkezést, így Klapka és társaiét is.

Klapka volt a lelke a magyar emigránsok cselekvő csoportjának. A külföldön éppen nem élt visszavonult életet. Ausztria ellen szünetlenül szervezte az ellentállás híveit, készen arra, hogy alkalmas pillanatban elszánt seregével hazájába betörjön és annak függetlenségét kivívja. Már 1859-ben megszervezte Itáliában a magyar légiót, amely a Carbonáriknak, továbbá Garibaldi és Mazzini híveinek jó szolgálatokat tett. Csillaga azonban csak 1866-ban ragyogott fel igazán, midőn az emigránsok előtt bizonyossá vált, hogy Poroszország végleges leszámolásra készül Ausztria ellen a német hegemoniáért és hogy a porosz politika vezetője oly férfiú, aki előtt minden szövetséges kedves, aki őt célja elérésében erősíti.

Hogy megváltoztak az idők Poroszországban 1849 óta! Akkor Berlinből Klapkát a rendőrfőnök — igaz, udvarias formák közt — kiutasította. Midőn most a porosz fővárosban megjelent, hogy a magyar légió szervezetéről és a porosz érdek szerint való felhasználásáról Bismarckkal tanácskozzék, úgy ez, mint a hatóságok kitüntető fogadtatásban részesítették. Amint Klapka emlékiratai-

ban*) mondja, a rendőrfőnök a politikai kényszerűséggel mentette ki annakidején az ellene tett eljárás szükségességét. De biztosította róla a tábornokot, hogy Poroszországban rokonszenvvel viseltetnek a magyar nemzet ügye iránt, mert Poroszország is nemzeti állam és nekik, éppúgy, mint a magyaroknak, erős fogékonyságuk van a nemzeti eszme nemes követelményei iránt. Jól tudja, hogy magyar forradalomról voltaképpen nem lehet szó, mert a magyarok csak régi, törzsökös jogukat védelmezték. Ezért is IV. Frigyes Vilmos királytól teljesen távol áll az a gondolat, hogy Klapkát és társait a németországi rendbontókkal, szociálistákkal és kommunistákkal egy kalap alá vonja. A rendőrfőnök hosszú beszéde végeztével megragadta a tábornok két kezét és kérte, hogy ne nehezteljen meg reá kínos hivatali kötelességének teljesítése miatt.

Bismarck Klapka terveihez hozzájárult és kötelezte magát a szervezet pénzügyi támogatására. E terv szerint a magyar légiót Sziléziában szervezik meg és Klapkának az lett volna a feladata, hogy a königgrätzi csata után Oderbergnél Osztrák-Sziléziába betörjön. Klapka 1866 június havában magához hívatta a magyar szabadságharc vezéreit, továbbá Türr István tábornokot Olaszországból, aki Garibaldi vezéradjutánsaként végigküzdötte a szicíliai hadjáratot, hogy megszervezzék az inszurgens-sereget. Türr Istvánt azonnal Romániába és Szerbiába küldte, hogy ott az Ausztria elleni fölkelést előkészítse.

* *Meine Erinnerungen*, Zürich, 211. l.

Tudvalevő, hogy Bismarck már előbb is összeköttetésben volt a magyar emigránsokkal. Bizalmas emberei közé tartoztak a már többször említett Seherr-Thosz gróf és Kiss őrnagy Párisban. A Klapka-féle légión szerepe az lett volna, hogy Ausztriára nyomást gyakoroljon. Egyik levelében, melyet 1866 június 27-én Blumenthal tábornokhoz intézett, így nyilatkozik Bismarck: »A magyar foglyokkal és szökevényekkel előzékenyen kell bánni. Az olyanokkal, akik kellő politikai értelmességet mutatnak, továbbá akik nemzeti, nem pedig személyes okokból szöktek át hozzánk, meg kell értetni, hogy magyar nemzeti fölkelés van készülöben«.

Ugyanakkor Usedom gróf, firenzei porosz követ Berlinből azt a parancsot kapta, hogy Itáliában támogassa a magyar légión megalakítását. E célra folyósítson tekintélyes pénzösszegeket, illetve járjon közbe az olasz kormánynál, hogy az a maga részéről is megfelelő pénzügyi támogatást nyújtson. Usedom gróf a következőket írja e tárgyban La Marmora grófnak*), az akkori olasz miniszterelnöknek :

»A magyar ügyet illetőleg . . . Bismarck gróftól azt az utasítást kaptam, hogy a porosz kormány kész a magyar és szláv ügy megindítása céljaira szükséges pénzösszegek felét folyósítani, ha az olasz kormány a másik felét elvállalja.

Szükség van :

* La Marmora: Etwas mehr Licht, Mainz 1873., 300 l.

1. eleinte, az előkészületek céljaira egy millió frankra,

2. további két millióra arra az időpontra, midőn a kérdéses nemzetek a tényleges küzdelmet fe veszik.

Tehát mindegyik kormány másfél milliót bocsájtana rendelkezésre.

Ha az olasz kormány ezt az indítványt elfogadja, amely mindkét országot egyaránt érdeklő mozgalmat van hivatva támogatni, Bismarck módját óhajtáná ejteni annak is, hogy ezek az összegek a szükséges gyorsasággal jussanak rendeltetésök helyére. Bismarck nagyon lekötelezettnek érezné magát, ha Excellenciád az olasz államkincstár révén a porosz felerész kiutalását előlegképpen kiutaltatná. Fölhatalmazásom van rá, hogy ennek vissza fizetését kormányom nevében hivatalosan megígérjem.

Minthogy a várnégyszögben számos horvát ezred állomásozik, nagyon hasznos volna a mozgalmat az Adriai-tenger másik oldalán mielőbb kitörésre indítani.

Bismarcknak természetesen nem lehetett szándékában néhány ezer fölkelő segítségével elérni, hogy Magyarországnak Ausztriától való elszakadását keresztülvigye. A maga légióval keresett összeköttetése inkább fenyegető volt, nyomás, hogy az ellenfélt engedékenyebbé tegye. Midőn a porosz képviselőház egyik ülésén, 1874 január 15-én heves szemrehányással illették Bismarckot a magyar légióval annakidején fenntartott összeköttetése miatt,

joggal állíthatta, hogy neki azzal sohasem volt az a célja, hogy uralkodójuktól elpártolásra bírja a magyar érzelmű ezredeket. Nem igaz, hogy a magyar és dalmát ezredeket az elpártolásra szólította volna fel. Az viszont köztudomású, hogy magyar hadifoglyokból alakult egy magyar légió. Ez irányban még az 1866-i háború kitörése előtt ajánlatok tétettek. Ő ezeket az ajánlatokat annak idején visszautasította. Pedig nagy felelősség hármlik belőle a miniszterre, hogy ha egy Ausztriához hasonló ellenféllel megküzdendő harcban bármely segítséget visszautasít, amely a hadijoggal nem ellenkezik. Ámde ő mindenkor arra törekedett, hogy az Ausztriához való viszony engesztelhetetlen szakadássá ne rosszabbodjék. Később, midőn a nikolsburgi fegyverszünet után Napoleon beavatkozása folytán a viszonyok kellően nem tisztázódhattak, Bismarck szabad kezet engedett Klapkának a Magyarországra való bevonulásra.

Friedjung, talán a legtárgyilagosabb osztrák történetíró is elismeri, hogy Bismarck csupán foglalkoztatni akarta Ausztriát Magyarországon, nem pedig súlyosan megsebezni. Ezért is nem akarta, hogy az ügyeket Kossuth Lajos, a habsburgi uralom engesztelhetetlen ellenfele, vezesse.*)

A magyar légió viszontagságokban felette gazdag sorsáról itt csak néhány rövid vázlatos vonást adunk.

* Friedjung: Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland. II. köt. 379. l.

Klapka 1866 augusztus 3-án lépett magyar területre. Az előzetesen egybehívott haditanácsban a tisztek szinte egyhangulag ellenezték a kilátástalan kalandot, annál is inkább, mert időközben Poroszország és Ausztria között Nikolsburgban fegyverszünet kötött. A porosz hadügyminiszter is parancsot adott a bevonulás elhalasztására. Klapka azonban úgy vélte, hogy ezzel a lépéssel tartozik a becsületének. Hiába kapott hivatalos értesítést a fegyverszünet megkötéséről és arról, hogy a légio többi legénységét Sziléziában visszatartják.

Nagy csalódással kellett Klapkának tapasztalnia, hogy átvonulási útjában nem csupán a szláv lakosság, de a magyarság is tartózkodott vál'alkozásának mindennemű támogatásától. Hiányzott minden oldalról az erőt és bizalmat fokozó bátorítás. Ellenben nehéz veszedelmek tornyosultak ellene több irányból. Északkeletről Krakkó várparancsnoka két zászlóaljat küldött ellene, délről pedig ugyancsak osztrák csapatok vonultak ellene. Így Klapka két tűz közé került. Most már belátta, hogy a magyar légio a porosz támogatás és Bismarck rendkívüli jóindulata mellett sem érhet el sikert. Nem volt egyéb hátra a visszavonulásnál. Még szerencsés volt, hogy augusztus 6-án elérte a hegyeken át a menekülést nyújtó porosz határt. Adjutánsát azonban, Seherr-Tosz grófot a porosz kormányhoz küldött sürgönyével együtt elfogták és Krakkóban a haditörvényszék halálra ítélte. Midőn ezt Bismarck megtudta, megfenyegette az osztrák kormányt, hogy 10 túsul visszatartott trautebau polgárt, akik

1866 június 27-én a trautenauai ütközet alkalmával a poroszokra lőttek volt az ablakokból, agyonlövetti, ha a grófot kivégzik. Ez a fenyegetés megmentette a gróf életét.

A Klapka-féle légió betöréseért Roon hadügy-miniszter Bécsben aug. 7-én ugyan mentegetődzött,*) mindamellett a porosz kormány még Klapka visszatérése után is folytatta a végleges békekötésig a légió toborzását.

A porosz állampénztár 250.000 tallért fizetett ki a légió céljaira. Még az augusztus 23.-i prágai békekötés után is elrendelték, hogy a légió további intézkedésig együtt maradjon. Bismarck értésökre adatta, hogy Poroszország számít rájuk, ha francia támadás esetén Ausztriával ismét háborúba keverednék. Csak miután Itáliával is megkötötték a béke, lett »vége a komédiának«, miként Simonyi Kossuthnak írja.

A magyar légió politikai és katonai szempontból pusztán szappanbuborék volt, mely mélyebb nyomokat nem hagyott. Mindamellett jellemző arra a benső összeköttetésre, mely a magyar ellenzék és a porosz kormány közt kialakult. Élénk tanubizonyysága ez annak a bizalomnak, mely a magyar nép egy részében élt Poroszország iránt oly időben, midőn a két középeurópai állam közti kibékülés vagy szövetség még a mesék országába tartozott.

Bismarck dicsőségére válik, hogy úgy Klapkát, mint a légió többi vezéreit és tagjait tőle tel-

*) Tagebücher des Grafen v. Blumenthal, 53. l.

hetően megvédte az üldöztetések ellen. Közbenjárására a légió békében feloszolhatott. A prágai békekötés 10. pontja világosan megszabja, hogy az utolsó háború alatti magatartása miatt az uralkodó egyetlen alattvalóját sem érheti semmiféle bántódás sem személyében, sem vagyonában. Lehetőség gondoskodott a légió tisztjeinek és legénységének pénzbeli kártalanításáról. Az 1867.-i kiegyezés meghozta Klapkának és a többi vezetőknek az amnesztiát. Legtöbben vissza is tértek hazájukba.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Bismarck és Jókai.

Midőn Jókai, a nagy magyar regényíró 1874 február 18—március 4-ig Berlinben tartózkodott, valóra válthatta régi vágyát, hogy a német államférfiúval, kit annyira tisztelt, megismerkedhessék.

Egy barátjának, Braun német-szabadelvű képviselőnek közbenjárására már a megérkezését követő napon meghívást kapott a kancellártól. Erről a találkozásról lapjában, a Hon-ban számolt be. Itt közöljük egész terjedelmében.

Este kilenc órakor fogadott el (megesik, hogy éjjél utánra ad kihallgatási órát a látogatást vágyóknak). A hozzájutás igen könnyű és egyszerű. Palotája a legigénytelenebb külsejű az egész Wilhelmstrasszéban s még csak medveprémes kapus sem őrzi ajtaját ezüst buzogánnyal, úgy kell becsengetni, mint más szegény emberhez. Az előtermet egyetlen moderateur lámpa az asztalon világítja meg. Ettől harmadik Bismarck dolgozó és elfogadó szobája. Ebben is a legegyszerűbb butorzat, semmi pompa, a szögletben egy vas nyugágy; az alatt fekszik egy hatalmas Bernáthegyi szelindek, az ablaknál egy vasszekrény, a szoba közepén egy nagy íróasztal, amellettt ül a vasember.

Bismarck herceg egy teljes hat láb magas athletai alak, széles vállakkal, hatalmas kezekkel, mik a kézszorításnál acélizmokat árulnak el, arcát semmi arcképéhez nem találtam hasonlónak. amikben mind marózusnak, epésnek van feltüntetve. Engem sokban emlékeztetett az Deák Ferencz arcára ; ugyanazon sűrű, szemtakaró szemöldök, az ajk elé boruló szürke bajusz, életpiros arcszín, egy helyütt megszakítva egy régi sebhely nyomától, mely az államférfiúról, mint katonáról beszél ; kopasz, széles homlok ; világos és nagy szemek, miknek bizalmas tekintését semmi fénykép sem adja vissza. Általában az egész arc tökéletes eszménye — egy régi magyar alispánnak.

A herceg olyan kegyes volt, hogy el sem hagyta mondanom azt a szépen kicifrázott beköszöntőt, amit magamban neki szántam, hanem mindjárt azon kezdte, hogy ejnye, de fiatal ember vagyok, sokkal vénebbnek képzelt, főhadnagy korában olvasta még legelső munkáim ismertetését az Augsburger Allgemeine Zeitungban, ami »még akkor« okos lap volt. Mondám neki, hogy mennyi idős vagyok. — »No, én tíz évvel előbbre vagyok önnél.« — »Az Isten éltesse !« — Azután leültetett az íróasztala másik oldalára ; a vasszekrényből keresett egy doboz szivart, megkínált vele : »Köszönöm, nem szivarozom soha.« — Ő sem él vele : nagy tajtékipipából szokott dohányozni.

Eközben nyílt az oldalajtó s a mellékszobából belépett a hercegnő és leánya. A vasembernek mágnes is van. Mindketten báli toilettben. A hercegnő most is impozáns szépség, ősnemes arc és alak :

a hercegisasszony pedig ragyogó, eszményi alak ; a királyi táncestélyre voltak indulandók s egész more patrio, a családfőtől bucsuzni jöttek. Bismarck patriarkális csókkal bocsátá el kedveseit, üdvözlő hódolatát küldve ő felségeiknek neje által.

Akkor aztán ismét leültünk az íróasztal elé szemközt s a herceg beszélt : én hallgattam.

»Szükséges, hogy Európa közepén egy olyan konszolidált állam létezzék, aminő az Osztrák-Magyar monarchia. Ezt beláttam már akkor, mikor 1866-ban a békét megkötni siettem, ami sok barátunknak nem tetszett. A Lajthán innen s a Lajthán túl államilag kormányozni az egyik részen a német, másik részen a magyar faj hivatott. A többi fajok is adnak igen jó katonákat, de közigazgatási tehetség, államférfiúi tudomány, intelligencia, birtok, kiválólag a németnél és a magyarnál van. És mindannyit összetartja a közös história. Európa keletén apró nemzetiségi államok felállítása lehetetlen ; csupán históriai államok lehetségesek. Azért a mostani dualisztikus államforma Osztrák-Magyarország közt fenntartandó. Az önök története is egy Ausztriáéval ; még harcaik által is egy, egykor harcoltak egymással, most pedig egymás védelmére vannak utalva.«

(Itt megjegyeztem, hogy a kölcsönös védelmet és szövetséget őszintén óhajtja is minden előrelátó magyar politikus).

A herceg így szólt tovább :

— »Ezt a missziót, amit önök teljesíthetnek, a szomszéd államok nem tölthetnék be. Kell-e Német-

országnak még több papi uralomtól aláaknázott tartomány? Még most is vannak jó barátaink, akik azzal gyanúsítanak bennünket, hogy mi az osztrák örökös tartományokat annektálni akarjuk. Isten őrizz! Elég bajunk Elzász-Lothringennel, elég a dán határperrel; s ha geográfiai tekintetek nem parancsolták volna, egy talpalatnyi földet sem csatoltunk volna Németországhoz, amin francia lakik. Ez a soha ki nem békíthető vad ellenség! Mert a francia vad nép! Huzzuk le belőle a szakácsot, a szabót s a fodrászt és ott találjuk a rézbőrű indiánt. Bár attól a bajtól tudnánk megszabadulni szépszerével, amit már szereztünk, nemhogy az osztrákok búcsújáró népeire áhitoznánk. S ugyan mit kezdenénk Béccsel, mint határvárossal. Bécsnek, Budapestnek missziója van a Keleten, a civilizáció és kereskedelem gazdag központjává alakulni. És amely német miniszternek eszébe jutna Ausztriától valamit elfoglalni, az meg volna érve arra, hogy . . . (itt mutatta kézzel a felakasztást). Én részemről, ha az osztrák tartományok »erővel« akarnának hozzánk jönni, képes volnék »ezért« háborút kezdeni »ellenük«. Az osztrák-magyar monarchiát senki sem merné hosszú ideig bántani, amennyire emberi ésszel az időjárás előre megjósolható. A német diplomácia törekvéseinek sikerült Oroszország és az Osztrák-Magyar monarchia közti egyetértést útba igazítani. Most ez megvan. Nekünk keserves lett volna választanunk (zu optieren) azon esetben, ha e két jó barátunk egymás közt összeveszett volna. Most szövetkezve vagyunk, nem mint a hajdani szent Alliance-ban,

hogy az uralkodók egyetértésével a népeket elnyomjuk, hanem hogy a béke biztosításával a szabadelvű kifejlődést, a népek boldogítását tartóssá tegyük. Önöknek a királya »most« már egészen népszerű és kedvelt uralkodó Magyarországon.»

»Ő hozzá minden népfaj hűsége csatlakozik, legyenek önök felőle bizonyosak, hogy ez egyetértést, melyen jövőjük nyugszik, semmi külbefolyás nem fogja megzavarni, s ha Osztrák-Magyarország békéjét bárki is nyugtalanítaná, az Németországot magával szemközt találándja. De nincs is érdekében senkinek, hogy önöket megtámadja. Miért tenné azt Oroszország? Területe Japántól a Keleti-tengerig oly nagy, hogy Galicia csekély nyeremény lenne hozzá. Ázsiában azért folytatja hódító hadjáratait, hogy elégedetlen elemeinek foglalkozást adjon. A Kaukázus »szurok« volt rá nézve. Galiciából azt a részt foglalhatná el, amit a rutének laknak. Három millió félbarbár lélek. Mi szüksége azokra? Elég baja van már a Keleti-tenger német fajú három milliónyi népének russzifikációjával. Sez sem hasznos rá nézve. Az én honfiai, a németek, igen szorgalmas, éretnyes, dolgoz, becsületes, takarékos népek; de ha egyszer oroszokká lesznek, megkétszerezve veszik át az oroszoknak csak a hibáit s elvesztik saját jó tulajdonaikat. Gyakran jártam vadászatokon Oroszországban, ott hallottam azt a példabeszédet, hogy (itt oroszul mondta a herceg; nem tudtam megtartani, aztán megmagyarázta németül) »ha az orosz lop, annyit lop, amennyi neki magának egy napra elég, de ha egyszer a német lop, az annyit lop, hogy a

gyerekeinek is maradjon belőle, még holnapra való is.« Oroszországnak nincs szüksége európai hódításokra többé ; otthon van mit meghódítania. Erdély elfoglalása Oroszország által vagy segélyével bárki által pedig nevetséges mese !

(Említésbe hoztam a keleti kérdést.)

— »Ott sincs semmi elfoglalni valója Oroszországnak. Ugyan mit csinálna Konstantinápolyal, ha ma odaajándékoznák neki.

(Reményemet fejezem ki az iránt, hogy ily esetben Magyarországon is fel fognak hagyni a nemzeti-ségi izgatásokkal, amiket orosz kéz munkájának hisz és hirdet mindenki.)

— »Tudnia kell önnek, hogy kétféle orosz politika van : az egyik a szentpétervári, a másik a konstantinápolyi. Amint egy követ Konstantinápolyba megy, az rögtön megbolondul a többiek között ; azok szüntelen veszekesznek egymás közt, versengenek, civakodnak, intrikálnak s csinálják az európai politikát, mintha rájuk volna bízva, csupa egymás iránti ellenszenvből, míg vissza nem hívják őket. Ha van önöknek bajuk orosz cselszövényekkel, azok csak Konstantinápolyból jöhetnek, nem Szentpétervárról s így semmi komoly alappal nem bírnak. Az orosz cár és kormány őszintén akarja az egyetértést fentartani.

(Bátorkodtam gyöngé aggodalmamat kifejezni netaláni uralkodó-változás esetére.)

— »Higyjék el önök, hogy az orosz trónörökös éppen azon politikát fogja folytatni, amit a mostani cár folytat. Ez egy derék, nyugalmat és békét szerető családapa ; kinek eszébe sincs tamerlani vagy

napoleoni hadjáratokat tervezni, Nagy Péter cár testamentomát végrehajtani, aki örül, ha családja körében boldogul élhet. Ez oldalról nincs önöknekmit tartani. Az egyetlen ember, aki jelenleg az európai békét megzavarhatná, a pápa. Ön nem katolikus, ugyebár?»

— »Sőt, kálvinista vagyok, még pedig keménynyakú. Ha katolikus volnék is, azok Magyarországon felvilágosodott emberek s ott vallásháborúra táborot keresni senkinek sem sikerülend.«

Itt aztán áttért a herceg magyarországi élményeire, hogy egyszer lovakat vásárolt s a remondákat vezető huszároktól sokszor hallá ezt a szót: »Isten, Isten!«, míg egy végre azt mondá: »Három Isten!« A vezénylő lovastisztól kérdezé, mit tesz az? Ez azt felelte, (nem sokat tudott magyarul) hogy a magyaroknál háromféle vallás van: katolikus, protestáns és görög; a katonák afölött vitatkoznak; Bismarck sehogysem akarta a magyarázatot elhinni, míg a kecskeméti főbíró felvilágosítá róla, hogy ezt a szót nem annyira imádság képen, mint erő kifejtésül szokták használni erre mifelénk.

— »Ez bizony még most is úgy van.«

Megjegyzem még, hogy beszéd közben folyvást két szál plajbász volt Bismarck kezében, olyan hosszú két iral, hogy nekem sétabotnak elég volna, s amikor azt mondta, hogy Ausztria tartományaira nem áhitozik, azzal demonstrált, hogy ekkora darabot sem akarunk többé senkitől »elfoglalni, mint ez a plajbász!« Az igaz, hogy az a »plajbász« a térképen egész Triesztig leérne.

Bismarck és Andrássy Gyula gróf.

Aligha sejtette Bismarck, midőn 1852-ben azt a hírt olvasta, hogy Andrássy Gyula gróf magyar politikus és a magyar szabadságharc őrnagya szeptember 21-én in effigie fölakasztatott, hogy ugyanaz a férfiú évtizedek múlva hű barátja és a német-osztrák-magyar szövetség megalapítója lesz ! Bismarck már korán élénk figyelemmel kísérte Andrássy Gyula gróf pályáját, akinek a császári amnesztia már 1858-ban lehetővé tette a hazájába való visszatérést. Belátta, hogy a hevesen erjedő must, jó, nemes borrá higgadt és hogy az egykori forradalmár a kiegyezésnek őszinte híve lett, aki a dualizmusban látja az Ausztria és Magyarország közti viszornak egyetlen megoldását. A kiegyezés után, mint Magyarország-nak első parlamentáris miniszterelnöke, nem csupán az Ausztria és Magyarország közt teremtettt új viszony közjogi kiépítése körül szerzett nagy érdemeket, hanem mély megértést tanusított a Poroszország és a német törzsek közt megindult egységesítő törekvések iránt is. Jól tudta, hogy Magyarország csak akkor fejlődhetik igazán, ha fiatal alkotmányát abszolutisztikus és föderalisztikus törekvések nem gátolják

növekedésében. Józan ítélete okozta, hogy Ausztria 1870-ben semleges maradt és 1871 októberében a föderalisztikus Hohenwart-miniszterium megbukott. Midőn Ferenc József király az említett év november 14-én Beust gróf helyébe, aki nagyon szívesen ment volna III. Napoleonnal Poroszország és Németország ellen, külügyminiszternek kinevezte, Bismarck szilárdan eltökélte, hogy érintkezést fog keresni ezzel a nyílt és becsületes államférfiúval. A habsburgi monarchia élére oly férfiú került, akivel a jóindulatú megértés könnyű volt és akivel a véd- és dacszövetség régi tervét megvalósíthatta. Mégis, majdnem egy évtizedig tartott, míg ideálját némileg megközelíthette.

Midőn Bismarck 1862-ben a külügyminiszterium vezetését átvette, barátságos hangú levelet intézett szász kollégájához, Beust báróhoz, kérve támogatását a német kérdés megoldásában. A szász miniszterelnökben eleinte hű és megbízható politikust és szövetségest képzelt. Azonban évről-évre mindinkább eltávolodott tőle, midőn bizonyos lett benne, hogy a minden furfangban és cselszövényben jártas Beust kétértelmű és ravasz politikát űz. Az 1862- és 1863-ban kifejezett barátságos érzületet a legélesebb bizalmatlanság és kifejezett lekicsinylés váltotta fel. A nagyzó, kis pökhendi miniszterrel szemben gyakran éreztette gyilkos szatirája fegyverét. Különösen mulattatta, hogy Beust a kicsiny Szászországban az elsőrangú európai államférfiú szerepét szerette játszani. A szász miniszterelnök mérges tűszúrásokkal viszonzta a támadásokat,

amelyek a német kancellárt minden tárgyi nehézségnél és bonyodalomnál inkább nyugtalanították, mert nem egyezett a természetével az ilyen támadások könnyű elfelejtése. Bismarck természetesen nem maradt a válasszal adós. Erőtelmes és drasztikus módján így szólt egy ízben : »Ökörből ökörhús kerülhet ki csupán és Beustból csak a szász házipolitikának egy becsvágyó cselszövője«.*)

Mindamellett remélte, hogy a kiegyezés létrejöttével Beust politikai felfogásában gyökeres változás állott be és hogy végül mégis hajlandó lesz Poroszországgal és szövetségeseivel véd- és dacszövetséget kötni.

Ezért is 1867 április havában felküldte Bécsbe Tauffkirchen gróf miniszteri tanácsost azzal a megbízással, hogy az osztrák külügyminiszterrel oly szerződést hozzon létre, mely a német államférfiúnak a königgrätzi csatatéren tett nyilatkozatának megfelelően : »A vitás kérdés el van döntve, most arról van szó, hogy Ausztriával a régi barátságot ismét helyreállítsuk«. Tauffkirchen gróf annyira bízott küldetése sikerében, hogy Münchenből elküldette a szükséges fölhatalmazásokat és II. Lajos bajor királynak erre vonatkozó levelét I. Ferenc Józsefhez. Annál nagyobb volt a csalódása, midőn Beustnál semmi hajlandóságot nem talált a szövetség rögtöni megkötésére. Ez ugyan gondosan került az elutasító szó

*) Lásd : *Halász Imre* : Bismarck és Andrássy. Budapest. Franklin-társulat. — *Wertheimer Ede* : Andrássy Gyula gróf. Német nyelven is megjelent : *Deutsche Verlagsanstalt*, Stuttgart.

kiejtését, de minden nyilatkozatából, egész viselkedéséből kihangzott az ellenszenv aziránt, hogy valamiképen Poroszországhoz kösse magát. Ezt megerősítette az a rövid kihallgatás is, amelyet Tauffkirchen gróf elutazása előtt I. Ferenc Józseftől nyert. Ausztriát — így szólt az uralkodó — a német kormányok cserben hagyták és ebben a pillanatban csupán érdek-politikát üzhet. A Németországhoz való közeledés a jövőben csak úgy lesz lehetséges, ha az jelentékeny ellenszolgálatokra hajlandó. Midőn később egy magyar ujság azt állította, hogy a porosz kormány 1866 után sohasem gondolt az Ausztria-Magyarországhoz való közeledésre, Bismarck ezt Werther porosz követhöz 1868 január 20-án intézett levelében megcáfolja. Nyomatékosan kiemeli, hogy Tauffkirchen grófot a leghatározottabban a közeledés céljából küldték Bécsbe, ezt a kísérletet azonban ott visszautasították. Egyuttal hivatkozott az akkori bajor miniszterelnökre és később harmadik német birodalmi kancellárra, Hohenlohe Klodvig hercegre, mint leghitelesebb tanura, akire egyébként rábizza, hogy ezt a tényt aktaszerűen bizonyítsa.

Csodálatos az az éleslátás, amellyel Bismarck a Beust szötte finom hálókat és cselszövényeket, melyeket az Párisban és némely délnémet udvarban Poroszország és az északnémet szövetség ellen szőtt, idejében fölismerte és ellene védekező intézkedéseit megtette. Megtudta, hogy a francia császár és az osztrák kancellár terveket kovácsoltak Poroszország és Németország megsemmisítésére és hogy a francia és a bécsi kabinetnek egy jövőendő német-francia háború-

ban való együttműködése sem volt kizárva. Ebben megerősítette őt Gramont hercegnek, az akkori bécsi francia követnek a szava. Gramont u. i. egy alkalommal így szólt Stackelberg grófnak, orosz kollégájának: »Az osztrák rezignációról nem szabad illúziókban ringatni magunkat. Ausztria a revanche gondolatában él.« Minden oka meg volt tehát arra, hogy az osztrák birodalmi kancellár lépéseit a legéberebb figyelemmel kísérje.

Ily körülmények között az északnémet szövetség kancellárjának tekintete mindinkább Andrássy Gyula gróf felé fordult. Ez utóbbi nagyon jól tudta, hogy az 1867-ben oly nagy fáradtsággal megalkotott kiegyezés rögtön megsemmisülne, mihelyt Ausztria ismét meghódítaná Königrätz előtt elfoglalt, szinte döntő befolyását. Andrássy ezt nem tartotta Ausztria-Magyarország életérdekének. Már száműzetése idejéből, Párisból írta volt barátjának, a többször említett Seherr-Thosz grófnak: »A józan ész azt mondja, hogy miután Poroszország Németország függetlenségére törekszik, ezt azzal kell elkezdenie, hogy megalapítja Németországban főnhatóságát és ez nehezen történhetik meg osztrák segítséggel«. És az 1866-iki háború után, midőn Ausztria Németországból tényleg kirekesztetett, távol volt tőle Andrássy, hogy Ausztriának a német birodalomban elfoglalt előbbi helyét fegyveres erővel visszahódítani segítsen. Inkább az volt a véleménye, hogy ha Poroszországnak sikerülne Németországot egyesítenie, ezt nem kellene megakadályozandó eseménynek tekinteni. Különösen mint Magyarország miniszterelnöke, őszinte híve

és tisztelője volt az északnémet szövetségnek és lángelméjű kancellárjának. Ez természetesen nem jelentette egyúttal azt, hogy Bismarckot tüskönbokron kövesse, vagy hogy Ausztria-Magyarország legcsekélyebb érdekét is feláldozta volna a kancellár új állami alkotásának.

Andrássy eleinte, miként ezt Seherr-Thoss grófnak berlini küldetéséből az 1868-iki évből tudjuk, némi bizalmatlansággal viseltetett Bismarck iránt. Úgy vélte, hogy Bismarck a dunai fejedelemségek törekvéseit Magyarország érdekének kárára különös kedvezésben részesíti. Hogy magyar kollégáját kiengesztelje és aggodalmait eloszlassa, illetve, hogy őt Poroszország és az északnémet szövetség ügyének megnyerje, Bismarck energikus lépéseket tett. Megbízta Keyserling grófot, a bukaresti porosz főkonzult, hogy Románia fejedelmének sürgősen tanácsolja, hogy szüntesse be a magyarországi románok közt folytatott izgatást. Keyserling grófnak az volt a parancsa, hogy ne hallgassa el Károly fejedelem előtt, miszerint Poroszországnak Románia iránt eddig tanúsított barátságos viszonya csak úgy tartható fenn, hogyha a fejedelemnek sikerül miniszterei tevékenységét, melyek az európai békét és különösen Magyarországhoz való viszonyát fenyegetik, helyes irányba terelnie. Arra az esetre, ha ezt a kívánságát nem teljesíti, azzal fenyegette meg, hogy a román izgatásokat nyilvánosan rosszallani fogja, sőt azt is kilátásba helyezte, hogy elutasítás esetén a porosz követet visszahívja Bukarestből. Ennek legközelebbi következménye volt az eddigi román minisztérium-

nak, a Golescu-Bratianu kormánynak, mely a Magyarország ellen irányuló ellenségeskedésnek a lelke volt, elbocsátása. Más esetekben is egész melegséggel és őszinteséggel lépett Bismarck Magyarország jogos érdekei mellé.

Bismarck Beust magatartása mellett is, még a német-francia háború előtt is remélte, hogy az annyira áhitott szövetséget Ausztria-Magyarországgal megkötheti. Abban bizonyos volt, hogy Andrássy az ő terveivel rokonszenvez. Ezért 1869-ben a Suez-csatornának közel álló megnyitását arra használta fel, hogy Frigyes porosz trónörökösnek, a későbbi II. Frigyes császárnak látogatását Bécsben lehetővé tegye és hogy ehhez Vilmos király beleegyezését megnyerje. I. Ferenc József nagy elégtétellel fogadta a trónörökös küldetését, amelyet Károly Lajos főherceg, fivére viszonzott Berlinben. A béke további jelének volt tekinthető a királyunknak 1869. év nyarán tett keleti utazása, amelyen Beust és Andrássy is résztvettek. A porosz trónörökös kifejezte a magyar miniszter előtt, hogy mennyire örül bécsi küldetésének és hogy a császár éppen oly barátságos érülettel viseltetik iránta, mint az előző években. Ez annál örömdetesebb, mert elvégre is a két monarchiának, amelynek sürgős szüksége van a békére, jó lábón kell élnie egymással. Andrássy azt felelte, hogy ez az ő véleménye is, ő is óhajtja Poroszország és a monarchia közeledését, mert a két államnak sok tekintetben közös az érdeke.

Teljesen megnyerte Andrássy Bismarck szívét, midőn a német-francia háború kitörése előtt, az

osztrák kancellár minden kísértésének, amelylyel ez utóbbi a francia császárnak Poroszország és Németország ellen akart támogatást nyújtani, a leghatározottabban ellentállott. Hiábavalók voltak Beust furfangos érvei, hogy egy jövő francia-német háborúban Poroszország veresége biztos, hogy az északi szomszéddal az elkerülhetetlen összeütközés most a siker legkedvezőbb kilátásával biztat.

Jellemző Bismarck és Andrássy ellenfeleire, akiknek szemében szálla volt a két államférfiúnak meg egyezése egy német-osztrák-magyar szövetség létesítése tekintetében, a következő, eddig ismeretlen tény. A Hohenwart-krízis idején, 1871 nyarán, a csehek, akiknek a tervezett szövetség sehogysem volt inyére, egy bizonyos Jordán nevű szláv lapszerkesztőt küldöttek Andrássyhoz tőke-terebesi birtokára. Jordán avval fenyegetődött, hogyha Magyarország miniszterelnöke Hohenwart ellen nyilatkoznék, akkor a csehek I. Ferenc Józsefnél denunciálni fogják. Neki és megbízóinak pontos tudomásuk van róla, hogy Andrássy az uralkodónak és Beustnak háta mögött titkos tárgyalásokat folytat Bismarckkal. Ha a cseheket nem támogatja, ezt az értesülésüket azonnal felhasználják ellene. Ellenkező esetben azonban hallgatni fognak. El lehet képzelni, milyen érzésekkel fogadta a büszke és becsületbeli dolgokban rendkívül finomérzésű magyar államférfiú ezt az inszinuációt. Abban a tudatban, hogy semmi olyast nem tett, amit uralkodója előtt titkolnia kellene, szárazon azt felelte a cseh küldöttnek, hogyha a cseh urak valamit tudnának Bismarckhoz való

titkos viszonyáról, azt hozzák feltétlenül a korona tudomására.

Andrássy gróffal a bécsi Ballplatzra bevonult Magyarország rokonszenve Poroszország és Németország iránt. Csak most remélte biztosan a német birodalmi kancellár, hogy előbb-utóbb el lesznek háríthatók azok az akadályok, amelyek eddig a két állam közti szövetségnek útjában állottak.

Ekkor természetesen Bismarck még éppenséggel nem gondolt arra, hogy ennek az esetleges szövetségnek az élet Oroszország ellen fordítsa. Ellenkezőleg, azt akarta, hogy e három állam szoros barátságban tartson együtt örömben és bajban egyaránt. Poroszország volt arra hivatva, hogy összekötő kapcsolatot létesítsen Oroszország és Ausztria régi barátságának helyreállítására. A berlini, bécsi és pétervári udvarok szilárd erősségei legyenek Franciaország háborús szándékai ellen.

Andrássyt és Bismarckot akkoriban szoros, kölcsönös bizalmon és politikai vérrokonságon nyugvó barátság kötötte össze. Ezért is 1879-ben Andrássy örömmel fogadta Bismarck tervét, amely Ausztria és Oroszország teljes megbékülését célozta és a három császár szövetségét Európa békéjének zálogául kívánta tenni.

Természetesen, amióta Németország és Ausztria-Magyarország között ily barátságosak lettek a viszonyok, Bismarck élénken óhajtotta, hogy nagyrabecsült és igen rokonszenves bécsi minisztertársaival tanácskozzék. Ez meg is történt, többek közt Salzburgban és Reichstadtban.

A német birodalmi kancellár elsősorban azt óhajtotta megállapítani, hogy Andrassy miképpen foglalna állást egy német és osztrák-magyar véd- és dacsövetség megalapításában. Andrassy nyilatkozataiból arra a meggyőződésre jutott, hogy minden körülmények között számíthat a monarchia támogatására. Bismarck kijelentette, hogy a legőszintébb bizalommal viseltetik Ausztria-Magyarország iránt, mert külügyminiszterének őszinte becsületességéről lelke mélyében meg van győződve.

A két államférfiu közötti társalgás a kölcsönös személyes nagybecsülés alaphangján folyt le. Elsősorban egymásnak kölcsönösen a legszigorúbb titoktartást fogadták meg. Az Andrassy-féle archivumban a bécsi külügyminisztérium akkori osztályfőnökének és a bécsi sajtóiroda vezetőjének egy jelentése található, a melyből Wertheimer említett munkájában a következőt közli : Könyvtár

Ez alkalommal Bismarck elmondotta Andrassy grófnak, hogy most azzal a szándékkal megy Berlinbe, hogy egyes férfiakat, talán minisztereket is, akiknek nézete az övével nem egyezik, állásukból eltávolítson. Csak attól tart, hogy emiatt az öreg császárral kellemetlenségei lesznek, aki az ilyen »áldozatokat« mindenkor pártfogásába szokta venni. A császár, — említé Bismarck, — mindig ezt szokta kérdezni :

— Nos, herceg, mondja csak, mi kifogása van ez ellen az ember ellen, hisz nem vétett önnek semmit ?

— Nincs ellene semmi egyéb kifogásom, —

feleltem egy alkalommal a Felségnek, — minthogy az illető ostoba.

— Ej! — viszonzá a császár, — ön előtt mindig mindenki ostoba! Látom jól, hogy ön engem is ostobának tart, de azért mégis megmaradok a helyemen! . . .

Bismarck és Andrássy személyes találkozása 1871 szeptember 6-ikán történt Salzburgban, a két császár találkozása alkalmával. Eleinte úgy volt, hogy csupán Beust gróf, az akkori osztrák külügy-miniszter kíséri el Ferenc Józsefet. Andrássy csak akkor csatlakozott a kísérethez, midőn I. Vilmos császár és Bismarck határozott óhajukat fejezték ki arra nézve, hogy szeretnének Andrássyval személyesen megismerkedni.

Halász, a »Bismarck és Andrássy« című mű szerzője, szintén a kíséretben volt. Halljuk, mit tud Halász erről az első találkozásról, amely a német és magyar államférfiút holtig tartó hű barátsággal fűzte össze.

A császárt és Bismarckot — így szól a jelentés — Salzburgban a legfényesebben fogadták. Mindketten udvari fogaton kocsiztak a városba. Akkoriban Gastein és Salzburg között még nem volt vasuti összeköttetés. I. Ferenc József számos előkelő személyiség élén az előtt a hotel előtt fogadta magas vendégeit, amelyben ezek megszállandók voltak. A közönség dörgő üdvölgzésben tört ki. A fogadás után Andrássy szállójába tért vissza. Éppen nála voltam, amidőn nehéz léptek zaja hallatszott. Ekkor belépett Bismarck. Andrássy volt az első, akit Salz-

burgban felkeresett. A találkozást egy félig komikus, félig boszantó epizód zavarta meg. Amidőn Bismarck a lépcsőn felfelé haladt, lovaglósizmájának egyik sarkantyúja a szőnyegben megakadt és leesett. Andrássy intésére egy magyar szolga kijavította a kárt, megerősítette a sarkantyút, mialatt Bismarck neki lábát odanyujtotta. Szerencsére az ujságok ezt a kis balesetet nem tudták meg, különben valószínűleg rossz élceket faragtak volna róla.

A német államférfiú körülbelül egy óráig időzött Andrássynál. Érdekes mellékkörülmény volt, hogy Hohenwartnak, az akkori osztrák külügyminiszternek a szobáját csupán egy ajtó választotta el az Andrássyétól. Ha tehát Hohenwart akarta volna, hallhatta volna mindazt, amiről a két államférfiú egymás között tárgyalt. Valóban pedig éppen Hohenwartról és az ő kísérleteiről, a csehek feudálisztikus alapon való államjogi törekvéseiről is volt szó. Bismarck Andrássyval szemben oda nyilatkozott, hogy Hohenwart kísérletei nehezen fognak jól végződni, ámbár ő nem kívánja, hogy ebben az esetben jó prófétának mutakozzék... De tudvalevő, hogy Bismarck ebben az esetben jó próféta volt. Mert az osztrák államférfiú csakhamar megbukott és államjogi kísérletei csúfos kudarcot vallottak. A Hohenwart-krízis egyúttal Beust grófnak a bukását is előidézte.

Egyházpolitikai kérdésekről is tárgyaltak Bismarck és Andrássy. Ebben a pontban azonban eltérők voltak egymástól a véleményeik. Andrássy a csalhatatlansági dogmának és a belőle keletkezett

ultramontán mozgalmaknak nem tulajdonított oly fontosságot, mint Bismarck. Ebben az időben a kulturharc magas hullámokat vert fel Németországban és mindenütt felhangzott a jelszó : »Ki a jezsuitákkal !« Andrassy tréfásan jegyezte meg, hogy nem tartja célszerűnek verebekre ágyúkkal lödözni. Erre Bismarck így szólt :

— Én sem szándékozom verebekre lövöldözni, csak a fészküket akarom kiszedni. A jezsuiták gyűlölni fognak, de félni fognak tőlem. Öntől nem fognak félni, de mégis gyűlölni fogják önt. Minthogy ön nem akar löni, ön lesz a céltábla.

A beszélgetésnek legfontosabb eredménye az volt, hogy a köztük még fennálló kétségeket és ellentéteket teljesen eloszlatta. Alaposan megbeszéltek a két állam legfontosabb közös érdekü ügyeit és csakhamar meggyőződtek róla, hogy a legégetőbb kérdésekben nagyjában megegyezett a véleményük.

Az orosz-török háború befejezése és a sanstefanói béke megkötése után, 1878 március 3-án, ismét kitűnt Bismarcknak nagy és találékony államférfiui ügyessége. Minthogy az említett békekötés Ausztria-Magyarország érdekeit veszélyeztette, Andrassyval együtt egy kongresszus egybehívását szorgalmazta, hogy a végleges békét az európai, különösen pedig az osztrák-magyar érdekekkel összhangzásba hozza. Valóban rendkívüli egyensúlyozó művészet kellett ahhoz, hogy Ausztria-Magyarország és Oroszország között sikerrel közvetítsen anélkül, hogy rezervájából ki kelljen lépnie. De nem lehetett félreismerni, hogy eszével és szívével Andrassy ol-

dalán állt. Úgy vélte, hogy politikai barátságának adja jelét, ha rábeszéli Andrássyt Bosznia és Hercegovina gyors megszállására, amire Szerbiának akkor tervbe vett megnagyobbítása kellő alkalmat szolgáltatott. Ebben a sakkhúzásban a német birodalmi kancellár a legjobb biztosítékát látta a három császár államai közti béke fenntartásának.

Ismeretes Bismarck hercegnek, a »becsületes alkusznak« szerepe a berlini kongresszuson, de talán még sem lesz felesleges néhány kiegészítő érdekes részletet itt említeni.

A kancellár panaszkodott ama nehézség miatt, hogy a tárgyalásokat francia nyelven kell vezetnie. Andrássy bizonyoságot tett róla, hogy a kancellár a vitákat elismert nyugalommal és körültekintéssel vezette. Csupán egy pontban csalódott Bismarck. Azt hitte, hogy a kongresszus csak három napig fog tartani. Mert miután már előzőleg tisztába kellett jönnie az összes fontos kérdések felett, a kongresszusnak nem maradhatott más teendője, mint úgyszólván tanácskozás nélkül határozatokat hozni. Azonban csakhamar kitűnt, hogy a berlini kongresszuson hatalmas konfliktusok és szenvedelmek váltak nyilvánvalókká és az érdekek hevesen ütköztek egymásnak. Úgy történt, hogy »a diplomaták ítélőszéke« három nap helyett harminc napig maradt együtt. A »becsületes alkusznak« egész tekintélyét latba kellett vetnie és rendkívüli ékesszólását, valamint diplomáciai bűvész-fogásait kifejtenie, hogy megakadályozza a tanácskozásoknak eredménytelen feloszlását. Anglia képviselője, Bea-

consfield lord ismételten előkészületeket tett a hirtelen elutazásra és Bismarck egyízben kénytelen volt az angol államférfi betegágyánál megjelenni, hogy megakadályozza a súlyos összeütközéseket, amelyek a kongresszus békés kimenetelét veszélyeztették. A berlini kongresszus 1878 július 13-án, tehát megnyitása után éppen egy hónapra fejezte be tanácskozásait. A végzetes 13-as szám Bismarck hercegnőt arra a megjegyzésre indította, hogy a műveltek és műveletlenek között egyaránt félelmetes 13-as szám babonáját a kongresszus szerencsés kimenetele meg fogja szüntetni. Kétségtől a német birodalmi kancellárnak legnagyobb érdeme volt ebben a fényes eredményben, amely nem a háborúhoz vezetett, ahogy sokan féltek, hanem a békéhez. Mindent megtett, hogy elhárítsa az okokat, amelyekből a világháború veszedelme támadhatott volna. A berlini kongresszus teremtetten állami alakulások aránylag hosszú tartama meghazudtolta Dondukov-Korsakov, Bulgária kormányzójának kiszólását : »A berlini szerződés afféle Offenbach-muzsika, mint a Gerolsteini nagyhercegnő, vagy a Kékszakáll. Ugyan ki fog vele törődni ?«

Az alatt a 30 nap alatt, míg Andrássy Berlinben tartózkodott, Bismarck nagyon sűrűn érintkezett vele és megtanulta nagyrabecsülni szeretetreméltó lényét, lovagias jellemét és nagy államférfiúi tehetségét. Azóta is élénk levélváltást tartottak fenn egymással.

A német és osztrák-magyar szövetség keletkezésének történetét ismertnek tételezzük fel. Csak

néhány kiegészítő, újabb részletet adunk itt belőle. Németország és Ausztria-Magyarország közti szövetség felé az első lépést Bismarck kezdeményezte. Andrassy tehát 1886-ban teljes jogosultsággal mondhatta: »Bismarck indíttatva volt arra, hogy a szövetséget felkínálja«. 1878 augusztus 26-án Gasteinben találkozott a két államférfi, ahol a szövetségi szerződés minden pontját behatóan megbeszélték. A német birodalmi kancellár I. Vilmos német császárnak azokról a tanácskozásokról hatvankét ívre terjedő jelentést küldött, melyből kitűnik, hogy a megbeszélések teljes megegyezésre vezettek. A szövetség szükségessége és módozatai felől teljesen azonos volt a meggyőződésük.

Andrassy uralkodójának a magyar határon lévő brucki táborban kimerítő jelentést tett a Bismarckkal folytatott megbeszéléseiről és arról a szándékról, hogy Németország és Ausztria-Magyarország között »védelmi megállapodást, valami biztosítás félét« kössenek. Az uralkodó — írja Andrassy a birodalmi kancellárnak — annyira át volt hatva egy ilyen megállapodás hasznosságától, sőt szükségességétől, hogy minden további megokolás feleslegesnek látszott. Ő Felsége ebben nemcsak hogy nem lát eltérést attól a szándéktól, hogy a három birodalom között a béke fenntartassék, hanem úgy találta, hogy ez az egyetlen módja annak, hogy a felettünk lebegő Damokles-kardot elhárítsa és a békét nem csupán a mi két birodalmunk, hanem a harmadik javára is gyakorlatilag szilárddá tegye. Andrassy ezután megírja Bismarck hercegnek, hogy hajlandó

hivatalában maradni addig, míg a függőben lévő ügyet elintézik. Nagyon nehezemre esik — végzi Bismarckhoz intézett levelét — nyilvánvalóvá lett visszalépésemet elhalasztani. De mint uralkodómnak és nemzetemnek hű szolgáját, felemelt érzéssel tölt el az a tudat, hogy a két birodalom jövőjét biztosító egyezséget Önnel együtt, tisztelt herceg, aláírhatom. Ausztria annakidején azt a hibát követte el, hogy visszautasította Németországnak ajánlatait, amelyek mindkét fél érdekét kímélték volna. Jól esik megállapítanom, hogy ezúttal ilyen hibák nem történtek.

Andrássy a kancellárt Bécsbe várta : »Uralkodóm mindenkor örvendett és most különösen örvendeni fog, ha önt viszontláthatja.«

Bismarck bécsi utazása valóságos diadalmenet-hoz hasonlított. Gasteintól Ausztria fővárosáig az egész utazás alatt a lakosság lelkesedéssel üdvözölte. Linzben a hangulat olyannyira izgatott volt, hogy attól tartva, hogy a bécsi körök félreérthetik, kocsija függönyét leeresztette és többé nem mutatkozott. Magában Bécsben is rendkívül szívélyes volt a fogadtatása. Ha megpillantották szállója ablakában, akkor az ott várakozó vagy arra sétáló közönség viharos ovációkban tört ki. A népnek meg volt az az ösztönszerű érzése, hogy Németországban a legjobb barátját kell keresnie. Miként a közönség, úgy I. Ferenc József is rendkívül szívélyesen fogadta Bismarckot és Andrássy sem mulasztotta el az alkalmat, hogy a kiváló vendéget figyelmességével halmozza el. A Bismarck tiszteletére adott udvari

ebéd után Andrásy szintén megvendégelte a kancellárt, amely alkalommal nagyon vidám hangulat uralkodott. A németbirodalmi kancellár, aki nem hozott magával frakkot, engedélyt kért rá, hogy rendes öltözkéiben jelenhessék meg az ebédnél. Így az ünnepélynek mindjárt meghittebb jellege volt.

A szövetségi szerződés ratifikálása után Bismarck megkönnyebbülten lélegzett fel, mint aki nehéz lidércnyomástól szabadul meg. Ez a szövetség, amely Bismarck szava szerint egyaránt megfelel a közös érdekeknek és a történelmi hagyományoknak, valamint a német nép közvéleményének, mind mélyebb és mélyebb gyökeret vert Ausztria-Magyarország népeinek szívében. A szerződést Andrásy Gyula gróf és VII. Henrik, Reuss hercege, a bécsi német nagykövet írták alá. A szerződésnek érvényessége 1884 október 15-ig állapítottatott meg, azonban fel nem mondás esetén tovább érvényben marad.

A szerződésnek szövege, amelyet 1888 február 3-án tettek közzé, a következő :

»Tekintve, hogy Ő Felségeik, Ausztria császára, Magyarország királya, a német császár, Poroszország királya elháríthatatlan uralkodói kötelességüknek tekintik, hogy birodalmaik biztonsága és népeik nyugalma felett minden körülmények között örködjenek ;

Tekintve, hogy a két uralkodó hasonlóan az előzőleg kötött szövetségi viszonyokhoz, a két birodalom szoros összetartásával képesek lesznek ezt a kötelességüket könnyebben és hathatósabban teljesíteni ;

Tekintve végül, hogy Ausztria-Magyarországnak és Németországnak benső szövetsége senkit nem fenyegethet, hanem inkább alkalmas arra, hogy a berlini megállapodásban teremtett európai békét konszolidálja : ennél fogva Ő Felségeik Ausztria császára, Magyarország királya és Németország császára ünnepélyesen fogadják, hogy tisztán védelmi meg egyezésüknek semmiféle irányban nem akarnak támadó jelleget tulajdonítani, hanem a békének és a kölcsönös védelemnek szövetségét volt szándékukban kötni.

E célból Ő Felségeik meghatalmazottaikul ki nevezik :

Ő Felsége Ausztria császára, Magyarország királya, valóságos belső titkos tanácsosát, a császári háznak és a külügyek miniszterét, csikszentkirályi és krasznahorkai Andrássy Gyula gróf altábornagyot stb. stb.

Ő Felsége a német császár, rendkívüli és meghatalmazott követét, VII. Henrik Reuss herceget, tábornokot, stb. stb., kik mai napon Bécsben összejöttek és jónak és elegendőnek talált felhatalmazásaikat kicserélvén, a következő megállapodásokat kötötték meg :

I. cikkely :

Ha a két magas szerződő fél várakozása és őszinte kívánsága ellenére Oroszország a két birodalom egyikét megtámadná, akkor a két magas szerződő fél kötelezi egymást arra, hogy birodalmának összes hadi erejével a másiknak melléje áll és

ehhez képest csak közösen és egymással egyetértve fog békét kötni.

II. cikkely :

Ha a két magas szerződő fél egyikét valamely másik hatalom támadná meg, akkor a másik magas szerződő fél ezennel kötelezi magát arra, hogy szövetségese megtámadójának nem csupán nem fog segítségére menni, hanem szerződő fele irányában legalább is jóakarató semlegességet fog tanusítani.

Ha azonban ily esetben a támadó hatalmat Oroszország akár tényleges kooperációval, akár oly katonai intézkedésekkel támogatná, melyek a megtámadottat fenyegetik, ez esetben rögtön érvénybe lép a szerződés első cikkelyében megállapított, a teljes haderővel való kölcsönös támogatásnak a kötelezettsége és a két magas szerződő félnek hadműveletei közösek maradnak a közös béke kötéséig.

III. cikkely :

Ezt a szerződést békés jellegéhez képest és minden félreértés kizárása céljából mindkét magas szerződő fél titokban tartja és valamely harmadik hatalommal csupán mindkét rész beleegyezése alapján közölhető. Mindkét magas szerződő fél reméli, hogy Sándor cárnak az alexandrovói találkozásnál kifejezett szándékához képest Oroszország fegyverkezései valóban nem lesznek fenyegetők és ez okból a szerződés közzétételére most nincs semmi indok. Ha azonban várakozás ellenére ez a remény tévesnek bizonyulna, akkor mindkét magas szerződő fél loyális

kötelességének tartaná Sándor cárt legalább bizalmasan arról értesíteni, hogy az egyikük ellen irányuló támadást mint mindkettejük ellen irányulót kell tekinteniök.

Ennek hiteléül a meghatalmazottak ezt a szerződést sajátkezűleg aláírták és címerükkel megpecsételték.

Kelt Bécsben, 1879 október 7-én.

P. H.

Andrássy s. k.

VII. Henrik Reuss hercege s. k.

A már említett magyar publicista és politikus, Halász Imre, érdekes és figyelemreméltó párhuzamot vont a két nagy államférfiú között, amelyből itt közlünk néhányat.*)

Bismarck és Andrássy fellépése és beszédmódja bizonyos rokonvonásokat mutatnak fel. Ebből a körülményből némelyek azt a következtetést vonták le, hogy ez utóbbi igyekezett az előbbit utánozni. Ez a vélemény teljességgel téves. Andrássy gróf parlamenti szónoklasmódja, valamint egész fellépése már politikai pályájának elején erőteljes eredetiségének éles vonásait mutatta, amely élte alkonyáig sajátja maradt. Holott Bismarck egyénisége Európa előtt csupán a múlt század 60-as éveiben lépett előtérbe, híre pedig csupán 1866-ban érte el azt a magasságot, amely utánzását érthetővé tenné. Andrássy soha senkit sem utánzott, csupán önmagát, azaz

*) Lásd Jung-Ungarn 1911 januári száma. Berlin, 22. lap és köv.

mindvégig hű maradt önmagához. Ámde a lángelmének teljesen soha meg nem magyarázható ereje gyakran oly emberek közt is rokonvonásokat mutat fel, akik egymást sohasem látták. Jellemző ebben az irányban az az epizód, amelyet Andrásy meghitt körben Bismarckról elmondott. Mialatt Berlinben egyizben ebédnél ült Bismarck mellett és ennek beszédét hallgatta, egy pillanatra az volt az illúziója, mintha Deák Ferencet hallaná, aki pedig már akkor nem volt életben. A kancellárnak logikus beszédmódja, a józan emberi ész kisugárzása, amely Bismarcknak, mint Deáknak egyaránt sajátja volt, Andrásy lelkében, fantáziájában a Deák beszédmódjára való emlékezést váltotta ki. A német államférfiú az erő megtestesülése, aki féktelenül támad és viharosan tör akadályok ellen, melyekkel magát szemben találja és irgalmatlan az ellenfélnek szétmorzsolásában. Andrásyt ellenben nyugalom, ügyesség és tolerancia jellemzik. Ezt a különbséget a viszonyok különbségei tételezik fel. Bismarck mögött egy 50 millióból álló nemzet állott, ezért lehetett olyan, mint amilyen volt. Andrásy ellenben nem operált ily roppant hatalmi eszközökkel. Ugy Bismarck, mint Andrásy számos mondása lett szállóigévé. A Bismarckéit fékezhetetlen erő, Andrásyét pedig éleselméjűség és szellemesség jellemzi.

Általánosan ismeretes, hogy mily óriási nehézségeket és akadályokat kellett Bismarcknak leküzdenie, míg sikerült neki I. Vilmos császárnak beleegyezését elnyernie a német-osztrák-magyar szövetség megkötéséhez.

— Császári uram — így nyilatkozott a kancellár ebben az időben Hans Blumnak *) — egyenesen nemet mondott. Valamennyi írásbeli beadványaimmal és emlékirataimmal szemben süketnek mutatkozott.

Jóllehet az egész porosz államminisztérium a Bismarck részéről Gasteinban és Bécsben kezdeményezett lépéseket helyeselte és magáévá tette és jóllehet Bismarck felvetette a kabinetkérdést, I. Vilmos császár nem akart tudni oly szerződésről, melynek éle akaratlanul is szeretett öccse, II. Sándor cár ellen irányult. A Bismarckkal baráti viszonyban lévő Stollberg-Vernigerode gróf vállalkozott rá, hogy Baden-Badenbe utazzék a császárhoz, az uralkodót a szövetségnek megnyerendő. A herceg nap-nap után levelet írt és mindegyikhez mellékelve volt egy emlékirat a szövetségről, amely valóságos kis mesterműnek volt tekinthető. Az osztrák evangélikus egyházi szenátus elnökéhez, dr. Franchoz, 1888 júniusában így szólt Bismarck: »Midőn Bécsből Berlinbe tértem vissza az aláírt szerződéssel, szilárdan el voltam rá határozva, hogy elbocsájtásomat kérelmezem, ha a császár ezt a lépésemet nem helyeselné: mert az osztrák-magyar-német szövetség létrejötte és annak megszilárdítása egész politikámnak alapköve.« A szövetség létrejötte a császár és kancellár közti utolsó kemény összeütközést elsimította.**)

* Dr. Hans Blum: Fürst Bismarck und seine Zeit Band V. 187. lap.

**) Lásd Marcks: Kaiser Wilhelm. II. 355. lap.

A kancellár és kegyes ura közti heroikus küzdelem jellemző kifejezést nyer azokban a levelekben, amelyeket Bismarck kevéssel a szövetség megkötése előtt kedves barátjához és szövetséges társához, Andrássy Gyulához intézett. Így egy hónappal a szövetség megkötése előtt írja Gasteinba, hogy örvendőve látja Andrássy leveleiből, hogy közös terük, bár egy lábbal, a kengyelben van, s reméli, hogy közös munkájuknak sikerülni fog azt egészen a nyeregbe emelni. Sajnos, a dolog természeténél fogva ő nem képes oly gyorsan megoldani a feladatot, mint Andrássy a magáét. Míg Andrássy szóbeli előadása keretében gyorsan és megszakítás nélkül megfelel uralkodójának minden felvetett kérdésére, addig Bismarcknak írásbeli jelentésekre kell szorítkoznia és az esetleges félreértéseket eleve elhárítania. Majd szószerint folytatja: »Abba a helyzetbe jutottam, hogy fiamnak *) az Ön szives engedélyével 60 ív papirosra tollba mondtam ezt az írást és amellettt tartalmát részben önkéntes, részben megkövetelt távirati hozzáfűzésekkel bővebben meg kellett magyaráznom. Minden gondosság mellett sem sikerült a bizalmatlanságot teljesen kiküszöbölöm, mintha a mi békés tervünkben valamely támadó tendenciájú hátsó gondolat rejlenék. Ez a gondolat több mint 82 esztendő uram előtt fölötté ellenszenves, azonban szabad remélnem, hogy sikerülni fog teljesen elhárítanom, ha meg lehetős

*) Bismarck Herbert gróf a kancellárnak segítő-társa volt.

terjedelmes »utóíratra« is lesz e célból szükségem. Tevékenységemnek szűkebb tere nyílik uram temperamentumát tekintve, aki idegenkedéssel viselkedik az új helyzetbe való gyors beilleszkedés ellen«. Bismarck Andrássyhoz intézett leveleiben újból és újból kifejezi, hogy a német és osztrák-magyar szövetség üdvös és szükséges voltát Vilmos császár végül el fogja ismerni, mert ez alkalmas arra, hogy a két nagy államszervezetnek külső és belső ellenség ellen kellő biztosítékot nyújtson. Ujjongva közli nyolc nappal később Bismarck Andrássyval, hogy végre sikerült neki a földrajzi távolságok és az ellentétes befolyások előidézte nehézségeket annyiban legyőzni, hogy a császár elvi beleegyezését végre megnyerte. »Felséges Uram kész hozzájárulni oly megegyezéshez, melynél fogva a két hatalom egymásnak kölcsönösen megígéri, hogy a béke fenntartása, különösen pedig Oroszországhoz való békés viszonyuk érdekében együttműködnek. Abban az esetben pedig, ha az egyiket közülök egy vagy több hatalom megtámadná, ezt a támadást teljes erővel közösen elhárítják.*)

A szerződés aláírása után 3 nappal azt írja Andrássy a hercegnek, hogy boldognak érzi magát, mert ezzel a tollvonással fejezheti be miniszteri tevékenységét. Ha a létesítése kissé nehéz is volt, úgy reméli, annál könnyebb lesz a fenntartása.

*) Aus Bismarcks Briefwechsel, Stuttgart u. Berlin, 1901. Cotta 528. lap.

»Különös büszkeséggel töltött el, hogy a két birodalomra oly áldásos művet Önnel egyetértően megvalósíthattam. Adjon Isten Önnek egészséget és kitartást, hogy tüskés útján hazájának üdvére és Önnek növekvő dicsőségére tovább haladhasson«.*)

Bismarck 1879 december 18.-án Varzinból válaszolt Andrássynak. A legmelegebb elismerését fejezi ki a külügyminiszternek a monumentális politikai mű létesítéséért. »Üdvözlő szavaira köszönetemet mindig halasztgattam, remélve, hogy egészséges leszek ; de betegségem már régóta tart. Két hónapja majd ágyban, majd kereveten fekszem, anélkül, hogy kimerült erőmet pótolni tudnám, hogy Uramnak és hazámnak szolgálatomban meg bírnék felelni. Ha közös munkánkra visszpillantok, úgy egyetlen jóleső emlékem abból az érintkezésből fakad, amelyet baráti és hivatalos minőségemben Önnel, tisztelt gróf, folytattam. Munkásságunk végső eredményeképp legalább megvan az az elégtételünk, hogy Aachen és Mehádia közt a becsületes emberek többsége hálás azért a szolgálatunkért, amelyet a két nagy birodalomnak tettünk. A háború felett való aggodás mindenütt háttérbe szorult, a békébe vetett hit mögé ; de : si vis pacem, para bellum. A békének nem a mi jó szándékunk, hanem szövetséges hadseregeink a kezesei. Ezt a bécsi ellenzék épp oly jól tudja, mint a mi haladópartunk Berlinben. De ezek előtt a nemzetnél előbbre való a párt. Ha azonban az uralkodó és a nép az előtt az alter-

*) Bismarck-Jahrbuch, 1879. I. kötet 123. l.

nativa előtt áll, hogy hadserege és parlamenti szónokai közt válasszon, akkor végre is kétharmadrész becsületes embernek kell találtatnia, — vagy pedig a gépezet rosszul van megszerkesztve. Remélem, hogy a képviselőház megnyíltáig ismét munkaképes leszek, de most még erőtlen és gyenge vagyok.

Ezek a sorok hónapok óta első írásaim. Ha Isten egészséget ad, akkor meglesz az az örömöm is, hogy viszontláthatom Önt, tisztelt Barátom.»

A világtörténelem rossz élce gyanánt tűnik fel, hogy midőn a német-osztrák-magyar szövetség köztudomású lett, Anglia ezt az eseményt élénk tetszéssel és helyesléssel üdvözölte. Lord Salisbury, az akkori angol külügyminiszter Manchesterben beszédet tartott, amelyben a tory-kabinet politikájának fejtegetése után többek között így szólt : »Úgy vélem, hogy Ausztria-Magyarország ereje és függetlensége, az európai béke állandóságának legjobb biztosítója. Ami az utóbbi hetekben történt, igazolja azt a reményünket, hogy Ausztria-Magyarország megtámadtatása esetén nem maradna egyedül. Az ujságok — nem tudom, hogy jól vannak-e értesülve — azt jelentik, hogy Németország és Ausztria-Magyarország közt védőszövetség kötöttett. Nem akarok véleményt nyilvánítani e hír pontosságáról, de mindenkinek, aki a békét és a függetlenséget becsülni tudja, az evangélium profanizálása nélkül mondhatom, hogy ez jó hír és nagy öröm«. Salisbury lord e beszédét nemsokára követte Beaconsfield lordnak egy nagyon megleghangú beszéde 1879 november 11-én, a lordmajor-lakomán.

Midőn a szerződés aláíratott, Vilmos császár azt követelte, hogy róla Szt.-Pétervárott jelentést tegyenek. Az uralkodó, miként Bismarck Emlékirataiban közli, lovagias érzületéből kifolyólag kötelességének tartotta II. Sándor cárt bizalmasan felvilágosítani róla, hogy ha valamelyik szomszédos birodalmat megtámadná, úgy mindkettővel szemben találná magát, nehogy Sándor cár tévesen azt higgye, hogy Ausztria-Magyarországot egymagát is megtámadhatja. Ez az aggodalom a birodalmi kancellár előtt alaptalannak tűnt fel, mert a pétervári kabinetnek igen jól kellett tudnia, hogy Németország Ausztria-Magyarországot nem hagyja cserben. A szerződés tehát nem jelent új állapotot, hanem csupán törvényesen megállapítja a meglevőt. A Szentpétervárott tett diplomáciai közléssel egyidejűleg a német császárnak sajátkezű levele ment a cárhoz, melyben I. Vilmos az ő császári unokaöccsével közli a Bismarck és Andrássy gróf között Gasteinban történt megbeszélések eredményét, »a három császár megegyezésének helyreállítását, amely 1873 óta Európának oly jelentékeny szolgálatot tett«. A cár sem látott ebben a szerződésben semmi veszedelmeset, sőt megelégedésének a következő szavakban adott kifejezést (Livádia, 1872 november 2.): »Boldog vagyok, hogy megállapíthatom, hogy ez a politikai tárgyalás semmi olyast nem tartalmaz, mely kívánságaimmal ellenkeznék... Amidőn a Németország és Ausztria-Magyarország között megkötött szövetséghez csatlakozom, örömmel látom ebben a 3 császár teljes megértésének

visszatértét, amely, mint oly helyesen kiemelted, Európának a legnagyobb szolgálatot tette.

Emlékirataiban Bismarck figyelmezteti a német népet, hogy politikájához továbbra is hű maradjon. »Az osztrák-magyar monarchia fennmaradása, mint független, erős birodalomé, Németországra nézve az európai egyensúly követelménye, amiért országunk békéjét, ha a szükség ezt úgy követeli, jó lelkiismerettel szabad kockára tenni.«

Bismarck és Andrássy személyes viszonya a későbbi időkben is szívélyes és benső maradt. Élénk levélváltást folytattak egymással és a kancellár felhasznált minden alkalmat, hogy barátja családjában előforduló események alkalmával a legbensőbb ragaszkodásának adjon kifejezést. Így Ilona leányának Batthyány Lajos gróffal történt esküvője alkalmából a következő meleg szavakkal fejezi ki szerencsekívánatait :

»1882 június 16.

Tisztelt Barátom !

A családjában néhány nap múlva ünneplendő esküvő küszöbén örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy hosszú éveken át tartó összeköttetésünket felújítsam és Önnek Ilona grófnő esküvője alkalmából úgy a magam, mint feleségem nevében legszívélyesebb szerencsekívánataimat tolmácsoljam. E szerencsekívánatokat egyaránt intézem Önhöz, valamint a grófnőhöz, akinek kegyébe ajánlom magam és kérem Önt, hogy adja át a menyasszonynak jókívánságaimat és annak a meggyőződésemet, hogy a

kifejezését, hogy férje megválasztásában szerencsés volt. Batthyány Lajos gróffal a múlt évben itt megismerkedtem és úgy én, mint az enyéim jó emlékezésünkben tartjuk.

Barátsággal és tisztelettel

Bismarck.»

A menyasszony atyja a következő sorokkal köszönte meg a figyelmet :

»Budapest, 1882 június 26.

Igen tisztelt Barátom !

Lányom menyegzője napján örömmel lepett meg a levél, amelyet hozzám intézni szíves volt. Feleségem és leányom, amint Ön tudja, személyének legmelegebb tisztelői közé tartoznak és így érthető, hogy azok a baráti érzelmek, melyeknek Ön kifejezést adott, mindnyájunkat örömmel és büszkeséggel töltöttek el.

Ami engem illet, én legjobban tudom méltányolni, mit jelent az, hogy egy férfiú, oly tevékenység közepette, mely minden idegét és minden percét igénybe veszi, időt talál arra, hogy távolban élő barátjáról megemlékezzék. Meg lehet tehát győződve, hogy jókívánságai hálás talajra találtak.

Feleségem és leányom Önnek és a hercegnőnek, akinek legmélyebb hódolatomat küldöm, legbarátságosabb üdvözlétüket küldik. Vömet az Ön approbációja egészen büszkévé tette és általam legmélyebb tiszteletét tolmácsolja.

Falusi pihenőmből is figyelemmel kísérem minden lépését és remélem, és szilárdul meg vagyok

róla győződve, hogy a heves harcokból Ön ismét győztesként kerül ki ; miért is nem kívánok Önnek mást, mint egészséget és türelmet.

Öszinte tisztelettel és barátsággal

mindenkori híve

Andrássy.

E fejezetet Bucher Lothárnak, Bismarck legkiválóbb publicista-munkatársának levelével zárom, amelyet 1877 május 16-án Pulszky Ferenchez intézett.*)

»Míg Bismarck és az ő hagyománya fennáll, addig Németország sohasem fog Ausztria-Magyarország felbomlására spekulálni. A szakítás csak az önök részéről, Magyarország felől jöhet. Mi jó szomszédok akarunk maradni és ha egyszer a bizalmatlanság, amit egy nagyon is átlátszó cselszövény szít, eloszlott, akkor szorosabb viszonyba léphetünk a kölcsönös területgarancia alapján. Ezt mi Beustnak indítványoztuk is, aki azonban gúnyosan visszautasította. Csak tartsák meg Andrássy grófot, mi mindent elkövetünk, hogy önök megtartsák.«

Midőn 8 évvel az osztrák-magyar-német szövetség megkötése után, 1887 január végével Európa ismét a háború örvénye szélén állott és a német Reichsanzeigerben nyilvánosságra hozattak azok a hamisított okmányok, amelyek alapján III. Sándor cárt meg akarták győzni Németország oroszellenes politikájáról : a két szövetséges elhatározta a szö-

* Megjelent a Berliner Tageblatt-ban 1877 jul. 7-én.

vetségi szerződésnek közzétételét, 1888 február 3-án. Három nappal később Bismarck a véderőjavaslatok tárgyalása alkalmával hatalmas, feltűnést keltő beszédben a figyelő világ előtt kimerítő történetét adta a szövetségi szerződés keletkezésének. A kancellár Európa egész helyzetét vázolta és teljeseen feltárta Németország és Oroszország egymáshoz való viszonyának változásait. A cári birodalomnak 1879-ben nyilvánított követelése, amely a háborúval való fenyegetésig emelkedett, arra szorította a német politikát, hogy válasszon két eddigi barátja között. Ha Németország ezt a szerződést meg nem kötötte volna, akkor ma kellene azt megkötnie. »Már a nikolsburgi tárgyalások alkalmával az volt a meggyőződésünk, hogy nem nélkülözhetjük Európában az erős és független Ausztria-Magyarországot és midőn 1870-ben kitört a háború köztünk és Franciaország között, Ausztria-Magyarország számára is elő volt írva a megfontolt és óvatos politika útja. Most már el van hárítva Németország elszigetelésének a veszedelem. Híres beszédét ezekkel a szavakkal végezte: »Szövetségstársunkkal a béke szeretetében nem csupán hangulatok és barátságunk egyesítenek bennünket, hanem az európai egyensúlynak és saját jövőnknek kényszerítő érdeke. Ezért is hiszem, hogy Önök a császár Ő Felsége politikáját, mely a közzétett szövetség megkötéséhez vezetett, helyeslik, jóllehet az a háború lehetőségét fokozza . . . Mi németek csak Istentől félünk, mástól senkitől sem ezen a világon !«

Bismarck egyéb összeköttetései miniszterekkel és politikusokkal.

(Gróf Andrássy Géza és Tivadar. — Bárá Dóczy Lajos. — Tisza Kálmán. — Gróf Kálnoky Gusztáv.)

Nemcsak gróf Andrássy Gyulával, hanem fiával, Tivadar gróffal és unokaöccsével, gr. Andrássy Gézával is a legbarátságosabb viszonyban volt Bismarck, hisz mindkettőjükben ugyanaz a szellem élt, mint a nagy magyar államférfiúban. Megjegyzendő, hogy a szóban lévő Tivadar gróf, a ház legidősebb fia volt az, aki a német-osztrák szövetség szerződés-okiratát, vagyis Bismarcknak szánt másolatát annak idején Bismarcknak átadta, úgy hogy gróf Andrássy Tivadarnak neve kapcsolatban van ezzel a világtörténelmi okmánnyal.

Mikor Bismarck 1892-ben fiának, Herbertnek Hoyos grófnővel való esküvője alkalmából Bécsben volt, gróf Andrássy pohárköszöntőt mondott a birodalmi kancellárra s abban megemlékezett a szövetségkötés alapvető világtörténelmi eseményéről is. Ekkor felállt a kancellár és a következő pohárköszöntőt mondotta :

— Köszönetet mondok mindenekelőtt Andrássy grófnak, hogy megemlékezett annak a két nagy birodalomnak a politikai egyesüléséről, amelyekhez tartozunk, arról a kapcsolatról, amelynek megteremtéséhez nagybátyja ura, az én hű barátom, annyira hozzájárult. Ausztria-Magyarországhoz való rokonszínháziemet mindezideig hűségesen megőriztem és híven meg is őrzöm mindig, mert legtermészetesebb kifejezése Németországban a mi lelki szükségletünknek.

Báró Dóczy Lajos, az osztrák külügyminisztérium osztályfőnöke, magyar művek mesteri fordítója, hivatalos minőségében többször érintkezett Bismarck-kal és neki köszönhetünk egynémely érdekes följegyzést. *) Ime az egyik :

Bismarck 1879 augusztus 21-én kezdte meg Gasteinban a kúráját, miután néhány nappal előbb ugyanott megtörtént a német császár és Ferenc József találkozása. Ebből az időből valók az ismert cári levelek, amelyekben II. Sándor azt kívánja nagybátyjától, hogy Németország novibazári képviselője támogassa mindig orosz kollégájának a követeléseit. Kancellárjának a tanácsára a német császár hivatalos útra terelte unokaöccsét. Időközben gróf Andrássy Gyula, miután súlyos tüdőgyulladásra esett át, fölmentését kérte, mely kérelmét uralkodója teljesítette. Bismarck, mikor magyar barátjának és kollégájának erről a lépéséről értesült,

*) Ludwig Dóczy, »An der Wiege des Dreibundes« (A hármasszövetség bölcsőjénél), »Neue Freie Presse«, 1904 október 13.

táviratot intézett hozzá, amelyben meglepetését, sőt megdöbbenését fejezte ki hirtelen elhatározásán, amelyet meg sem tud érteni. Sürgős szükségét érzi annak, hogy Andrássyval beszéljen és kész arra is, hogy kúráját megszakítva, Bécsbe vagy valami más helyre utazzék, amelyet a gróf a találkozásra megjelöl.

A válasz az volt, hogy Andrássy, aki akkor terebesi birtokán, Magyarországon tartózkodott, maga jön Gasteinba. Egy nappal előbb Bismarck a Hotel Straubingerben, ahol lakott, így szólt báró Eduard Todesco bécsi bankárhoz, aki Odescalchi hercegnőnek, a Bismarck-család barátnőjének a javára egyik szobájáról lemondott :

— Mi egymásra vagyunk utalva és az osztrákok és magyarok bizonyára meg fogják érteni, hogy csak közös ellenségeink vannak.

Dóczy Lajos *) azt a nézetét fejezte ki, hogy nem Oroszország magatartása, amelyet Bismarck már gasteini kúrájának a megkezdésekor ismert, hanem a cár I. Vilmos császárhoz intézett leveleinek Andrássy lemondásával való egybeesése izgatta fel a kancellárt. Akkoriban semmiféle külső jelből sem lehetett orosz-francia szövetségre gondolni. Elsősorban pedig leginkább az zavarta meg a nyugalma, hogy egy orosz-osztrák-magyar koalíció eshetősége aggasztotta. Ezt az aggodalmát mondja ki egyébként abban a levelében, amelyet a bajor királynéhoz írt

*) Dóczy Lajos : L. i. h.

Gasteinből 1879 szeptember 10-ikén.*) Moritz Busch is megállapítja a »Grenzbote«-ban**), hogy amikor a moszkovita diplomácia (amely szövetségestársakat keresett Németország ellen, többek között Párisban, ahol Obrucseff generális, Miljutin hadügy-miniszter adjutánsa és bizalmasa az erre vonatkozó cselszövényt irányította) folytatta fenyegetéseit, sejteni lehetett, hogy Bécs és Pétervár között az egyetértés vagy megvan már, vagy készül; Andrásynak pétervári utazásából és más különböző megfigyelésekből kínálkozott ez az aggodalom.

Gróf Andrassy augusztus 27-ikén Gasteinbe érkezett és másnap délelőtt megtörtént a birodalmi kancellár és a magyar államférfiú találkozása. Mind a két napon élénk táviratváltás volt Gastein, Bécs és Berlin között, úgy, hogy a gasteini császári táviróhivatal ezeken a napokon semmiféle magántáviratot nem továbbított. Andrassy a herceget szalonjában kereste fel. Ezt a beszélgetést Bismarck így mondotta el dr. Hans Blummal ***) való beszélgetésében :

— Tudomására hoztam Andrásynak a két uralkodó levélváltását és leveletem, amelyet uramhoz írtam és kifejeztem azt az aggodalmamat — amelyet párisi nagykövetünk jelentése is támogatott — hogy Oroszország barátságtalan magatartását Németországgal szemben csak az magyarázza meg, hogy a

*) Lásd »Gedenken und Erinnerungen«, II. kötet, 240. oldal.

**) Az 1880. március 18-iki számban.

***) »Persönliche Erinnerung an den Fürsten Bismarck«. IV. kötet, 268-ik oldal.

cári birodalom Franciaországgal való szövetségre törekszik, sőt talán már biztos is benne.

Andrássy erre élénken így válaszolt :

— A francia-orosz szövetséget csak egy dologgal lehet egyensúlyozni : a német-osztrák-magyar szövetséggel.

Helyeseltem, de megkérdeztem tőle :

— És akarná ön ezt ?

— Bizonyára, igen szívesen — felelte — és azt hiszem, azért is kezeskedhetem, hogy az ilyen szerződést császárom is elfogadja.

— Az én császári uramnak a hozzájárulásáról semmiesetre sem vagyok olyan biztos — feleltem. — De hiszen egyelőre bővebben megbeszélhetjük és megtervezhetjük a szerződést.

Ezzel szemben Dóczy lehetetlenségnek mondja, hogy a szövetségnek a gondolatát Andrássy mondotta volna ki először, de ezt a megállapítást csak azzal tudja megokolni, hogy Andrássy politikájának minden törekvése annak az elérése volt, hogy ne ő mondja ki ezt a gondolatot.*)

Bismarck, beszéli el Dóczy, Németország és Ausztria-Magyarország között »valamely koalícióval szemben nyilvános, alkotmányos szerű szövetséget akart teremteni, amelyet az összes alkotmányos tényezők hozzanak létre és amelyet csakis ezeknek a tényezőknek a hozzájárulásával lehessen felbontani«. De Andrássy a nyilvánosságot és az alkotmányosságát elutasí-

* Singer Artur: »A hármas szövetség története«, 39. oldal.

totta. Ragaszkodott ahhoz, hogy a szerződés határozottan Oroszország ellen irányuljon. Másféle szerződésnek közvetlenül az a kíséret járna a nyomában, hogy abba Oroszországot harmadiknak fölvegyék; a monarchiának azonban szerzett tapasztalatai alapján hosszú időre elég volt a három-császár-szövetségekből. Azonkívül egy véd- és dacszövetség arra kényszerítene a dunai monarchiát, hogy résztvegyen Németországnak esetleges háborújában Franciaország ellen és ezt nem tanácsolhatná uralkodójának.

És amikor Bismarck kissé meglepetten kérdezte:

— És miért nem? Mi épp úgy segítségükre lennénk önöknek esetleg Olaszországgal szemben!

Akkor ezt felelte Andrássy:

— Azért nem, mert mint miniszter semmi olyasmit nem írok alá, ami ellen, ha megvalósításra kerülne a sor, mint parlamenti vezérnek körömszakadásig kellene küzdenem. Olyan háborúért, amely elvben Németország számára már a küszöbön, s amelynek győzelmi díja már a zsebében van, egyetlen fillér költséget és egyetlen csepp vért sem szabadna áldoznunk. Épp oly kevésbé kívánnók Németország segítségét valamely olasz támadás elhárítására, amelytől nem tartunk. Megvan a formája és föltétele a kooperációnak is úgy Franciaország, mint minden harmadik hatalom ellen, amely a békét meg akarná zavarni; a szövetségnek orosz támadás és minden olyan hatalom ellen kellene szólnia, amely a szerződéskötő felek valamelyike ellen való háborúban orosz segítséget kapna.

Ezen és a következő napon több megbeszélés volt még.

— A legnagyobb egyetértésben váltunk el — mondotta Bismarck Moritz Buschnak.

Ezzel szemben Dóczy megállapítja, hogy a gasteini megbeszélések láthatólag nem igen mozdították elő a megegyezést. Bismarck herceg nem tárgyalt, s egyre csak lehetetlennek jelentette ki az olyan szövetséget, amely, még ha kizárólag defenzív jellegű is, kétségtelenül Oroszország ellen irányul; hiszen voltaképpen még azt sem tudja, elegendő lesz-e egyáltalában a befolyása arra, hogy Vilmos császárt olyan allianszra bírja, amelyben unokaöccse, Sándor, nem vesz részt. De e látszólagos vigasztalanság ellenére sem lehetett más formának megnyerni gróf Andrássyt, aki biztosnak érezte magát a dolgában, amikor a herceg azt mondta neki, reményli, hogy őt is és Ferenc József császárt és királyt is a maga felfogására térítheti — de előbb tájékozni kell magát otthon és a maga urának a hozzájárulását kell megnyernie a hivatalos tárgyaláshoz. Aztán Bécsbe jön majd.

Aggodalmasan vigyázott mindig Bismarck, hogy figyelemmel legyen arra a befolyásra, amelyet Magyarország a monarchiára gyakorolt és hogy tekintettel legyen a mértékadó, illetőleg kormányzó magyar államférfiakra. Sohasem próbálta meg például, hogy kikapcsoljon egy *Tisza Kálmánt*, aki másfél évtizedig volt Magyarország miniszterelnöke, hanem mindig arra törekedett, hogy ennek az államférfiúnak tetterős közreműködését megnyerje. Így, mikor arról volt szó, hogy gróf Andrássyval a német-

osztrák-magyar szövetséget megkösse, akkor nemcsak az osztrák-magyar külpolitika akkori vezetőjével, hanem Tiszával, a magyar miniszterelnökkel is voltak beható tárgyalásai, hogy ennek az államférfiúnak a hozzájárulását is biztosítsa magának. Kellemesen hatott rá, hogy Tisza is teljesen egyetértett Andrássy eszméivel és terveivel és őt arról biztosította, hogy Magyarországon igen nagy rokonérzéssel vannak Németország iránt. Nyilvánosan is megerősítette a németbarát politikához való hozzájárulását. 1883 március végén azt felelte a magyar képviselőházban Helfy Ignácnak, a legszélsőbb baloldal egyik tagjának a hármasszövetségre vonatkozó interpellációjára, hogy ezzel a Bismarck-alkotta szövetséggel **biztosítva van** Európa békéje. Még melegebben nyilatkozott a magyar képviselőház 1884 október 16-iki gyűlésén az allianszról, továbbá az osztrák-magyar monarchia és Németország meghitt viszonyáról, élénk örömét fejezve ki ezen a világtörténelmi eseményen. Ugyanez a hang hatotta át a trónbeszédet is, amelylyel I. Ferenc József Budapesten a delegációt megnyitotta : »Oroszország császárával és a német császárral való legutóbbi találkozásom«, mondotta, »nemcsak azt az óhajtott alkalmat adta meg nekem, hogy szíves viszonyomat az orosz császári házzal felújítsam, hanem meggyőződött egyuttal a három uralkodó és kormányaiknak örvendetes összhangjáról is«.

1889 február 25-én a magyar parlament egyhangúan tüntetett a hármasszövetség mellett. Gróf Apponyi Albert, a mérsékelt ellenzék vezére, a követ-

kezőket mondotta : »Eltekintve egyes tiszteletre-méltó, de egészen elszigetelt hangoktól, nincs Magyarországon pártárnyalat, amely ne ragaszkodnék a Németországgal való szövetséghez és ne tartaná azt politikája kardinális pontjának«. És Helfy Ignác így segédkezett a legszélsőbb baloldal nevében : »Magyarországon félévig sem élhetne az a kormány, amely a német szövetségi politikától eltérő politikát folytatna«. Tisza Kálmán miniszterelnök erre legőszintébb örömét fejezte ki, hogy az ellenzéknek mind a két pártja ilyen határozottan szállt síkra a német és olasz allianszért ; a maga részéről nem tartja ezt a szövetséget olyan efemernek, hogy az ellenséges külföldi sajtó bármilyen tekintetben is árthatna neki, mert a szövetség nemcsak a puszta rokonérzésen, hanem sokkal szilárdabb alapon, mindkét állam jól felfogott érdekén nyugszik.

Nagyon barátságos volt a viszony Bismarck és *gróf Kálnoky Gusztáv*, Kőrös-Patak bárója között, aki régi magyar nemesi családból származott és aki báró Haymerle halála után 1881 november 21-ikétől 1895 május 16-ikáig az osztrák-magyar monarchia közös minisztere volt. Rendületlenül küzdött Ausztria-Magyarország és Németország hű és őszinte összetartásának a politikájáért és nagyban hozzájárult a hármasszövetség békepolitikájának a kiépítéséhez. Kálnoky, akit Vilmos császár különben rögtön hivatalba lépésekor magas rendjellel tüntetett ki, szilárdan kitartott a bismarcki államművészet régi politikai iránya mellett. Ismételten találkozott a birodalmi kancellárral, s jellemes, őszinte és hűséges

államférfinak és jóbarátnak mutatkozott irányában. És Kálnoky is meglátogatta a birodalmi kancellárt úgy Friedrichsruheban, mint Kissingenben, hogy közös megbeszélésekben folyóügyekről tárgyaljanak és politikájuk alapvonalait a részletekre nézve is megtárgyalják. A német-osztrák szövetség hű követőjének vallotta magát nyilvánosan is. Így 1886 november 13-ikán a magyar delegációban hosszabb beszédet tartott, amelyben melegen hangsúlyozta, hogy Ausztria-Magyarország és Németország viszonya a legszilárdabb alapokon nyugszik. Mind a két államra nézve teljesen szolidáris közös érdekekről van szó. De ilyen értelemben mind a két európai hatalom helyzetének a közössége erősebb és rendíthetetelebb, mintha pusztán csak paragrafusokra volna építve. Gróf Andrássy Gyulának ugyanez év november 16-ikáról szóló fejtegetéseire reflektálva, kijelentette, hogy a Németországgal való szövetség az ő kezében nemcsak hogy kárt nem szenvedett, hanem különös gondozása révén jelentékenyen fejlődött és erősödött is. Hangsúlyozhatja, hogy teljes és kölcsönös iránta mindkét kormánynak a bizalma.

A legszebb és leglélekemelőbb levelek egyike az, amelyet Bismarck Kálnokyhoz I. Vilmos császár halála után írt, s amely a két birodalom benső barátságára jellemzően így szól :

»Ausztria-Magyarország minden részéből érkeznek ide az őszinte részvét jelei a súlyos gyász iránt, amelyet Németország visel elhunyt császáráért. Lélekemelő vigasz látni a megpróbáltatás e pillanatában, milyen mély gyökeret vert a velünk szoros

szövetségben lévő szomszédos birodalom népeinek lelkében fenkölt uramnak az ön felséges urához való barátsága. A rokonérzéseknek a bennünket ért súlyos csapás alkalmából való spontán és élénk kifejezése újra csak azt bizonyítja, milyen erősek a barátság kötelékei, amelyek a két birodalom népeit összekötik és amelyek elszakíthatatlanok, mert nem annyira írott szerződéseken, mint inkább az érdekeken, a hagyományokon, s népeinknek az érzületén alapulnak. Különösen meleg hálával fogadta a Németország és Poroszország császári és királyi kormánya az ünnepies nyilatkozatot, amelyet a bécsi képviselőház tegnapi ülésén Vilmos császár emlékének szentelt. Legyen szabad arra kérnem excellenciádat, hogy köszönetem kifejezését Smolka elnök úrhoz juttatni kegyeskedjék.

Bismarck.

Bismarck és dr. Kepes Gyula ügyvéd.

1892 nyarán az akkor Kissingenben fürdőző dr. *Kepes* Gyula budapesti ügyvédnek nagyon érdekes beszélgetése volt a birodalmi kancellárral s arról a »Jung-Ungarn«*) című folyóirat 1911 júniusi füzetében számolt be. A herceg tudvalevőleg többször tartott kúrát Kissingenben. Luitpold régens készséggel rendelkezésére bocsátotta pompás kastélyát és a hozzá tartozó nagyszerű parkját. Bismarck sohasem ment el a fürdő sétaterére. A Rákóczi- és Pandur-források gyógyítóerejű vizét a kastélyba hozták neki. Az ivókúra után a parkban sétált. Séta közben néha eljutott az országútra, sőt a Ludvigsturmhoz is. Háziorvosa, Schweninger és titkára, dr. Chrysander kísérték rendszeren ez útjain, nagyon ritkán látták egymagában, de sohasem maradt el tőle Tyras, a »Reichshund«. Dr. Kepes a Hotel Schwedelben lakott, amely az anyósáé volt, aki nagyon kedvelte a cigányzenét s elhozatta *Bimkó* Vince szatmári primás ismert zenekarát. Ott húzták a barna fiúk a szálló nyílt terrasán, a fürdőző társaság kedvenc helyén. Egyszer aztán megtudta Kepes, hogy a

*) Berlin, Paul Cassierer kiadása, 673. oldal.

kancellár felesége szeretné hallani a cigányokat. Bismarck háziorvosa eljárta a dologban és megállapodott Kepessel, hogy július 11-ikén reggel nyolc órakor egy kis szerenádot adnak a kancellárnak. A cigányok, hogy feltűnést ne keltsenek, egyenként és különböző úton a herceg kastélyához vonultak és némán gyülekeztek a herceg hálósobájának az ablakai alatt. A primás intett és hévvel és ünnepiesen hangzott fel a »Heil dir im Siegeskranz«. Néhány perc múlva, beszéli Kepes, kissé felhúzták a lebecsátott redőnyöket és mögöttük felbukkant Bismarck jellegzetes feje. Mintegy vezényszóra repült le fejünkről a kalap, a sok torokból felharsant a Hoch! és mindannyian, akik ott álltunk, lelkesen zendítettünk rá a dalra. Az ablak kissé nyitva volt és azt hittük, hogy a herceg kinéz majd. De egy negyedóra múlva kellemes meglepetésünkre lejött s vele jött természetesen Tyras is. Botjára támaszkodva haladt át a csarnokon és felénk jött.

— Ez már aztán fürge öltözködés volt, — jegyezte meg Schweninger mosolyogva s alig tudott magához térni a bámulattól.

Mint mindig, most is nyugodt lépésekkel közeledett felénk a herceg. A legkellemesebb meglepetés tükröződött a herceg arcán.

— Adj isten, uraim, adj isten! — kezdte és barátságosan bölintott felénk. Alakját hosszú átmeneti felöltő fődte, fején sötét karbonárikalap, amelyet többször barátságosan megemelt.

— Teringettét, kedves Schweninger, ez már aztán pompás volt! — folytatta. — A legkedvesebb orvosság, amit valaha rendelt nekem!

Schweninger szerényen szabadkozott és bevallotta, hogy ezuttal nem őt illeti meg a dícséret, mert egy magyar ügyvédé az ötlet, hogy a hercegnek ilyen módon örömet szerezünk.

— Nem ismerkedhetném meg ezzel a magyar uriemberrel? *) — kérdezte a herceg.

Ott álltam oldalvást néhány lépésnyire. Schweninger most odavitt a herceghez és így szólt:

— Ha megengedi hercegséged, bemutatom dr. Kepes urat Budapestről.

— Mindenesetre — felelte a herceg — ez az úr örömet szerzett nekem, meg akarok vele ismerkedni, hogy megköszönjem.

Különösen érdekesek azok a politikai megjegyzések, amelyeket Bismarck dr. Kepes előtt tett. Közöljük itt egyetmást ezekből is kivonatosan.

— Az ötvenes évek elején jártam Magyarországon. Soha életemben el nem felejttem akkori benyomásaimat. Voltam az Alföldön és meglátogattam a híres Hortobágyot. Akkoriban az egész vidéket hatalmukba kerítették a betyárok. Mindenki félt tőlük, de nekem legforróbb vágyam volt, hogy találkozzam velük. Ez nem sikerült, mert a hatóságok, minden tiltakozásom ellenére is nagy óvintézkedéseket tettek miattam. Útazásom közben sok magyar szót is megtanultam és azon iparkodtam, hogy meg is őrizzem őket, mivel az a kirándulás, diplomáciai küldetésről nem szólva, életem egyik legszebb emléke.

* Eredetiben így: Könnte ich diesen Herrn Magyarern — nicht, wie Sie sagen Ungarn — kennen lernen?

Később a herceg kifejtette nézeteit Magyarország legújabb történetéről és a magyar államférfiakról így nyilatkozott :

— Kossuth Lajosnak kétségtelenül sokat köszönhet a magyarság. De ő nem volt államférfiú, neki csak nagy volt az agitáló tehetsége. Ha felismerte volna a lehetőség határait, nem lehetett volna lángra lobbantani az úgynevezett szabadságharcot, amelyet bizonyos jogosultsággal neveznek forradalomnak az osztrákok. Gróf Széchenyi és Deák Ferenc igazi államférfiak voltak, akik mindig meg tudták ítélni az ügyek állását. De amint az már az életben lenni szokott, a tűz lángra lobbant és a legalaposabb logika is tehetetlen volt az izgatásokkal szemben, amelyek álomszerű ideálok megvalósítására törekedtek. Wekerle úr, akit a magyarok a mi földünkről kaptak, úgy látszik a legzseniálisabb államférfiúnak bontakozik ki. Még Tisza Kálmánt is felülmulhatja. Van azonban mindenesetre egy hibája : tulságosan demokratikus hajlandóságú. Tisza az akaraterejével kormányzott, Wekerle ellenben meggyőződéssel. Ez a férfiú még nagy szerepet fog játszani Magyarország belső történetében.

Mikor Kepes azzal felelt, hogy alkalmat keres majd arra, hogy a hercegnek e nézeteit az akkori miniszterelnökkel, Wekerle Sándorral közölje és megkérdezte a kancellárt, nincs-e ez ellen kifogása, Bismarck jóindulattal így szólt :

— Megteheti és tegye is meg.

— Fenség — bátorkodott Kepes közbeszólni — a mi országunkban az okos kormányzást a nemzeti-

ségi kérdés nehezíti meg. Tulajdonképpen főként ennek köszönhetjük, hogy szabadságharcunk olyan szomorúan végződött.

A herceg így felelt komolyan :

— A multat nem lehet megváltoztatni, de legyen tanulság a jövőre nézve. Amit ön az imént mondott, az helyes. Az államnak elég erősnek kell lennie ahhoz, hogy rákényszeríthesse nemzetiségeit hatalma és jogai feltétlen elismerésére. Ha az állam gyöngé, akkor a kiegyezés útját kell keresnie. De ha elég erős, akkor egysége és szuverénitása érdekében semmilyen irányban sem gyakorolhat kíméletet. Ha glaszékezttyűvel nyulunk a nemzetiségekhez, akkor ennek természetszerűen csak az lehet a következménye, hogy a politikai önállóság csirái, amelyek ott pihennek minden nemzetiség lekében, csakhamar kifejlődnek és végül mint buja élősdiek az állam fáját kiszipolyozzák. Aki nem alkalmazkodik az ország nyelvéhez, nem símul az ország szokásaihoz, hanem nemzetiségi aspirációkat űz, azt bizvást meg lehet bélyegezni mint árulót, s akként is lehet elbánni vele.

A magyar interviewer most azt hangsúlyozta, mennyire hozzájárult Bismarck diplomáciai működése ahhoz, hogy Magyarország viszonya Ausztriához megszilárdult és hogy Magyarország most már politikai szabadságának teljes birtokában van. A herceg erre szószerint így válaszolt :

— Ausztria-Magyarországgal most fennálló szövetségünket azok közé a birodalmi intézmények közé számítom, amelyekről mindnyájunk érdeke függ és amelyeknek a fenntartására mindannyian készek va-

gyunk. Régi történelmi hagyomány, hogy Ausztriával évszázadok óta egy birodalomhoz tartoztunk. Ez a multnak históriai hagyatéka, de egyszersmind a modern politika szükséglete is. Számítok arra, hogy ehhez a birodalomhoz mindnyájan hívek leszünk minden bajon és veszélyen át, amely fenyegetheti. Nagy nehézségek közepett munkálkodtam ezen a szövetségen és nagyon ügyetlen rágalom az, amikor azt mondják, hogy már megbántam és ártalmára akartam lenni ennek a szövetségnek. Inkább vallom, hogy szilárdan gyökerezik nemzetünk őstörténetében, nemzeti szükségleteinkben, hogy Európa egyensúlya érdekében szükséges természetes szövetség, amelyhez újra meg újra vissza kell térni. Ausztriával, mint ők ott mondják, csaknem minden évszázadban »hajba kaptunk« egyszer, de mindig mint testvérek kerültünk össze megint, s testvérek is maradunk most, ha isten is úgy akarja.

Ezek a szavak leírhatatlan lelkesedést keltettek. Hochok hangzottak összevissza Magyarországra, Ausztriára és Németországra. Aki csak közelébe juthatott, a kezét igyekezett megszorítani a kancellárnak.

* * *

Sem azelőtt, sem az újabb időkben egyetlen idegen államférfi sem dicsekedhetett nálunk a szeretet, tisztelet és a hű ragaszkodás annyi bizonyítékával, mint Bismarck. Báró Beustnak, miután mint külügyminiszter Bécsben az 1867-iki kiegyezést Magyarországgal létrehozta, mindenestre sok ünnep-

lésben volt része Magyarországon. De az elismerés és a hála e megnyilvánulásai nem tartottak sokáig, sőt meg is szüntek végképpen, amikor az ország rájött arra, hogy az érzületeiben nem valami erős jellemű, sőt nagyon hiú államférfiú Ausztria és Magyarország kiegyezését csak azért segítette elő, hogy a monarchiát III. Napoleon diadalszekere elé fogja. Ez az oka, hogy az olyan hamisítatlanul hazafias és őszinte államférfiú, mint gróf Andrássy Gyula, sohasem bízott ebben a szeleburdi és ravasz diplomatában, Bismarckot ellenben szerette a magyar nép, mert tudta, hogy minden körülmények között számíthat rá. És a birodalmi kancellárt mindhalálig élénken érdekelte minden, ami Magyarországgal valami kapcsolatban volt. Említsük még meg azt a bár jelentéktelen, de mégis igen jellemző dolgot, hogy Sidney Whitmann, a már több ízben idézett angol író végtelen örömet szerzett a sachsenwaldi öreg úrnak, mikor egy egyszerű sétatálcát ajándékozott neki, melynek a fája magyar erdőből származott. Ez a könnyű és mégis tartós pálca a birodalmi kancellár kedvenc tálcája lett, amelyet mindenhová magával vitt.

Ha megcsináljuk a számadást arról a viszonyról, amely a legnagyobb német államférfi és Magyarország között fennállott, joggal kimondhatjuk, hogy Bismarck neve örök időkre arany betűkkel van bevésve Magyarország és a magyar nemzet történelmének az érclapjára.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

